

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS STRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI, 1960—1980*

DR. KISS ALBERT

A magyar mezőgazdaság szocialista átszervezése nemcsak agrárfejlődésünknek volt történelmi jelentőségű eseménye, hanem egész szocialista építésünknek is fontos állomása. A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá lettek, és egyidejűleg a korszerű technika nagymértékben és gyorsan tért hódított a mezőgazdaságban, a termelés anyagi és műszaki alapjai soha nem tapasztalt módon kibővültek, amit főleg az ipar fejlődése biztosított. Mindez egyben a termelési szerkezet jelentős módosulásával járt, ami a hozamok emelkedésével kapcsolódott össze. A nagyüzemi alapokra helyezett szocialista mezőgazdaság egyre inkább be tudta bizonyítani – különösen a nagyüzemi megszilárdulás időszaká után –, hogy sokszor többet képes termelni, mint az elmaradott technikájú paraszti kisárutermelő mezőgazdaság.

Valóban, a 20 év alatti fejlődés még nemzetközi összehasonlításban is figyelemre méltó volt. Az összes termelés több mint 70 százalékkal nőtt. A fontosabb termékek közül a gabona és a hús termelése megkétszereződött, a tojástermelés pedig a két és félszeresére nőtt. Ezekből a termékekből, továbbá a kertészeti termékekből (zöldség, szőlő, gyümölcs) az egy lakosra jutó termelés hazánkban világviszonylatban is kiemelkedő, a KGST-tagországok között pedig az első helyet foglaljuk el. Ezek az eredmények igen jelentősek, hiszen az 1960-as évtizedben voltak olyan évek, amikor gabonát és húst kellett importálnunk, jelenleg pedig ezekből a termékekből is jelentős kivitelünk van.

A mezőgazdasági termelés növekedése úgy következett be, hogy közben a művelésre rendelkezésre álló terület állandóan csökkent, és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma felére fogyott. Ebből következik, hogy az intenzív fejlődés került előtérbe, ami viszont együtt járt a termelés szerkezetének változásával és egyes ágazatokban a minőségi tényezők változásával.

A szerkezeti változások áttekintését egyelőre a mezőgazdasági termékek termelésére korlátozva (az egyéb tevékenységet mellőzve), elsősorban a két főágazat arányának módosulása érdemel figyelmet. Az elmúlt 20 évben az állattenyésztés termelési értéke gyorsabban nőtt, mint a növénytermelésé. Az állattenyésztés aránya a két főágazat összes termelésén belül az 1960. évi 40,9 százalékról 1980-ra 47,6 százalékra nőtt. (Lásd az 1. táblát.) Az általánosan elfogadott értékelés szerint az állati termékek arányának növekedése – ha az tartós tendenciaként érvényesül – az ország mezőgazdasági fejlődésének egyik fontos jelzőszáma.

* „A mezőgazdaság fejlődésének szocialista útja az elmúlt két évtized magyarországi tapasztalatai tükrében” címmel 1981. október 8-án és 9-én Budapesten tartott tudományos ülészakon elhangzott előadás kissé kiegészített változata.

1. tábla

A mezőgazdasági termelési érték ágazatok szerinti megoszlása
(változatlan árak alapján, százalék)

Termék	1960.	1970.	1980.
	évben		
Gabonafélék és hüvelyesek	28,4	19,5	23,6
Ipari növények	4,4	3,7	5,4
Burgonya	5,0	4,3	2,2
Szálás és lédús takarmányok	8,6	5,9	5,3
Zöldségtermelés	3,6	5,3	4,8
Szőlőtermelés	5,7	6,2	5,6
Gyümölcstermelés	3,3	5,5	4,9
Egyéb növénytermelés	0,1	1,5	0,6
Növénytermelés összesen	59,1	51,9	52,4
Szarvasmarha-tenyésztés	14,2	17,0	14,4
Sertésenyésztés	14,9	16,2	17,2
Lótenyésztés	0,1	0,3	0,1
Juhtenyésztés	1,4	2,4	1,9
Baromfitenyésztés	9,8	11,2	12,4
Egyéb állattenyésztés és állati ter- mékek termelése	0,5	1,0	1,6
Állattenyésztés összesen	40,9	48,1	47,6
Növénytermelés és állattenyésztés együtt	100,0	100,0	100,0

A két főágazaton belül is jelentős struktúraátalakulás ment végbe. A növénytermelés szerkezetében a legjellemzőbb változás az volt, hogy a legintenzívebb kultúrák – a zöldség, a gyümölcs, a szőlő – termelésének aránya jelentősen növekedett. 1980-ban már a kertészeti kultúrák adták az egész növénytermelés termelési értékének közel 30 százalékát a 20 évvel korábbi 22 százalékkal szemben, ugyanakkor a szántóföldi jellegű termékek aránya 74 százalékról 68 százalékra esett vissza.

2. tábla

A növénytermelés termelési értékének megoszlása
(változatlan árak alapján, százalék)

Ágazat	1960.	1970.	1980.
	évben		
Szántóföldi növénytermelés	74,1	69,1	68,2
Zöldségfélék	6,3	6,8	9,1
Gyümölcs	7,2	10,8	9,4
Szőlő	8,7	10,6	10,7
Egyéb	3,7	2,7	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

A szántóföldi növénytermelés által termelt termékek volumenének összetételét egyrészt a vetésterület, másrészt a termésátlagok alakulása határozza meg. Az átlaghozamok növekedésének nagyobb jelentősége volt a termelési szerkezet módosulásában, mint a vetésterületek változásának. A mezőgazdaság szocialista átszerve-

zése után az anyagi–műszaki bázis kiépítése, a nagyhozamú fajták termelésének elterjedése kisebb területen nagyobb volumenű termék termelését tette lehetővé.

A szántóföldi vetésterület összetétele az elmúlt 20 év alatt jelentősen megváltozott. (Lásd a 3. táblát.) Az ipari növények aránya – elsősorban az olajnövények vetésterületének jelentős növekedése következtében – megkétszereződött (5,5 százalékról 11 százalékra nőtt), ugyanakkor a burgonya vetésterületének aránya majdnem a negyedére (4,9 százalékról 1,3 százalékra) csökkent. Csökkent a gabonafélék együttes vetésterületének aránya is (68 százalékról 63 százalékra). Ennek oka az árpa, a rozs és a zab vetésterületének jelentős visszaesése volt. A búza a 20 évvel korábbi 20 százalékkal szemben az 1970-es évektől kezdve 27 százalékát foglalja el a vetésterületnek. Az utóbbi 10 évben nagyobb területen termeltek búzát, mint kukoricát, amelynek vetésterülete a korábbi 27 százalékkal szemben az utóbbi időben 26 százalék körül ingadozik.

3. tábla

*A szántóföldi vetésterület összetétele
(százalék)*

Termék	1960.	1970.	1980.
	évben		
Gabona és hüvelyes	67,6	66,6	63,3
Ebből:			
Búza	20,2	27,6	27,3
Rozs	5,8	3,2	1,6
Árpa	9,8	6,2	5,3
Zab	2,7	1,0	0,8
Kukorica	26,9	25,8	26,4
Ipari növények	5,5	5,9	11,1
Ebből:			
Napraforgó	1,3	2,0	5,9
Burgonya	4,9	3,0	1,3
Zöldség	1,9	2,6	2,6
Takarmánynövények	19,1	20,2	21,0
Egyéb	1,0	1,7	0,7

A magyar mezőgazdaság termelésében meghatározó jelentőségű gabonatermelés az utóbbi 20 évben igen nagy mértékben fejlődött. A termésmennyiség a kétszeresére nőtt, és az utóbbi öt év átlagában megközelítette a 13 millió tonnát.

A búza termésátlaga 1980-ban 2,8-szerese volt az 1960. évinek. A jelenlegi termésmennyiség az étkezési szükségletek kielégítésén felül a takarmánybázis jelentős hányadát biztosítja. A búza termésmennyisége növekedésének háromnegyedét – az intenzív fajták előtérbe kerülésével – a termésátlag emelkedése, egynegyedét pedig a területváltozás adta.

A kukorica termesztésében végbement változás a biológiában és a termelés-technikában bekövetkezett nagyfokú fejlődésre vezethető vissza. A termés mennyisége 1980-ban közel kétszerese volt az 1960. évinek. Ugyanakkor a vetésterület kissé visszaesett, s ily módon a mennyiség növekedése teljes egészében a termésátlag növekedéséből adódott.

Nem minősíthető kedvező szerkezeti változásnak az árpa vetésterületi arányának jelentős (10 százalékról 5 százalékra) visszaesése. A hazai termelés az állattartás igényeit árpából nem tudja kielégíteni, különösen a gyengébb hozamú években. Indokolt lenne a fehérjében gazdag árpa termelését növelni.

A gabonafélék súlya igen nagy a mezőgazdasági termelésen belül. A növénytermelés összes termelési értékének 1980-ban 45 százalékát, az összes termelésnek pedig közel egynegyedét a gabonafélék adták. A termelésükben mutatkozó ingadozások az egész mezőgazdasági termelés alakulására hatással vannak. Általában elmondható, hogy ha a búza és a kukorica együttes termés mennyisége visszaesik, akkor a mezőgazdaság összes termelése is csökken.

Kedvező irányú változás, lényeges növekedés következett be az *ipari növények* termelésében is az elmúlt időszakban. 1980-ban a növénytermelés termelési értékének több mint egytizedét adták.

Az ipari növények között fontos szerepe van a cukorrépának és a napraforgónak. A cukorrépa-termelésben 20 év alatt jelentős változások következtek be. 1960 és 1970 között a vetésterület csökkent, a termés mennyiség lényegesen nem változott. 1975 után a vetésterület a központi intézkedések hatására lényegesen megnövekedett, és javultak a termésátlagok is. Jelenleg évente mintegy 4 millió tonna cukorrépa terem, és ez a mennyiség már majdnem az egész hazai szükséglet kielégítését biztosítja.

Az olajos magvak termelése – ellentétben a cukorrépáéval – igen erőteljesen fejlődött. 1980-ban 618 000 tonna olajos mag termelt, négyszer annyi, mint 1970-ben. Az olajos magvak háromnegyede napraforgó. A nagy olajtartalmú fajták elterjedése következtében gazdaságosabbá vált a termelés, és ez is elősegítette a fontos növény termelésének térhódítását.

A növénytermelési főágazat termelési szerkezetének változásait össze kell vetnünk a termelés szektorális struktúrájával és ennek időbeli módosulásaival is. (Lásd a 4. táblát.)

A gabonafélék és az ipari növények vetésterületének döntő többsége a nagyüzemi gazdaságokban van. 1980-ban az összes gabonának közel 90 százalékát a nagyüzemek termelték, az 1960. évi 60 százalékkal szemben. A cukorrépa, a napraforgó és a rostnövények szintén nagyüzemi kultúrák, ezeket csaknem teljes egészében a nagyüzemek termelik. A kisüzemek az ipari növények közül csak a dohánytermelésben játszanak jelentős szerepet, mivel az még kevésbé gépesített.

A lakosság ellátása és a feldolgozó ipar igényei, valamint az exportlehetőségek fokozott követelményeket támasztanak a hazai zöldségtermeléssel szemben. A zöldségfélék jelenleg a növénytermelés összes termelési értékének 9 százalékát adják a 20 évvel ezelőtti 6 százalékkal szemben.

A zöldségtermelési ágazatban jelentős eltéréseket találunk egyes termékek kis- és nagyüzemek közötti megoszlásában. Jellemzően nagyüzemi zöldségnek számít a zöldborsó, a zöldbab, a paradicsom, a vöröshagyma, a görögdinnye.

A termelés 20 év alatt mintegy másfélszeresére nőtt, és mintegy fele a nagyüzemi gazdaságokban folyik. A vizsgált két évtized során valamelyest módosult az összetétel. A zöldborsó aránya az 1960. évi 4 százalékról 1980-ra 14,2 százalékra nőtt, és nőtt a fűszerpaprika-termelés súlya is. Csökkent viszont a káposzta, a vöröshagyma, a zöldpaprika összmennyiségben belüli súlya.

A növénytermelés összes termelési értékének úgyszintén közel egytizedét adja a másik fontos kertészeti ágazat, a gyümölcs-termelés. Az elmúlt 20 évben ennek szerkezetében is jelentős változások következtek be: jelentős területeken nagyüzemi gyümölcsösöket telepítettek, és azok termőre fordultak. Amíg 1960-ban a nagyüzemek az összes gyümölcsnek még csak egynegyedét termelték, 1980-ban már közel 50 százalékát adták.

A gyümölcs-termelésben a másik változást az idézte elő, hogy – a nagyüzemi árügygyümölcsösök területének megnövekedése következtében – az alma szerepe je-

lentősen megnőtt. 1960-ban az összes termésnek 40 százaléka volt alma, 1980-ban pedig több mint 60 százaléka, miközben a termelt összes gyümölcs mennyisége több mint kétszeresére emelkedett. Az almának közel kétharmadát a nagyüzemek termelik. Emellett a nagyüzemi gazdaságok súlya jelentős még (30–40 százalék körüli) a körte-, a kajszi-, az őszibarack- és a meggytermelésben.

4. tábla

Az egyes ágazatok termelési értékének szektorok szerinti megoszlása
(változatlan árak alapján, százalék)

Termék	1960-ban			1980-ban		
	Allami gazdaságok és kombinátok	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	Háztáji és egyéb gazdaságok	Allami gazdaságok és kombinátok	Mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságai	Háztáji és egyéb gazdaságok
Gabonafélék és hüvelyesek	13,0	47,4	39,6	14,7	72,8	12,5
Ipari növények	15,6	68,1	16,3	13,0	79,2	7,8
Burgonya	4,6	34,5	60,9	5,7	28,5	65,8
Szálás és lédús takarmányok	17,6	50,4	32,0	18,7	73,7	7,6
Zöldségtermelés	4,3	38,8	56,9	5,3	41,5	53,2
Szőlőtermelés	9,4	13,2	77,4	16,7	26,7	56,6
Gyümölcstermelés	8,2	17,9	73,9	18,3	28,6	53,1
Egyéb növénytermelés	1,7	60,8	37,5
Növénytermelés összesen	12,3	43,8	43,9	14,1	59,6	26,3
Szarvasmarha-tenyésztés	16,7	22,8	60,5	16,8	53,8	29,4
Sertésenyésztés	10,1	15,7	74,2	16,5	25,2	58,3
Lótenyésztés	11,4	.	.	6,4	37,6	56,0
Juhtenyésztés	32,3	37,2	30,5	13,4	66,0	20,6
Baromfitenyésztés	2,7	2,5	94,8	17,0	38,5	44,5
Egyéb állattenyésztés és állati termékek termelése	36,8	9,4	53,8	18,5	3,8	77,7
Állattenyésztés összesen	11,7	15,2	73,1	16,6	38,3	45,1
Növénytermelés és állattenyésztés együtt	12,0	32,1	55,9	15,3	49,5	35,2

A kertészeti ágazatok közül a szőlő termelése – ez közel 11 százalékát teszi ki a növénytermelés értékének – még ma is jelentős mértékben hagyományos technológiával folyik. Döntő változást e téren a gépi művelésre alkalmas nagyüzemi telepítésű szőlők térhódítása hozott. A szőlő fajtaválasztéka még csak részben elégíti ki a korszerűség követelményeit, kevés ugyanis a csemegeszőlő.

Az elmúlt 20 évben a szőlő területe csökkent. Jelenleg 167 700 hektár szőlőt tartanak nyilván, ez majdnem 96 000 hektárral kevesebb az 1960. évinél. Ugyanezen idő alatt a termés majdnem a kétszeresére nőtt, amelynek 43 százalékát a nagyüzemi gazdaságok adták.

A növénytermesztés ágazatai között továbbra is gyenge pont maradt a szálaktakarmány-termelés, bár e téren az utóbbi időszakban már mutatkozik előrehaladás, és különösen nagy még az elmaradás a gyepgazdálkodásban. A gyepterületek rendkívül alacsony hozamszintjének növelése terén az eredmények még kezdetiek. Az átütő változások az 1980-as évekre maradtak.

A takarmánytermelés eredményei és gondjai szorosan kapcsolódnak a másik főágazat, az állattenyésztés témaköréhez.

Az elmúlt 20 évben az állattenyésztés területén jelentős eredmények születtek. A fejlődést a gabonatermés magas szintje tette lehetővé azzal, hogy elősegítette a takarmánybázis lényeges növelését. Az egy lakosra jutó állati eredetű termékek termelése állandóan növekszik, és jelenlegi színvonala világviszonylatban is kiemelkedő.

Az állattenyésztés aránya – mint a bevezető részben említettem – az összes termelésen belül tartósan növekedett, és belső arányaiban is bizonyos változás következett be. (Lásd az 5. táblát.) A szarvasmarha ágazat termelésének a súlya az 1960-as 35 százalékról 1980-ra 30 százalékra esett vissza, a sertésenyésztés aránya nem változott (36%), nőtt viszont a baromfitenyésztés szerepe (24 százalékról 26 százalékra). Az utóbbi évtizedben figyelemre méltó volt a kisállattenyésztés (a nyúl, a galamb stb.) arányának növekedése.

5. tábla

*Az állattenyésztés termelési értékének megoszlása
(változatlan árak alapján, százalék)*

Ágazat	1960.	1970.	1980.
	évben		
Szarvasmarha-tenyésztés	34,7	35,3	30,3
Sertésenyésztés	36,4	33,7	36,0
Lótenyésztés	0,2	0,7	0,2
Juhtenyésztés	3,4	4,9	4,1
Baromfitenyésztés	24,1	23,2	26,1
Egyéb állattenyésztés és állati termékek termelése	1,2	2,2	3,3
<i>Állattenyésztés összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Lényegesebb változás következett be az állattenyésztés szektorok szerinti megoszlásában. Amíg 1960-ban az állattenyésztés termelésének csak a 27 százalékát adták a nagyüzemek, 1980-ban részesedésük már 55 százalék volt. Megjegyzendő, hogy a kisüzemek állattenyésztése is főleg a nagyüzemi gazdaságokra alapozott, mivel a takarmányok nagy részét ezek a gazdaságok termelik meg, és ezek látják el a kisüzemeket is.

A jellegzetes struktúraváltozás az állattenyésztésben az abrakfogyasztó ágazatok súlyának fokozatos növekedése. Döntően a hústermelés irányába bekövetkezett eltolódás – a szükséges fehérjebázis biztosításának nehézsége miatt – okoz sok gondot.

Az egyes ágazatokról röviden még annyit, hogy a szarvasmarha-állomány nagysága az elmúlt 20 évben alig változott, a hús- és a tejtermelés viszont jelentősen nőtt. 1980-ban a vágómarha-termelés 31 százalékkal, a tejtermelés 57 százalékkal volt nagyobb, mint 20 évvel korábban.

Jelentősen módosult a termelés szektorok szerinti megoszlása. 1960-ban a nagyüzemek a vágómarha és a tej mintegy 30 százalékát állították elő, 1980-ban részesedésük 70–75 százalékra módosult. A kistermelésben a szarvasmarha-tenyésztés szerepe lényegesen csökkent.

A két évtized alatt javult az egy tehénre jutó tejhozam, és az egy szarvasmarhára jutó hústermelés is nőtt. Ez utóbbi világviszonylatban is igen magas, mivel nálunk borjúvágás lényegében nincs, az állatokat felnőtt korban, nagy súly elérése után vágják le.

A szarvasmarha-tenyésztésre vonatkozó programok nyomán az 1970-es években hozott intézkedések jelentős eredményeket hoztak. A szarvasmarha-tenyésztésben jelenleg megfigyelhető tendenciák megfelelnek a távlati célkitűzéseknek.

A legnagyobb termelési értéket előállító állattenyésztési ágazatunk a sertés-tenyésztés. Ennek jelentőségét indokolja, hogy a hazai húsfogyasztásban a sertés-hús részesedése a legnagyobb. A sertés-tenyésztésben a fogyasztói igényeknek megfelelően radikális fajtaváltás következett be: minimálisra csökkent a zsírsertések száma, helyüket a húsertések foglalták el.

Az állomány jelentős részét a nagyüzemek tartják, de a kisüzemek szerepe még továbbra is nagy. 1980-ban a vágósertések 58 százalékát a kisüzemek adták.

A vágósertés-termelés 20 év alatt majdnem megkétszereződött, ugyanakkor az állomány csak 30 százalékkal nőtt. A sertéshízalás korszerűbbé vált, a hízalási idő lerövidült, az állatállomány forgási sebessége jelenleg lényegesen nagyobb, mint 1965-ben volt. Míg 1965-ben a levágott sertések száma az év eleji állomány 85 százalékát tette ki, 1980-ban ez az arány 125 százalék volt.

A juhtenyésztés hozama a világpiaci kereslethez igazodva jelentősen emelkedett: a vágóállat-termelés 20 év alatt több mint a kétszeresére nőtt, és a gyapjú-termelés is 50 százalékkal emelkedett. A juhászat termelési értékének 80 százaléka a nagyüzemekből származik.

A vágójuhtermelés növekedését a nagyobb juhállomány tette lehetővé. Jelentősen javult a termékek minősége, a vágójuhok nagy része ma már könnyű súlyú bárány. 1980-ban a juhhús háromnegyedét exportálták.

Az állattenyésztés legdinamikusabban fejlődő ágazata, a baromfitenyésztés egyenletesen fejlődött a jelenlegi szintre. A sertés- és a szarvasmarha-tenyésztés után jelenleg a harmadik helyet foglalja el az állattenyésztésen belül.

A baromfiállomány az elmúlt 20 évben jelentősen nőtt, és összetétele is megváltozott. A liba és a pulyka aránya 1980-ban kisebb volt, mint 1960-ban, a tyúkféléké nem változott, a kacsáé pedig nőtt. Lényeges változás következett be a termelés szektoronkénti összetételében. 1960-ban a vágóbaromfinak 7 százalékát adták a nagyüzemek, 1980-ban viszont közel kétharmada ezekből a gazdaságokból származott. A tojástermelésben is jelentős volt az eltolódás. Húsz évvel ezelőtt a kisüzemekből származott a tojás 97 százaléka, ma valamivel több mint a fele.

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy az 1960-as évek elején, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésekor a lótenyésztés még az állattenyésztés jelentős ágazata volt, amelynek szerepe a gépi technika uralkodóvá válása következtében kiegészítő jellegűvé vált.

A fejlődés anyagi-műszaki feltételei az utóbbi évtizedben gyorsan változtak. A mezőgazdasági termelés növekedése fokozott anyagi ráfordítások közepette ment végbe: a mezőgazdasági termékek termelése 20 év alatt 73 százalékkal, az anyagi ráfordítások volumene ennél nagyobb mértékben nőtt.

6. tábla

A mezőgazdasági termelés főbb mutatóinak alakulása
(Index: 1960. év = 100)

Mutató	1970.	1980.
	évben	
Bruttó termelési érték .	122	173
Termelő felhasználás .	153	251
Nettó termelési érték .	96	112

A termelés kisebb, az anyagi ráfordítások nagyobb mértékű növekedése következtében a nettó termelés – változatlan áron számítva – csak szerény mértékben (mintegy 12 százalékkal) emelkedett.

A termelő felhasználás szerkezete az 1960–1980. években lényegesen megváltozott. A gépesítés és a kemizálás térhódítása ugyanis együtt járt a nem mezőgazdasági eredetű anyagok mezőgazdasági felhasználásának növekedésével. Az arányeltolódást jelzik a 7. tábla adatai.

7. tábla

A termelő felhasználás szerkezetének változása
(százalék)

Felhasználás	1960.	1970.	1980.
	évben		
Mezőgazdasági eredetű	74,8	47,6	36,4
Nem mezőgazdasági eredetű	21,5	45,1	53,0
Értékcsökkenési leírás	3,7	7,3	10,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az adatok szembevető változást jeleznek. 1960-ban a termeléshez felhasznált anyagok és eszközök háromnegyede mezőgazdasági eredetű (takarmány, vetőmag, istállótrágya) volt, 1980-ban már csak alig több mint egyharmada.

A nem mezőgazdasági eredetű anyagok közül például a műtrágya és a növényvédőszer 1980-ban az összes termelő felhasználásnak több mint 10,2 százalékát tették ki, szemben az 1960. évi 3,9 százalékkal. Az üzemanyag- és az állóeszköz-fenntartási költségek aránya jelenleg megközelíti a 15 százalékot, míg 1960-ban 3,4 százalék volt. Számottevően megnőtt az amortizáció súlya is.

A termelő felhasználás összetétele üzemformánként eltérő. A vizsgált időszakban a kisüzemekben is nőtt a nem mezőgazdasági eredetű anyagok felhasználásának a súlya, de a nagyüzemekét nem éri el.

8. tábla

Az 1980. évi anyagfelhasználás szerkezete szektoronként
(százalék)

Felhasználás	Nagyüzemek	Kisüzemek
Mezőgazdasági eredetű	31,0	50,9
Nem mezőgazdasági eredetű	56,1	44,9
Értékcsökkenési leírás	12,9	4,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A mezőgazdaság szocialista átszervezését követően az 1960-as évek végére megszilárdultak a nagyüzemi gazdaságok keretei. Ezt követően folytatódott a földterület, a munkaerő és a termelési eszközök koncentrációja, és ez az 1970-es évek közepére nagyjából befejeződött. Az 1970-es évek első felében megjelentek és mindinkább teret hódítottak a mezőgazdasági nagyüzemekben a különféle növénytermelési és állattenyésztési rendszerek, amelyek megújították és minőségileg magasabb szintre emelték a termelés technológiáját és eszközrendszerét.

Az elmúlt két évtizedben megsokszorozódott a mezőgazdasági nagyüzemek vonóerő-kapacitása, és a kapacitás összetétele jelentősen átalakult. 1980 végén a gépi vonóerő kapacitása (7,5 millió kW) több mint 5,6-szerese volt a 20 évvel korábbinak, és míg 1960 végén a gépi vonóerő kapacitása az összes (a gépi és az állati) vonóerő 81 százalékát tette ki, addig 20 évvel később a vonóerő-kapacitást gyakorlatilag szinte teljes egészében a gépi vonóerő adta. Ez a változás tekinthető az egyik legnagyobb horderejű, legszélesebb hatású struktúraváltozásnak a magyar mezőgazdaság újabb kori történetében, hiszen ez jelzi az igaerőre alapozott termelés végleges lezáródását, egyúttal az igaerő eltartására szolgáló területek felszabadulása jelentősen bővítette az árutermelés lehetőségeit.

Az iparszerű nagyüzemi termelés szempontjából jelentősek voltak az egyes vonóerő forrásoknál végbement minőségi változások. A traktorlépcső jelentősen kibővült. Az 1970-es évek eleje óta a nagyüzemek beszerezhettek olyan 75 kW-nál nagyobb teljesítményű összkerék-hajtású traktorokat is, amelyekkel korábban nem rendelkeztek. Ezek a traktorok lettek a különféle szántóföldi növénytermelési rendszerek vezérgépei, és kapacitásuk elérte az összes traktorkapacitás 21 százalékát. Ugyanakkor korszerűsödött a traktorral üzemelt (talajművelő, vető, műtrágyaszóró, növényvédő) munkagépek állománya is.

Nagy jelentőségű volt az is, hogy az arató-cséplő gépeknek nemcsak a száma, hanem a kapacitása is növekedett. 1980 végén több mint 14 000 arató-cséplő géppel rendelkeztek a mezőgazdasági nagyüzemek, számuk több mint 4,8-szerese volt az 1962. év végének.

A jelenlegi gépi technika elsősorban a gabonafélék termelésének viszonylag magas színvonalú komplex gépesítését teszi lehetővé. A traktorállomány és az ezekhez rendelkezésre álló munkagépek alkalmasak a talajművelés, a vetés, a műtrágyázás agrotechnikailag kedvező időben és jó minőségben való elvégzésére. Ez nagy jelentőségű az egész szántóföldi termelés szempontjából is. Jelentős előrelépés következett be a szális takarmányok és a cukorrépa betakarításának komplex gépesítésében is.

Tény az is, hogy a nem szántóföldi kultúrák (zöldség, szőlő és gyümölcs) termelésének speciális, elsősorban betakarító gépekkel való ellátottsága még elmarad a szántóföldi kultúrákétól. Ennek azonban részben az az oka, hogy technikailag sem teljesen megoldott e kultúrák betakarítási munkáinak gépesítése.

A természeti, a genetikai és a gépesítési–technológiai tényezők mellett fontos szerepe van a hozamok növelésében a kemizálásnak, azaz a műtrágyáknak és a növényvédő, valamint a gyomirtó szereknek.

A műtrágyázás színvonala kiemelkedő mértékben emelkedett az elmúlt 20 esztendőben. 1980-ban egy hektár mezőgazdasági területre 211 kilogramm műtrágya-hatóanyag jutott az 1960. évi 23 kilogrammal szemben. A műtrágyázás színvonala 1978-ig emelkedett. Ezt követően kismértékű megtorpanás, illetve visszaesés következett. Ez egyrészt a műtrágyaárak emelkedésének volt a következménye, de közrejátszott ebben az okszerűbb műtrágyahasználatra törekvés, aminek feltételei az agrokémiai hálózat kiépítése és a talajvizsgálatok elterjedése következtében jelentősen javultak.

A vegyszeres gyomirtó- és növényvédőszer szerepe a termékhozamok növelésében jelentősen megnőtt az elmúlt évtizedben. Ezek az ipari eredetű anyagok már nemcsak a szőlő és gyümölcs, hanem a szántóföldi növények termelésében is a termelés nélkülözhetetlen tényezőivé váltak. Számításaink szerint (1980. évi áron számolva) egy hektár szántó-, kert-, gyümölcsös- és szőlőterületre 1980-ban 1003 forint értékű vegyszeres gyomirtó és növényvédőszer jutott. Ez közel 3,8-szerese

az 1970. évi felhasználásnak. Különösen a gyomirtószer-felhasználás növekedett erőteljesen.

A növénytermelés anyagi–műszaki megalapozottsága körébe tartozik az öntözés és a melioráció is. Az e téren elért eredményekre most nem térek ki. Viszont szólni kívánok a nagyüzemi épületek állományának jelentős növekedéséről, amelyek közül a legfontosabbak az állattartási épületek.

A nagyüzemi állattartás műszaki–technikai megalapozásának egyik legfontosabb eleme az épületek férőhely-kapacitása és gépesítettsége. Az átlagos kapacitás és gépesítettség az elmúlt 4–5 évben is tovább növekedett. Ebben szerepet játszottak a szakosított telepek, amelyek koncentrált és viszonylag jól gépesített állattartást tesznek lehetővé.

Az 1980 végi összes tehénférőhely-kapacitásból a szakosított telepek részesedése közel 39 százalékos volt az 1976. év végi 32 százalékkal szemben.

A sertéstartásban a szakosított telepi férőhelyek aránya az utóbbi négy évben csak kismértékben változott (1976 végén 52,6, 1980 végén 53,9 százalékot tett ki).

Jelentősen nőtt a juhhodályok száma és kapacitása (az előbbi 10,5, az utóbbi 27,7 százalékkal), a nagyüzemeknek 1980 végén 6169 juhhodályuk volt 2,59 millió férőhellyel.

A baromfitartás épületei közül csak a tojóházak kapacitása növekedett, ezeké azonban jelentősen (25 százalékkal). A törzsállomány tartására szolgáló ólak és a nevelők kapacitása viszont kisebb volt 1980-ban (10,5, illetve 3,2 százalékkal), mint négy évvel korábban.

A négy fő munkafolyamat (a takarmánykiosztás, az abrakkiosztás, az itatás és a trágyakiszállítás) gépesítettségének színvonala 1976 óta is folyamatosan emelkedett, és jóval nagyobb arányú a szakosított telepeken, mint a nem szakosítottakon. 1980 végén a tehénférőhelyek esetében a négy munkafolyamat gépesítettsége a szakosított telepeken 42,1 százalékos, a nem szakosítottakon 9,8 százalékos volt, az 1976 végi 34,7, illetve 7,9 százalékkal szemben.

Az előzőnél nagyobb arányú a sertéshízaló-férőhelyek gépesítettsége. 1980 végén a négy munkafolyamat a szakosított telepi férőhelyek 70,4 százalékán, a nem szakosított telepi férőhelyek 16,0 százalékán volt gépesítve.

Ismeretes, hogy a gépesített nagyüzemi állatférőhelyek létesítése nagyon költség- (beruházás-) igényes. Ezért különösen a sertés- és a baromfitartásban nagy jelentőségük van a kisüzemi épületeknek, hiszen a hízott sertésnek és a tojásnak több mint a felét, a vágóbaromfinak pedig több mint egyharmadát a kisüzemekben termelik meg. Ezek is egyre inkább igénylik azonban az olyan kiegészítőket, melyek a munkát megkönnyítik.

Az a nagy jelentőségű *biológiai, nemesítői, genetikai* munka, amely a korábbiaknál nagyobb hozamú új növény- és állatfajták létrehozásában és termelésbe állításában nyilvánul meg, a technikai–technológiai fejlődés és a kemizálás széles körűvé válása mellett szintén az anyagi–műszaki megalapozottság szerves tartozéka. Az e téren elért fejlődés részletes elemzése azonban külön téma, e tanulmány kereteit meghaladja.

Nem lenne korántsem teljes a struktúraátalakulásra vonatkozó áttekintés, ha nem szólnék arról, hogy a mezőgazdasági nagyüzemekben a szoroson vett mezőgazdasági termelésen kívül igen széles körben elterjedt az ún. kiegészítő tevékenység. Nevezik ezt *alaptevékenységen kívüli tevékenységnek*, profilidegen tevékenységnek is. A lényeg az, hogy a mezőgazdasági üzemek éltek a lehetőséggel, és jövedelmezőségük javítása, valamint a dolgozók teljesebb foglalkoztatása céljából tevékenységi körüket bővítették. A kiegészítő tevékenység gyakran kapcsolódik az

üzemek alaptevékenységéhez, amennyiben a gazdaságban termelt termékeket dolgozzák fel (gyümölcs- és zöldségkonzerv-készítés, húskészítmények előállítása stb.). Gyakori azonban az is, hogy a gazdaság alaptevékenységétől független kiegészítő tevékenységet folytat.

Az állami gazdaságokban a kiegészítő tevékenység volumene az utóbbi 10 évben megháromszorozódott, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben pedig közel a kétszeresére nőtt. A mezőgazdasági tevékenység mindkét nagyüzemi formánál ennél kisebb mértékben fejlődött. Ennek következtében a kiegészítő tevékenység mind az állami gazdaságok, mind pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelésében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert.

9. tábla

*A termelés szerkezete
(folyó áron)*

Tevékenység	Az állami gazdaságokban		A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	
	1970-ben	1980-ban	1970-ben	1980-ban
Mezőgazdasági	82,7	71,6	76,5	71,2
Kiegészítő	17,3	28,4	23,5	28,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Számos olyan termelőszövetkezet van, amelyik működésének eredményességét a kiegészítő tevékenység határozza meg. A kiegészítő tevékenység az 1970-es években vált mind szélesebb körűvé. 1960-ban ugyanis a nagyüzemi termelésnek még csak 8 százalékát adta.

A kiegészítő tevékenység nagy része ipari termelés. Az állami gazdaságok ipari termelésének több mint 60 százaléka élelmiszeripari termelés, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben viszont az ipari termelésnek csak egyharmada élelmiszeripari. Jelentős a termelőszövetkezetek építőipari tevékenysége is.

10. tábla

Az alaptevékenységen kívüli tevékenység összetétele 1980-ban

Tevékenység	Az állami gazdaságokban		A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	
	millió forint	százalék	millió forint	százalék
Ipar	12 710	78,3	27 660	59,5
Ebből élelmiszeripar	8 115	50,0	8 231	17,7
Építőipar	1 764	10,9	10 313	22,2
Szállítás	326	2,0	3 389	7,3
Kereskedelem	1 079	6,6	4 136	8,9
Nem anyagi tevékenység	361	2,2	957	2,1
<i>Összesen</i>	<i>16 240</i>	<i>100,0</i>	<i>46 455</i>	<i>100,0</i>

Mint a bemutatott adatok is jelzik, a mezőgazdaság termelési szerkezete a termelést befolyásoló különböző tényezők strukturális módosulásaival szorosan összekapcsolódva, azokkal kölcsönhatásban változott. Ha a struktúra változását teljes

körűen akarjuk értelmezni, akkor az ágazati és a termékstruktúra mellett számos más vetületben is vizsgálni kell a szerkezeti átalakulást. Így itt is utaltam a termelés sektorszerkezetére, vagyis a vállalati szervezeti struktúrára, továbbá a ráfordítási struktúrára, amelynek egyik részével, az anyagi ráfordítások összetételével a technikai feltételek kapcsán foglalkoztam. Nem szóltam viszont egy rendkívül fontos és nagy horderejű átalakulásról, a mezőgazdasági munkaerő-struktúra gyökeres megváltozásáról. Ezzel külön tanulmánynak kell majd részletesen foglalkoznia. A részletesebb feltáráshoz a struktúravizsgálatot ki kell terjeszteni továbbá olyan kérdésekre is, mint a megtermelt termékek felhasználási szerkezete, azaz a termelőfelhasználásra, az ipari feldolgozásra, a kivitelre kerülő termékhányad arányának, a saját termelésű személyi fogyasztás hányadának változása stb. Érdekes következtésekre vezethet a mezőgazdaság regionális struktúrájának vizsgálata is. Mindezek kifejtésére azonban e rövid összefoglaló tanulmányban nincs lehetőség.

Befejezésül még a mezőgazdaság várható fejlődésére vonatkozóan teszek néhány rövid utalást.

Mint az elmúlt húsz év fejlődési folyamata is bizonyítja, a termelés növekedése a tudomány és technika vívmányainak a gyakorlatba való átültetésével, a fajlagos hozamok és a termelési struktúra egymásba kapcsolódó és egymásra ható folyamatos változásával megy végbe. A struktúra sohasem öncélú, hanem eszköz, melynek alakulását döntően a szükségletek határozzák meg. Olyan alapvető és nagy horderejű szerkezeti változással, mint amilyen az elmúlt évtizedekben történt, amikor nagy elmaradásokat kellett behoznunk, a következő évtizedben nem kell számolnunk. A szerkezet változása, kisebb-nagyobb módosulása természetes folyamat. Az is előre látható, hogy ennek a következő időszakban fő motiváló tényezői a minőségi követelmények és a nagyobb hatékonyság követelménye lesznek. Mind a hazai, mind a külpiaci igények csakis egyrészt jobb minőségű termékek termelése, másrészt anyag- és energiatakarékos, fokozott eszközhatékonysággal folyó termelés révén elégíthetők ki.

A negyedszázada érvényesülő következetes agrárpolitika eredményeként kialakult erőteljes fejlődés és az utóbbi két évtizedben elért jelenlegi szint szilárd, biztos alapot jelent az előttünk álló újszerű és nehéz feladatok megoldásához.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор производит обзор развития венгерского сельского хозяйства в течение 20 лет после его социалистической реорганизации. Одновременно с окончательным укреплением социалистических производственных отношений в сельское хозяйство проникла современная техника, расширились материально—технические основы производства. В соответствии с этим в производстве произошли значительные структурные сдвиги, которые сопровождались повышением уровней урожайности и продуктивности.

Прогресс, достигнутый венгерским сельским хозяйством в течение истекших 20 лет, является значительным и в международном сравнении. Валовая продукция возросла более чем на 70 процентов. Производство зерна и мяса удвоилось, производство яиц возросло в два с половиной раза, а рост производства овощей в расчете на душу населения был выдающимся и в мировом масштабе. Этот прогресс был достигнут благодаря интенсивным факторам роста, и было сопряжено с структурными сдвигами производства и изменением качественных факторов внутри отдельных отраслей.

Сначала автор исследует изменение соотношения двух главных отраслей (растениеводства и животноводства), затем рассматривает перемены в структуре растениеводства, сопоставляя их с секторной структурой производства и ее динамикой.

В дальнейшем он производит обзор развития животноводства, изменений в его внутренних пропорциях с учетом перемен в секторном распределении.

Рассматривает движение материально—технических условий развития, автор и по секторам останавливается на переменах, происшедших в структуре производственного потребления.

В качестве одного из главных факторов структурного преобразования автор приводит повышение мощности и изменение состава тяги в крупных сельскохозяйственных предприятиях и вообще быстрый прогресс в механизации производства.

В области повышения урожайности автор отводит определяющую роль химизации и в том числе росту уровня использования минеральных удобрений.

В заключение автор останавливается на значительном росте фонда сельскохозяйственных построек, на создании специализированных производственных единиц, а также на роли т. н. неотраслевой деятельности, осуществляемой крупными сельскохозяйственными предприятиями наряду со своим основным производственным профилем.

SUMMARY

The author reviews in his article the development of the Hungarian agriculture during 20 years of the socialist transformation. Parallel with the predominance of the socialist relations of production up-to-date technics spread increasingly in agriculture, while the material and technical bases of production became wider. Accordingly, considerable alterations took place in the production structure, accompanied by the increase of yields.

The development of the Hungarian agriculture is notable in the last 20 years deserves attention also in international comparison. The volume of production increased by more than 70 per cent. The production of cereals and meat doubled, the production of eggs showed a two and a half fold increase, the per capita production of vegetables was outstanding as compared to other countries of the world. The development took place in intensive way, accompanied with the transformation of the production structure, with the change in qualitative factors within the development of individual branches.

The author analyses first the changes in the share of crop production and animal husbandry, then he deals with the changes which took place in the structure of crop production, as compared with the changes in the sectoral composition of the output.

Further he reviews the development of animal husbandry, and the changes taking place in its structure and inner proportions, taking into account also the changes in the sectoral composition.

Analysing the material and technical conditions of development the author deals with the changes in intermediate consumption by sectors.

The increase of the hauling power on large agricultural farms and the change in its structure, the accelerated overall growth of the mechanization of production is mentioned as one of the most effective and far-reaching factors modifying the production structure.

In the increase of yields, a definite role is attached to the use of chemicals, mainly to the increase in the level of the use of fertilizers.

Finally, the author discusses the considerable growth of the buildings of large agricultural farms, the development of specialized animal farms and the role of so-called subsidiary activities which the large agricultural farms are engaged in.

LÉTSZÁMALAKULÁS ÉS MUNKAERŐ-FORGALOM AZ 1976—1980. ÉVEKBEN

SOMOGYI MIKLÓS

Ennek az elemző tanulmánynak a címe nem teljesen pontos. Kifejezi a tartalmat, de nem adja vissza híven a dolgok logikáját. Ami elsődleges, az a munkaerő forgalma, mozgása; a létszámalakulás ennek a kifejelete. *Eredménye* – ha kedvező, *következménye* – ha előnytelen. A mozgás azonban kissé a felszín; gazdaságilag ennek az egyenlege, kimenetele a lényeges. A vezetőket – az irányító szervezetben és a vállalatokban egyaránt – az egyenleg érdekli, de távolról sem közömbös a forgalommal: méretével, erősségével, összetevőivel, irányával szemben. Ez magyarázza azt a nagyfokú érdeklődést, amely a munkaerő-forgalom statisztikáját, az ebből származó adatokat kíséri. Mielőtt azonban áttekintenénk az elmúlt öt év munkaerő-forgalmának sajátosságait, nézzük magát a „kimenetelt”, a létszám alakulását.

A LÉTSZÁMVÁLTOZÁS FŐ VONÁSAI 1976-TÓL 1980-IG

1976-tól 1980-ig némiképpen szokatlanul alakult a népgazdaság szocialista szektorában foglalkoztatottak száma. Amíg 1970 és 1975 között évről évre gyarapodott az állomány, addig 1975-ről 1976-ra, majd 1979-ről 1980-ra fogyott. A tervidőszak végén 0,3 százalékkal, 12 000-rel kevesebben dolgoztak a szocialista szektorban, mint 5 évvel és 60 000-rel – 1,2 százalékkal – kevesebben, mint 1 évvel korábban. Ha pusztán a fizikai dolgozókat tekintjük, akkor a létszám ötéves csökkenése eléri a 110 000 főt.

Az ötödik ötéves terv időszakában a munkaerő egy része – lassuló ütemben – az anyagi ágakon belül a vízgazdálkodásba, a szállítás–hírközlésbe és a kereskedelembe, ezt meghaladó arányban pedig a nem anyagi ágakba rendeződött át. Ez a folyamat alapján véve megfelelt az eredeti ötéves terv szándékainak, néhány ponton azonban eltért attól. Nem nőtt, hanem csökkent az ipar és az építőipar létszáma, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodáson belül pedig az állami szektoré valamivel kevésbé fogyott, mint ahogyan az ötéves terv előírta. A szállítás–hírközlés és a kereskedelem létszámgyarapodása kisebb volt a középtávra eredetileg tervezettnél. Célszerű viszont megemlítenünk, hogy a folyamatokat közelebbről látó éves tervek és a valóság kapcsolata sokkal szorosabb. A fejlődés iránya és a létszámváltozás nagysága egybeesik, illetve jóval közelebb áll egymáshoz, mint az ötéves terv alapján. Egyedül a szállítás és hírközlés területén nagyobb a kétfajta létszám elszakadása, ha az évenként prognosztizált adatokból és nem a középlejáratú tervből indulunk ki.

Érdemes felhívunk a figyelmet a tervidőszak utolsó évének létszámalakulására, mert az a gazdaságirányítás napi gyakorlatában is élénk figyelmet keltett. 1980-ban ugyanis különösen erőteljes volt az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak számának visszaesése. Ekkor az ipari létszám 2,8 százalékkal, 46 000-rel, az építőipari 3,8 százalékkal, 14 000-rel bizonyult kisebbnek, mint egy évvel azelőtt. Csökkent – a vizsgált öt éven belül először – a szállítás és hírközlés, valamint a kereskedelem munkaerő-állománya is. Lelassult a létszámnövekedés a nem anyagi ágakban. A nagyüzemi mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban a foglalkoztatottak számának átmeneti – 1978. és 1979. évi – gyarapodása után¹ 1980-ban már ismét fogyó létszámmal találkoztunk.

1. tábla

A foglalkoztatottak létszámának évi változása a népgazdaság szocialista szektorának különböző ágaiban (ezer fő)

Év	Népgazdaság összesen	Ezen belül:							
		ipar	építőipar	mezőgazdaság és erdőgazdálkodás		szállítás és hírközlés	kereskedelem	vízgazdálkodás	nem anyagi ágak
				állami	szövetkezeti				
1976.	-13	-12	- 1	1	-40	4	8	1	26
1977.	19	- 3	- 2	-2	- 8	4	8	1	21
1978.	39	- 1	1	-1	3	3	7	2	25
1979.	3	-27	- 7	-3	10	0	5	3	22
1980.	-60	-46	-14	-3	- 2	-6	-5	0	16
1976–1980.	-12	-89	-23	-8	-37	5	23	7	110

A szocialista szektorban foglalkoztatottak számának csökkenése több okra vezethető vissza.

A hazai munkaerőforrás 1976-tól 1980-ig lényegesen, 183 000 fővel apadt, és az apadás túlnyomó része, 126 000 fő az utolsó két évben mutatkozott. A nyugdíjazásból és az elhalálozásból eredő veszteségeket az utóbbi években már nem pótolták az első ízben munkába lépők. Így például 1980-ban – a népgazdaság egész területén – 190 000 volt a kiváltak száma, de a belépőké csak 131 000-et ért el (és ezekben az adatokban már a gyermekgondozási segéllyel kapcsolatos forgalom pozitív egyenlegét is figyelembe vettük). Erősen csökkent a nem tanuló eltartottak száma: 1980 végén 353 000 főt tett ki. Ez az állomány már csak elméletileg jelentett munkaerő-tartalékokat, érdemlegesen nem járult hozzá a munkaerő-utánpótláshoz. Nehezítette a helyzetet a korkedvezményes és a rokkantnyugdíjazás felerősödése, valamint a termelőszövetkezeti tagok korábbi – magasabb – nyugdíjkorhatárának az elmúlt ötéves időszakban végrehajtott leszállítása. Ezenfelül – öt év alatt egyharmadával – csökkent az idős korú keresők: a 60 éves és idősebb férfiak, valamint az 55 éves és idősebb nők száma is. Gyengült ugyanis munkában maradási szándékuk, és a vállalatok, intézmények maguk sem kívánták a régi arányban foglalkoztatni őket.

¹ Ez a létszámgyarapodás nem az agrárgazdaságban, hanem a kiegészítő és a melléktevékenység területén ment végbe, a szervezeti – és nem tevékenységi – alapon végzett megfigyelés azonban elfedi ezt a különbözőséget. A mezőgazdasági jellegű munkát végzők száma a növekvő agrártermelés ellenére ezekben az években is csökkent.

A létszám természetes fogyása egybeesett a munkaerő iránti kereslet mérséklődésével. A szocialista szektor létszámigénye – a kisebb termelési feladatok és részben a szabályozók hatására – 1980-ban alatta maradt még a demográfiailag korlátozott munkaerőforrásnak is. A gazdasági egységek a legnagyobb arányban a bedolgozók és a foglalkoztatott nyugdíjasok számát csökkentették, és lehetőleg a kilépők helyét sem töltötték be. 7–8000 dolgozó – önállóként, ezek segítő családtagjaként vagy mint alkalmazásban álló – a nem mezőgazdasági kisüzemekben talált munkát, és a számítások szerint felgyorsult a visszaáramlás a mezőgazdasági jellegű kisegítő gazdaságokba. Bővült az alkalmi munkavállalás is, és nőtt a szellemi, valamint az egyéb szabad foglalkozásúak száma. A pályakezdőknek azonban kevés kivétellel sikerült elhelyezkedniük a szocialista szektor vállalataiban és intézményeiben, ha nem is mindig tanult szakmájuknak, szakképzettségüknek megfelelően.

Az elmondottak hatására a szocialista szektorban foglalkoztatottak létszámának primer, szekunder és terciér ágak szerinti megoszlása 1975-től 1980-ig a gazdaságilag nálunk fejlettebb országok mintájára változott: 18,2 százalékról 17,3 százalékra szűkült a primer (itt a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás) és 43,0 százalékról 40,8 százalékra a szekunder ágak (ez esetben az ipar és az építőipar) súlya, 38,8 százalékról 41,9 százalékra nőtt viszont a terciér (a széles értelemben vett szolgáltató) ágaké.²

A MUNKAERŐ-FORGALOM ALAPVETŐ ÖSSZETEVŐI

Ezt a témát – és a munkaerő-forgalmat általában – nem tárgyalhatjuk statisztikai módszertani utalások nélkül. Közülük a legfontosabb a rendszeres megfigyelések körére vonatkozik.

Amikor az előzőkben a szocialista szektorra jellemző létszámalakulást ismertettük, a közkezen forgó adatokkal dolgoztunk. Ezek az évről évre ismétlődő statisztikai számbavétel termékei. 4,8 millió dolgozót ölelnek fel, valamivel kevesebbet tehát, mint az aktív keresők szocialista szektorban összpontosult állománya. Az országosan egységes, ún. rendszeres statisztikai megfigyelés ugyanis – természeténél fogva – mellőzi a mezőgazdaság háztáji és kisegítő gazdaságaiban dolgozókat, valamint az alkalmi munkavállalókat. A munkaerő-forgalom statisztikája gyakorlati érdekből tovább szűkíti a kört. Nem számol néhány olyan foglalkoztatotti csoport munkaerőmozgásával, amely – ebből a szempontból különleges volta miatt – zavarná az összképet. Kiejti vizsgálati köréből a foglalkoztatott nyugdíjasokat és diákokat, a szakmunkásként bérezett szakmunkástanulókat,³ a rendelkezésre bocsátott munkaerőt, valamint a nagyüzemi mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban az egy hónapnál rövidebb időre felfogadott dolgozókat. Ez a szűkítés természetesen némi eltérést okoz a szokásos közlések létszámadataihoz képest, és esetenként a létszámváltozást is másnak mutatja, a fő irányzatokon azonban nem módosít, és így az eligazodást nem akadályozza.

A munkaerő forgalma összetett folyamat, bizonyos szimplifikálással azonban egyszerűen *munkába lépési és munkából való kilépési* esetek váltakozása. Ami a vizsgált időszakot illeti, ekkor a szocialista szektor területén évről évre 1 millió körüli munkába lépési, illetve kilépési esetet számláltak. A különböző népgazda-

² A terciér szektor aránya az *aktív keresők* 1979-es adatai alapján néhány fejlett tőkés országban: Egyesült Államok 72, Belgium 71, Svédország 69, Egyesült Királyság 67, Franciaország 66, Japán 64 százalék. (Magyarország megfelelő adata 44 százalék.) Megjegyzendő: a felsorolt arányok nem jelentik automatikusan az elérendő mértéket is.

³ Az ösztöndíjban részesülő tanulók nem számítanak foglalkoztatottnak.

sági ágak – a mozgás fő irányától függően – vagy létszámnyereséghez jutottak, vagy létszámvesztéséget kellett elszenvedniök. Az ötödik ötéves tervidőszakra jellemző, hogy az anyagi ágak együttvéve mind a belépési, mind a kilépési forgalomból létszámuknál nagyobb – bár évről évre csökkenő – arányban részesültek. Ennek éppen a fordítottja áll a nem anyagi ágakra.

Az anyagi ágak élénk forgalmában az ipar, az építőipar és a kereskedelem dolgozóinak intenzív mozgása jut kifejezésre, és ha súlyánál fogva nem is, jellege alapján főként a két utóbbi. A kereskedelmi munkaerő rendkívül erőteljes forgalma különösen szembeszökő. Kereken 10 százalékos létszámarányával szemben a be- és a kilépések 13–14 százaléka jut erre a népgazdasági ágra. Eközben az építőipar 8 százalék körüli súlyához szintén aránytalanul nagy: 9–11 százalékos forgalmi arány kapcsolódik. Tanulságos, hogy a két – feltűnően élénk – mozgás végeredménye ellentétes: a kereskedelem létszáma gyarapodott, az építőipari fogyatkozott ennek során. A megfelelő adatokat a 2. tábla tartalmazza.

Gyakori kérdés, hogy a munkaerő adott forgalma hasznos vagy haszontalan, esetleg káros-e. Felfogásunk szerint ezt a forgalom végső eredménye, azaz az döntheti el, hogy a munkaerő mozgása mennyiben vezetett a létszám és a létszám-szerkezet kívánatos változására. Az építőipar és a kereskedelem esetében a mozgás célszerűsége terveink fényében nem vitatható, más kérdés azonban, hogy a végeredménynek ilyen nagyarányú forgalom árán kellett-e – kell-e – kialakulnia.

1976-tól 1980-ig a be- és a kilépések egyenlege váltakozva hozott növekedést, illetve csökkenést a különböző népgazdasági ágak részére, mégpedig úgy, hogy – a vizsgált körben – a nem anyagi ágak területén pusztán 1980-ban csökkent, az iparban pedig egyedül 1976 folyamán nőtt a létszám. Az egész népgazdaságot tekintve először 1979-ben mutatkozott – megközelítően 30 000 főt kitevő – csökkenés.⁴ A tervidőszak utolsó évében – a kis létszámú és dolgozóinak állományát megőrző vízgazdálkodás kivételével – már valamennyi népgazdasági ágból, illetve ági csoportból többen váltak ki, mint ahányan oda beléptek.

A munkaerő-forgalom nagyságát elsődlegesen a be- és a kilépések száma mutatja. Már beszéltünk az 1 millió körüli forgalomról (4,5–4,6 milliós létszám közepe). Most elmondhatjuk, hogy 1976-tól 1980-ig a kilépési esetek száma minden évben meghaladta az 1 milliót, a belépéseké pedig egyetlen évben, 1976-ban az 1,1 milliót is. 1 millió eset alá csak egy évben szorult a munkaerő mozgása: 1980-ban, a belépéseké. A forgalom irányzata 1979 kivételével végig csökkenő. A legkevesebb kilépést 1978-ban találjuk.

A felsorolt abszolút számok önmagukban nem túlzottan kifejezők, de még e volumenadatokban is felismerhetők azok a fő gazdasági–társadalmi hatások, amelyekről a továbbiakban – a be-, illetve a kilépési forgalmat bővebben tárgyalva – konkrétan is szó esik.

A munkaerő-forgalom fontos és jól érzékelhető mutatója a be- és a kilépések viszonylagos gyakorisága. A mozgások számát az átlagos állományi létszámhoz viszonyítva fejezi ki, és ezzel a forgalom intenzitását jelzi. Irányzata esetünkben megfelel annak a tendenciának, amelyet a forgalom abszolút adatai tükröznek, és egymáshoz közel eső arányszámait a munkaerőmozgásnak ugyanarra a kimenetelére, egyenlegére utalnak, mint maguk a létszámok. Az intenzitás csökkenése a forgalom mindkét „oldalán” jól felismerhető, és elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy a munkaerőmozgás az ötödik ötéves tervidőszak elején még körülbelül negyedét érte el az átlagos állományi létszámnak, az időszak végén viszont nagyjából az ötödét.

⁴ A létszámmegfigyelés teljesebb körében 1979-ig még minimális növekedést tapasztaltunk, és az ipar területén 1979-re jutott a pozitív mozgásegyenleg.

A munkaerőmozgás említett csökkenése azonban távolról sem jelenti azt, hogy minden negyedik-ötödik dolgozó felmondott, vagy egyszerűen megszüntették munkaviszonyát. Pusztán arról van szó, hogy a lezajlott létszámváltozás és szerkezeti átalakulás 21–24 százalékos munkaerő-forgalom közvetítésével valósult meg, mindenfajta be- és kilépést figyelembe véve.⁵

3. tábla

*A munkaerő-forgalom intenzitásának változása
a szocialista szektorban*

Év	A	A
	belépési	kilépési
	esetek száma az átlagos statisztikai állományi létszám százalékában	
1976.	24,2	23,8
1977.	24,0	24,0
1978.	22,3	22,0
1979.	22,3	22,9
1980.	20,8	22,2

Ha az ötödik ötéves tervidőszak munkaerő-forgalmának erősségét meg akarjuk ítélni, akkor 1976-nál messzebbre kell visszamennünk. Első rátekintésre ugyanis meglehetősen intenzívnek találjuk az 1976 és 1980 közti mozgást, hiszen végül is a létszám negyedének, ötödének felelt meg. Ha azonban például az 1970-es évek elejéhez viszonyítunk, amikor a gazdasági szabályozók felfokozott mozgást váltottak ki, akkor az 1970-es évek végén már a forgalom csillapodásáról beszélhetünk. Az évtized elején ugyanis még 35 százalékot meghaladó volt ez az összehasonlítható adatokból számított arány.

A be- és a kilépési forgalom egyidejű követése nehezítheti a mozgás erősségének szemeltartását. Ha egyszerűbb áttekintést kívánunk, akkor új mérőszámot: a cserélődési mutatót kell bevezetnünk. Ez közelítő pontossággal az egyes népgazdasági ágakban egymást felváltóknak – a belépési és a kilépési esetek számából a kisebb⁶ mennyiségnek – az átlagos állományi létszámhoz viszonyított arányát fejezi ki.

4. tábla

*A munkaerő-cserélődés alakulása 1976-tól 1980-ig
(százalék)*

Megnevezés	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.
	évben				
Népgazdaság összesen	23,8	24,0	22,0	22,3	20,8
Ebből anyagi ágak	26,1	25,7	23,7	23,7	22,3

⁵ A területes szemlélet – a forgalom egyes elemeinek megkülönböztetés nélküli összevonása – olyan következtetésre csábíthat, hogy a munkaviszony tudatos felbontása öltött ekkora méretet, pedig a vizsgált mutató alakulásában a demográfiai és a hasonló jellegű mozgások vagy például az áthelyezési esetek is szerepet játszanak. Erről később részletesebben szólunk.

⁶ Olyan megfontolásból, hogy az ezt meghaladó rész vagy létszámfejlesztés (felfutás esetén), vagy létszámleépítés (amikor gazdasági egységeket, profilokat, munkaköröket szüntetnek meg). Ilyenkor nincs szó cserélődésről, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a munkaerő-forgalom kívül maradó része problémamentes.

A cserélődési mutató nagysága eszerint vagy a be-, vagy a kilépési forgalom intenzitását jelzi, és az összfolyamatról már azáltal is értékelhető képet nyújt, hogy a két elemből melyik határozza meg a cserélődést. 1976-tól 1978-ig a kilépési forgalom adta a cserélődés – közelítő – értékét, a kétfajta mozgástömegeből ez volt a kisebb, 1979-ben és 1980-ban viszont a belépések száma bizonyult kisebbnek, e mutató meghatározójának. A cserélődés – jelentéktelen ingadozásokkal – ezúttal szintén a forgalom lanyhulására utal.

Ha a cserélődést a gazdálkodó egységekben az egység szemszögéből vizsgáljuk, akkor a *vállalati munkaerőváltás* mutatójával dolgozunk. Ez – némi egyszerűsítéssel – a vállalatokban, intézményekben lezajlott munkaerő-cserélődést fejezi ki, népgazdasági ágakra összevont adatai pedig a gazdálkodó egységekben egymást felváltóknak a megfelelő fokozatra összesített értékeit. A váltás a cserélődésnél jobban közelíti a valóságos folyamatot,⁷ és kielégítő pontossággal jelzi azoknak a kisebb-nagyobb megrázkódtatásoknak az arányát, amelyek a vállalatokat, intézményeket a cserélődő dolgozók ki- és belépésével érik. Az új munkaerő a régi helyén – bármennyire fontos pótlást, rendezést nyújt is – átmenetileg sok szempontból visszavetheti az apparátus munkáját, belső életét. Az 1976–1980. években a vállalati munkaerőváltás anyagi ágakról rendelkezésre álló éves mutatói egyenletes, bár nem töretlen enyhülést tükröznek: 23,5, 22,6, 20,4, 20,6 és 19,3 százalék. (Ebben a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás az állami szektorral szerepel.)

A változások mérséklődése jól megmutatkozik az ún. *stabilitási mutató* növekedésében. Ez a mérőszám azt fejezi ki, hogy a gazdálkodó egységek év végi létszámában mekkora arányt képviselnek az ott legalább egyéves munka- (tagsági) viszonyal rendelkezők. Az állomány nagyobb szilárdságáért természetesen kedvezőtlen létszamszerkezettel fizethet a vállalat, intézmény. Az előbbi körre vonatkozó stabilitási mutató 1976 és 1980 között rendre 82,0, 82,2, 83,8, 83,8 és 84,6 százalék volt.

Népgazdasági áganként vizsgálva meglehetősen változatos képet nyújt a munkaerő-forgalom. Ezt egyszerűsítésül a cserélődési mutatóval tekintjük át.

A cserélődés az anyagi ágakban – a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás kivételével – az évek múlásával gyengült, erőteljesebbé vált viszont a nem anyagi ágakban. Váltakozó intenzitású cserélődést látunk a szállítás–hírközlésben, némileg a kereskedelemben és a nem anyagi ágak egészében is.

A legnagyobb arányú munkaerő-forgalmat mindvégig a kereskedelem és az építőipar népgazdasági ágában tapasztaljuk. Ez a jelentős mozgás szélsőségesen eltérő bérezési színvonalon alakult ki, hiszen az építőipar a bérangosor élén, a kereskedelem pedig a végén található. Bizonyos, hogy a kereskedelmi dolgozók lazábban kötődnek munkahelyükhöz, mint sok más ágazat munkavállalói. Erre vezet a viszonylag gyenge bér, gyakran a két műszak, a fogyasztók érdekében néha terhes nyitvatartási (szolgálati) rend és a meglehetősen sok túlóra is. A belső raktározás, áruehelyezés a túlnyomórészt nődolgozók számára fizikailag sokszor megerősítő. Az építőiparban a váltakozó építéshelyek, a telepítetlenség és ezzel a bizonytalanabb szociális ellátás, a nemegyszer igen fárasztó munka és a másutt is könnyen elhelyezkedő dolgozók tetemes hányada váltja ki a szembeötlően intenzív cserélődést. A rossz körülményeket sokszor csak olyanok vállalják, akiknek az alacsony szakmai és kulturális színvonala maga is lazítja a vállalati kötelekeket, növeli a munkahely-változtatási hajlamot. Az építőiparban – amint látni fogjuk – kiugróan

⁷ Adminisztratív okokból ez a mutató sem megy le a konkrét munkapadokig, de az egymást felváltó dolgozók vállalatanként meghatározott létszámadataiból épül fel, és azáltal is pontosabb, hogy negyedéves adatokból összeállítva, a szezonális ingadozást némiképpen szintén kifejezi.

nagy a munkavállalók kezdeményezte felmondásoknak az összes kilépéshez viszonyított aránya. 1980-ban ezt csak fokozta a beruházások korlátozására, az építési tevékenység szűkítésére vonatkozó döntések híre, mert már ennek hatására is sokan távoztak az építőipari vállalatok fizikai dolgozói közül.

A vizsgált időszakban élénk volt az iparban foglalkoztatottak cserélődése is. Ha a mozgás intenzitását népgazdasági áganként rangsorba állítjuk, akkor – 1976-tól 1980-ig – az évek többségében az ipar kerül a harmadik helyre.

5. tábla

*A munkaerő-cserélődés alakulása népgazdasági áganként
(százalék)*

Népgazdasági ág	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.
	évben				
Ipar	25,6	24,8	22,8	22,4	21,1
Építőipar	31,1	30,3	27,3	26,2	25,6
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	21,3	20,6	20,0	21,6	21,6
Szállítás és hírközlés	23,0	25,0	21,3	21,6	19,8
Kereskedelem	31,0	31,6	29,6	30,1	28,0
Vízgazdálkodás	23,7	22,8	20,0	20,5	20,0
Anyagi ágak együtt	26,1	25,7	23,7	23,7	22,3
Nem anyagi ágak	14,8	17,2	15,9	16,3	15,3
<i>Népgazdaság összesen</i>	<i>23,8</i>	<i>24,0</i>	<i>22,0</i>	<i>22,3</i>	<i>20,8</i>

Az országosan egységes munkaügyi statisztika lehetővé teszi a munkaerő-forgalom részletesebb analizálását is. Különösen az 1980. évi megfigyelés volt szerencsésen tagolt; a takarékos megoldásokat célzó ötéves adatgyűjtési program éppen erre az évre biztosított a szokásosnál is gyakorlatibb értékű számbavételt. Ehhez igazodva, a tanulmány további mondanivalóját a következő témák köré csoportosítjuk:

1. a belépési forgalom népgazdasági sajátosságai (különös tekintettel az iskolából munkába lépettekre);
2. a kilépési forgalom népgazdasági sajátosságai;
3. a fluktuáció alakulása és a népgazdasági ágak közt lezajlott forgalom fő vonásai.

A BELÉPÉSI FORGALOM NÉPGAZDASÁGI SAJÁTÓSÁGAI

A munkaerő-forgalom statisztikai számbavétele a munkaerőmozgás változatos formáira terjed ki. A belépéseket források, a kiválásokat okok⁸ szerint tagolja. Igyekszik nyomon követni a gazdasági és a társadalmi folyamatokat, ezért kategóriái az évek múlásával egyre finomodnak.

A belépések egy része első ízben történt munkaviszony-létesítés.⁹ Ennél lényegesen nagyobb forgalmat képvisel a már korábban is dolgozók új munkavállalása. Az utóbbi nagy része: fluktuáció. Statisztikai megállapodás szerint olyan munkaviszony-létesítés, amely fél éven belül követi az előző munkaviszony bármilyen okból történt felbomlását. A belépések fő tömegét adja, és – az első ízben történt munkavállalással szemben, amely az új munkaerő elosztását fejezi ki – a munkaerőfor-

⁸ Itt azonban nem személyi (társadalmi, környezeti stb.) okokról van szó. Az „ok” itt inkább munkajogi aktus, annak a kifejezője, hogy milyen mozgásformák közt válik ki egy-egy munkaerő gazdasági egységéből.

⁹ Az egyszerűség kedvéért mindig munkaviszonyt mondunk, és nem említjük külön a tagsági viszonyt.

rás újraelosztását testesíti meg. Indítékai egyaránt lehetnek egyéniék és a munkáltató igényeit szolgálók, és egyformán érvényre juttathatják vagy keresztezhetik a népgazdaság érdekeit. Szabad kibontakozásuk társadalmi feszültségeket enyhíthet, tudatos kezelésük pedig egyéni indítékok esetén is a gazdaság szolgálatába állítható.

A már korábban is dolgozók fél éven túli újraelhelyezkedésének összetett a háttere. Kifejezheti mindenekelőtt a háztartásba, kiegészítő gazdaságba átmenetileg visszahúzódott munkaerő társadalmilag szervezett folyamatokba való ismételt bekapcsolódását. A családi helyzet (gyermeknevelés, beteg vagy idős hozzátartozó ápolása stb.), infrastrukturális gondok, gazdasági érdekek, majd ezek elhárulása (gyengülése, javulása) egyaránt kiválthatja a munkaviszony megszüntetését, illetve a munkaviszony helyreállítását, új létesítését. Ritkábban a szezonális foglalkoztatás kényszeríti a dolgozót hat hónapnál hosszabb szünetelésre, vagy pedig állásválttatása húzódik el.

Jóllehet a belépők különböző csoportjai más-más módon hatnak a létszám szerkezetre, közülük csak kettőt indokolt hangsúlyozottan tárgyalnunk: a munkaviszonyt első ízben létesítőket és a munkaviszonyuk felbomlása után hat hónapon belül ismét elhelyezkedetteket. Alaposabb áttekintésüket – volumenükön túl – sajátos szerepük indokolja. Az első munkaviszonyukat létesítő túlnyomó része az iskolából kerül ki. Munkahelyük megválasztását mindenekelőtt a gazdasági lehetőségek szabják meg, de kifejezésre jutnak benne egyéni és családi törekvések, valamint bizonyos fokig a pályairányítás szempontjai is. A már korábban is dolgozók – rövid időn belül újra munkába állt – széles rétegei gazdag tapasztalatokkal rendelkeznek, és bőven vannak összehasonlítási lehetőségeik. Foglalkozási szerkezetük – a frissen végzettekéhez képest – összességében általában kevésbé korszerű, iskolázottságuk átlagosan alacsonyabb fokon áll, és ismeretanyaguk nagyrészt kevésbé modern, mindezt azonban jócskán pótolhatja gyakorlatuk, jobb adaptáló képességük, biztosabb eligazodásuk a szervezett munka társadalmában. Tömegeik – megfelelő befolyásolással, irányítással – a létszám szerkezet-alakítás nagy tartalékai lehetnek.

A különböző népgazdasági ágak nem azonos arányban részesednek a tárgyalt két nagy munkavállalói csoportból, és az, hogy miként „osztzkodnak”, igen jellegzetes. Ezt mutatja a 6. tábla.

Az anyagi ágak összességükben évről évre nagyobb arányban jutnak fluktuálókhoz, mint első ízben munkába lépettekhez, a nem anyagi ágak – ennek megfelelően – inkább az új belépőkből részesednek. Sajátos, hogy mind a két munkavállalói kategóriából nagyobb rész jut az anyagi ágakra, mint ezeknek a népgazdasági összlétszámából való részesedése. Az anyagi ágak vonzása – hatása a mindkét fajtájú munkaerő-forgalomra – e megfigyelés körében láthatóan nagyobb, mint a főleg költségvetési gazdálkodást folytató nem anyagi ágaké.

Egészen más viszonyok jellemzik az ipart. Az iparba évről évre több új munkába álló kerül, mint ezt az ipar népgazdasági súlya indokolná, a fluktuálók azonban nem részesítik ilyen előnyben. Sőt, a helyzet éppen ellentétes. Egyidejűleg az eltérés – az első ízben munkaviszonyt létesítők javára – 1976 és 1980 között szinte végig növekszik. 1977 óta az új belépők közel 40 százaléka az iparban talál munkahelyet, az ipar azonban – úgy látszik – nem tudja megtartani létszámát. Az elvándorlás nagyobb, mint az iparba áramlás (a régebbi munkavállalók közül is). Ez a tény azonban nem feltétlenül minősíti az ipari munkaerő-gazdálkodást. Az ipar vonzása az ország egész területén jelentős, amikor szakmaszerzésről van szó. A szakképzési rendszer elsődlegesen maga is az iparhoz idomul, és döntően az ipar gaz-

dasági egységeiben folyik. Jellemző, hogy a képzésbe vont szakmák kétharmada ipari, egytizede építőipari, és csupán a maradék ölel fel nem ipari–építőipari szakmákat. Csaknem pontosan ugyanez vonatkozik a szakképzésben részt vevő személyek számára. Hagyományosan az ipar (és részben az építőipar) az iskola: itt szerzik meg a szakmát a fizikai foglalkozású fiatalok, itt tesznek szert gyakorlatra, majd utána – aránylag rövid időn belül – közismerten nagy arányokban cserélnek vállalatot, ágazatot.

6. tábla

A belépések fő forrásainak alakulása
(százalék)

Népgazdasági ág	1976.	1977.	1978.	1979.	1980.
	évben				
	Részesezés az első ízben történt belépésekből				
Ipar	37,5	38,9	38,8	38,9	38,5
Építőipar	7,2	8,5	8,7	8,1	8,2
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	21,7	13,8	13,5	12,9	13,9
Szállítás és hírközlés	6,4	9,7	7,2	7,2	7,1
Kereskedelem	11,5	12,4	13,3	13,7	12,9
Vízgazdálkodás	0,7	0,9	1,0	1,1	0,8
Anyagi ágak együtt	85,0	84,2	82,5	81,9	81,4
Nem anyagi ágak	15,0	15,8	17,5	18,1	18,6
<i>Népgazdaság összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Részesezés a „6 hónapon belüli” belépésekből				
Ipar	36,9	34,9	33,4	32,1	31,7
Építőipar	12,4	11,3	11,1	10,0	10,3
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	13,3	14,7	16,2	18,4	19,6
Szállítás és hírközlés	7,7	8,2	8,0	7,2	7,5
Kereskedelem	13,4	13,4	13,5	13,6	12,9
Vízgazdálkodás	1,8	1,8	1,9	1,9	1,8
Anyagi ágak együtt	85,5	84,3	84,1	83,2	83,8
Nem anyagi ágak	14,5	15,7	15,9	16,8	16,2
<i>Népgazdaság összesen</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Nagyon sok ipari (és építőipari) szakma egyetemes, szinte minden népgazdasági ágban honos. A mellékprofilok bővülésével eközben egyre erőteljesebb a többi népgazdasági ág szívó hatása. A gyakorlott ipari (építőipari) dolgozó szívesen megy át más területre, mert ott nem „egy a sok közül”, hanem – alapos szaktudásával – ő a forgácsoló, a műszerész, a lakatos és így tovább. Általános tapasztalat, hogy az ilyen dolgozók nagyobb bért érnek el új munkahelyükön, mint a maguk profiljának megfelelő ágban. Ha pedig termelőszövetkezeti tag lesz az illető, akkor még háztáji földet vagy háztájiföld-megváltást is kap (6–700 forintot is havonta), ezenkívül nagyszámú rendszeres túlórával növeli keresetét.

A termelőszövetkezeti fiatalok jelentős része napjainkban már eleve azért tanul szakmát a – városi – iparban, építőiparban, hogy azután – szakmunkásként – hazatérjen. És akkor még nem szóltunk a szakképzetlenekről, akikből szintén nagy a hiány, és ha munkahely-változtatásukkal az ingázást is abbahagyhatják, akkor – érthető módon – szívesen cserélnek munkáltatót, ágazatot, tulajdonformát. Figyelemre méltó, hogy a mondottak miatt az építőipar is veszít a fluktuáción, bár e

népgazdasági ág a hat hónapon belül újra elhelyezkedettekből létszamarányát jóval meghaladóan részesül, és évről évre nagyobb arányban, mint az első ízben munkát vállalókból.

Az iskolákból munkába lépők

Az országosan egységes munkaügyi statisztikai rendszer 1980-ban módot nyújtott az iskolákból munkába álltak bizonyos ismérvek szerinti, alaposabb megfigyelésére. Számba vehettük azt, hogy a végzettek, illetve a lemorzsolódottak milyen fő iskolafajtákból kerültek ki, a népgazdaság mely ágában helyezkedtek el, és hogy fizikai vagy nem fizikai dolgozóként vállaltak-e munkát. Iskolafajtának a legmagasabb fokú befejezett tanintézetet fogadtuk el, és nem csupán az 1980-ban végzeteket (lemorzsolódottakat) tekintettük „közvetlenül a tanintézetből” kikerülteknek, hanem az egy évvel korábbi csoportot is. Évtizedes tapasztalat ugyanis az, hogy a fiatalok – különösen a falun élő lányok – egy része, változatos okokból nem áll azonnal társadalmilag szervezett munkába, hanem csak a következő évben.

1980-as adatok szerint az első ízben munkába lépők több mint 90 százaléka – a megfigyelt körben 118 000 fő – közvetlenül valamelyik tanintézetből került ki. Kétharmad részük szakjellegű képzést kapott: nem egészen ötödük felső-, valamivel több mint 80 százalékuk középfokút. Az utóbbiaknak némileg több mint egynegyede szakközépiskolát végzett, háromnegyede szakmunkástanuló-intézetet. Gimnáziumi tanulmányait követően lépett munkába kereken 13 000 fiatal (11%), általános iskolából 29 000 (közel 25 százalék). Négyezren úgy helyezkedtek el, hogy nem fejezték be alapfokú tanulmányaikat.

Az iskolákból kikerültek háromnegyed része fizikai foglalkozású dolgozó lett, egynegyede – ennek megfelelően – szellemi. A vizsgált teljes állományban 68–32 százalék a fizikai–nem fizikai hányad, az iskolákból belépettek tehát nagyobb arányban mentek fizikai munkavállalónak, mint ahogyan a már dolgozók sokasága megoszlik.

A fizikaivá–nem fizikaivá válást érdemes iskolafajtánként áttekintenünk.

Fizikai dolgozóként létesített először munkaviszonyt az általános iskolából kikerültek 96, a szakmunkástanuló-intézetet végzettek 99 százaléka. Fizikai lett a gimnáziumot befejezettek 47, a szakközépiskolát jártak 53 százaléka. Még a felsőfokú végzettségűek 8 százaléka is fizikai dolgozóként lépett először munkába.¹⁰ A gimnáziumot végzettek, illetve a felsőfokú végzettségűek fizikaiként való első munkavállalása nem rendkívüli, nem kapcsolódik feltétlenül a tanulmányunk első fejezetéből kivilágló elhelyezkedési gondokhoz. Egy 1973. évi, öt népgazdasági ágról¹¹ rendelkezésre álló felvétel adatai szerint a volt felsőfokú tanintézeti hallgatók 13 százaléka, a szakképzettséget nem nyújtó középiskolákból (alapvetően a gimnáziumból) kikerültek 59 százaléka ekkor is munkásként¹² kezdett dolgozni. A következő évben ugyanezek a hányadok: 15 és 56 százalék.

A felsőfokú végzettségűek fizikaivá válása nem feltétlenül – anyagi okokra visszavehető – pályaelhagyás, bár az ilyen sem ritka. Inkább arról van szó, hogy bizonyos területeken, főként a szállítás–hírközlésben, főiskolán (is) képeznek dolgozókat egyes fizikai munkakörökbe. Így például a Magyar Államvasútnál főiskolai végzettséggel kerülnek a dolgozók egyes műszerési és mozdonyvezetői beosztásokba. Hasonló a gyakorlat a hajózásban, ahol a hajógépészek egy része szin-

¹⁰ A szakmai gyakorlat és a diákként vállalt munka az adott szempontból nem számít, mert jogilag nem munka- vagy tagsági viszonyon alapul.

¹¹ Szocialista ipar, építőipar, szállítás és hírközlés, állami mező-, erdő- és vízgazdálkodás.

¹² A munkás a fizikaivá válásánál általában szűkebb kört képvisel.

tén főiskolai végzettségű, a fedélzeti tisztek pedig előbb általában fizikai besorolású személyzetként (mint matrózok) dolgoznak, és csak ezután léptetik őket elő.

A gimnáziumot végzetek egy része sok éve csak átmenetileg vállal fizikai dolgozóként munkát, és közben ismételt kísérletet tesz az egyetemekre, főiskolákra való bejutásra. Sokan esti vagy levelező hallgatóként tanulnak tovább, és fokozatosan szellemi pályákra kerülnek. Számottevő – és napjainkban növekvő – részük azonban a fizikai foglalkozásukat megillető fokozott szociális gondoskodástól is ösztönözve végképp fizikai dolgozó marad, többnyire érettségihez kötött szakmákban. A gimnáziumot végzetek fizikaiként való nagyarányú elhelyezkedése ily módon a pályaválasztás elhalasztását is jelzi, és bár nagy létszámuk a felvételi vizsgák idején jelentős „merítési” lehetőséget nyújt az egyetemeknek, főiskoláknak, célszerűtlenül alkot szakképzetlen munkaerőt olyan életkorban, amikor az – részben vagy egészben – már szakmával rendelkezhetne.

7. tábla

Néhány iskolafajta első elhelyezkedői és közülük a fizikai dolgozóként munkába álltak aránya 1980-ban

Népgazdasági ág	Felsőfokú tanintézetből			Szakközépiskolából			Gimnáziumból		
	elhelyezkedettek								
	össze- sen (fő)	meg- oszlása	a fizikai- ak ará- nya	össze- sen (fő)	meg- oszlása	a fizikai- ak ará- nya	össze- sen (fő)	meg- oszlása	a fizikai- ak ará- nya
százalék									
Ipar	2 808	22,4	15,8	5 580	31,5	76,3	3 191	24,5	73,1
Építőipar	884	7,0	7,0	1 001	5,6	53,1	431	3,3	48,5
Mezőgazdaság és erdő- gazdálkodás	1 308	10,4	3,9	1 908	10,8	56,1	820	6,3	57,0
Szállítás és hírközlés	702	5,6	36,0	1 945	11,0	71,4	1 272	9,8	63,7
Kereskedelem	719	5,7	10,7	2 072	11,7	58,7	1 843	14,2	63,9
Vízgazdálkodás	132	1,1	12,1	305	1,7	75,4	135	1,0	68,9
Anyagi ágak együtt	6 553	53,2	13,8	12 811	72,3	67,9	7 692	59,1	66,2
Nem anyagi ágak	5 993	47,8	2,2	4 921	27,7	15,3	5 312	40,9	19,5
Népgazdaság összesen	12 546	100,0	8,2	17 732	100,0	53,3	13 004	100,0	47,1

A felsőfokú végzettséggel első ízben munkába lépőknek csaknem a fele a nem anyagi ágakban talált munkát, ahol közismerten a legnagyobb az ilyen végzettséget igénylő munkakörök (orvosok, tanárok, jogászok, közigazdászok stb.) aránya.

Az anyagi ágak közül az ipar kapta a legtöbb „friss diplomást”, az ipar után pedig – jóval kisebb, de még mindig jelentős létszámmal – a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás. Ha e két népgazdasági ág diplomás utánpótlását az összes foglalkoztatott átlagos állományi létszámához viszonyítjuk, akkor kiderül, hogy az ipar és a mezőgazdaság részesedése nem nagyobb az anyagi ágak átlagáénál. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás adata egyébként arra utal, hogy javuló létszámhelyzetével együtt kedvezően alakul itt a képzettségi struktúra is, de ebből a szempontból korszakos hátrányt kell kiegyenlítenie.

A szakközépiskolát jártak elhelyezkedési arányai többé-kevésbé az adott iskolatípus szakok szerinti megoszlását tükrözik. Az egyes népgazdasági ágak létszá-

mához viszonyítva a szállítás és hírközlésbe, a kereskedelembe és a nem anyagi ágakba kerültek a legnagyobb számban ezek a fiatalok.

A középiskolát végzettek közül a *gimnáziumi* érettségivel rendelkezők többsége az anyagi ágakban helyezkedett el, mindenekelőtt az iparban, a kereskedelemben és a szállítás–hírközlésben. Az iparba kerültek azonban – az ottani összlétszámhoz viszonyítva – nem képviseltek számottevő tételt. Háromnegyed részük fizikai munkakört választott, illetve kapott, de a szállításba és a kereskedelembe lépettek közel kétharmadának is fizikai feladatkör jutott. Kisebbségben váltak fizikaivá az építőipar és a mezőgazdaság területén munkát vállalt volt gimnazisták, de körülbelül a felük itt is fizikai beosztásra talált. A mezőgazdaság szembejelenően kis részesezésének két fő oka lehet. Egyfelől a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás napjainkban – úgy látszik – alig tud a gimnáziumot végzetteknek megfelelő munkát biztosítani, másfelől az agrár foglalkozású falusi szülők középfokon továbbtanuló és a mezőgazdaságba készülő gyermekei elsősorban nem a gimnáziumot, hanem a szakmunkásképzést és a szakközépiskolát választják.

A *szakmunkástanuló-intézetek* közel felerészben az iparnak adtak pályakezdeket. (Adataikat egyszerűsített táblánk nem jelzi.) A viszonylag nagy ipari rész – amint már említettük – főleg a képzés jellegéből, az ipari szakmák túlsúlyából következik. A pályakezdés, a rutinszerzés az iparba összpontosul, majd innen áramlik szét a már tapasztaltabb, alaposabb szakmai ismeretekkel bíró munkaerő. Említésre méltó azonban, hogy ha a szakmunkástanuló-intézetekből kikerülteket a meglévő létszámhoz viszonyítjuk, akkor a kereskedelem és az építőipar kezdő szakemberekkel való ellátása megelőzi az iparét. Ez különösen igaz akkor, ha a szakmunkástanuló-intézetekből felvetteket a fizikaiak állományára vonatkoztatjuk.

A fiatal szakmunkásoknak valamivel több mint egytizede a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban talált először munkát. Ezzel a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás a felsorolt népgazdasági ágak után következik. Ugyanez a sorrend akkor, ha a pályakezdeket létszámát a már dolgozó fizikaiak állományára vetítjük. A mezőgazdaság vonzása tehát távolról sem jelentéktelen, de a szakemberellátás javulása tekintélyes részben a kiegészítő és a melléküzemágak nem mezőgazdasági foglalkozású dolgozóit közt megy végbe.

Az *általános iskolákból* kikerült fiataloknak mintegy fele az iparban helyezkedett el. A második legnagyobb felvevő a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás volt, a létszám közel egyhatodával. A dolgozók állományához viszonyítva a kereskedelem megelőzte a mezőgazdaságot, sőt ha csak a fizikaiakat vesszük alapul, akkor a nem anyagi ágak, az építőipar és a szállítás–hírközlés is. Figyelemre méltó, hogy a legkevésbé képzett fiatal munkaerő háromnegyed része az iparba, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásba, valamint a kereskedelemben lépett, mert ezek a népgazdasági ágak nagy számban tudnak foglalkoztatni szakképzetlen dolgozókat is. 1980-ban a nem anyagi ágak szintén jelentékeny felvevőnek bizonyultak, az új belépők tíz százalékával.

Néhány ágazati specialitás a belépési forgalomban

A belépések összetételében – népgazdasági áganként vizsgálva – az elmondottakon felül is akad egy-két jellegzetesség.

Ha összességében tekintjük, akkor a belépési forgalom kétharmada a fluktuálókból kerül ki, és ez évek óta meglehetősen szilárd arány. Lényegesen az építőipar, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás, valamint a vízgazdálkodás válik ki belőle 70 százalékon felüli hányaddal. (Az építőiparban csökkenő, a két másik terü-

leten növekvő ez az arány.) Az ipar részesedése a belépési forgalomból évek óta 60 százalék alatt marad.

Nagyjából azonos hányadot képviselnek a belépési esetek között az első ízben történt munkába lépések és a gyermekgondozási segéllyel, valamint a sorkatonai szolgálattal kapcsolatos visszatérések. Súlyuk a belépési forgalomban 14–15 százalékos, és annyiban változó, hogy amíg a tervidőszak elején az első belépések adták a nagyobb részt, addig az időszak végén ez a gyermekgondozási segélyhez kapcsolódott. A szóródás népgazdasági áganként meglehetősen nagy: a szélső értékek az első esetben – például 1980 folyamán – 7–15 százalékot, a gyermekgondozási segély esetében 8–20 százalékot jeleznek. A mozgás mindkét fajtája évek óta a „mező-, erdő- és vízgazdálkodásban” alkotja a legszerényebb és az iparban a legjelentősebb arányt.

A már korábban is dolgozók közül évről évre a belépések 8–9 százalékát biztosítja a hat hónapnál hosszabb idő után munkába állók visszalépése. Szembetűnően kicsiny részhez jut ilyen forrásból az építőipar (3–6 százalékhoz) és kiemelkedően nagyhoz (12–17 százalékhoz) a szállítás és hírközlés. A hat hónap múltán újra elhelyezkedők 1977-ig a kereskedelemben is az átlagot jóval meghaladó részt képviseltek, és arányuk azóta is nagyobb az átlagosnál. Az ágazati–szakterületi elemzések hasznát hajtó feladata lehet annak feltárása, hogy az érintett gazdasági egységek-ből átmenetileg miért válnak ki oly jelentős számban a dolgozók, és minek tulajdonítható gyér visszatérésük, illetve köszönhető tömeges új munkába állásuk.

A KILÉPÉSI FORGALOM NÉPGAZDASÁGI SAJÁTOSSÁGAI

A munkaerő-forgalmat vizsgálva, a kilépési „oldal” többnyire különleges hangsúlyt kap. Főleg, ha mérsékelten áll rendelkezésre munkaerő, de akkor is, ha a többleteket kell felszabadítani, nagyon fontos cél a kilépések okainak felfedése, a leépülés vagy a leépítés megoldási formáinak bemutatása.

A kilépések okainak kutatása átalakult az évek során. Már nem azt vizsgáljuk, hogy ki a „felelős” a dolgozók mozgásáért s főleg kiválásáért, hanem azt, hogy e mozgás milyen partnerek között, mely csatornákon, miféle hatásokra és hogyan ment végbe. A munkaerő forgalmát, a létszám változását ugyanis ma már természetes folyamatnak tartjuk, olyan cselekvések sorozatának, amelyben a gazdaság és a társadalom élete jelenik meg. E mozgásnak nagyfokú a demográfiai meghatározottsága, de indítékai alapvetően gazdaságiak. A létszám változása – valljuk – nem akadály a termelésnek, hanem feltétele, dinamizmusának egyik fokmérője. A gazdaság szerkezetének célirányos átalakítása, a termelés kiterjesztése vagy éppen szűkítése, az új munkaerő elhelyezkedése, a módosuló, gazdagodó szakmai tudás hasznosítása nem mehet végbe a munkaerő mozgása nélkül.

A kilépési forgalom újszerű elemzése mutatkozik meg annak kutatásában, hogy milyen szerep jut ebben a folyamatban a „társadalmi partnereknek”, a munkavállalónak, illetve a munkáltatónak. Ez a szerep gazdasági erőt fejez ki: kezdeményező pozíciót vagy az érintett fél bizonyos fokú alávetettségét.

Ha a kilépési forgalmat egyáltalán uralhatja valamelyik partner, akkor ez az ötödik ötéves tervidőszakban mindvégig a munkavállaló volt. Éveken át az ő felmondásaihoz fűződött a kiválásoknak legalább a fele. 1979-ben 44, 1980-ban 41 százalékra esett vissza ez az arány. A munkaerő-kereslet mérséklődése, néhány közismert felmondási eset és a körültekintőbb, takarékosabb vállalati munkaerő-gazdálkodás szembetűnően növelte a szilárd munkahely becsületét. A gazdasági egységek – a szabályozók hatására és a kormányzati elvekhez igazodva – mindinkább a ha-

tékony foglalkoztatást tartják szem előtt, és munkaerő-gazdálkodásuk tudatossága ha nem is jelentősebb áthelyezésekben, elbocsátásokban, de a megüresedett helyek be nem töltésében, a fegyelem és a szigor erősítésében, a jelentkezők közti válogatásban ölt testet. Bár egyes foglalkoztatotti kategóriákban és bizonyos földrajzi körzetekben továbbra is előfordul munkaerőhiány,¹³ esetenként és helyenként foglalkoztatási gondok is mutatkoznak.¹⁴ Ilyen helyzetben érezhetően visszafogott a munkavállalói felmondás, és általában a súlyosabb konfliktusokra, illetve a különösen fontos egyéni célok megvalósítására korlátozódik.

Az ismertetett körülmények között a munkaerőmozgás mind nagyobb része kapcsolódik a munkáltatók döntéseihez, ha nem is mindig és feltétlenül a munkáltatók kezdeményezéséhez. Az áthelyezésekről ugyanis, amelyek benne vannak ezekben az adatokban, szintén a munkáltató határoz ugyan, de a kezdeményező esetenként a munkavállaló – illetve a későbbi munkáltató – is lehet. Így áll össze a munkaviszony-felbontási esetek teljes száma (a munkavállaló felmondásaiból, a fegyelmi okból történt elbocsátásokból és a munkáltatói munkaviszony-megszüntetésekéből), amely az áthelyezéseket is tartalmazza. Ezen a mozgáson belül – 1976-tól 1980-ig – évről évre nőtt a munkáltatók döntéseihez fűződő létszámcsökkenések aránya.

8. tábla

A munkáltatói döntésekhez fűződő munkaviszony-felbontási esetek aránya (az összes felbontási eset százalékában)

Év	Anyagi ágak	Nép-gazdaság összesen
1976.	11,7	11,4
1977.	18,8	20,3
1978.	20,5	22,3
1979.	27,0	29,3
1980.	32,1	34,7

1979 óta megfigyeljük a vállalatokhoz, intézményekhez áthelyezéssel kerültek számát is. 1979-ben valamivel több mint 47 000, 1980-ban az 50 000-et kevéssel meghaladó¹⁵ számú áthelyezésre került sor. Az áthelyezések a belépési esetek körülbelül 5 százalékát adták, a fluktuálók létszámának pedig 7 (1979-ben), illetve 8 (1980-ban) százalékát. Ennél jóval nagyobb a fluktuáción belüli arányuk a nem anyagi ágakban: 13, illetve 17 százalék. Ez itt alapvetően egyes – helyi és központi – költségvetési szervek összevonásával, illetve létszámuk korlátozásával függött össze. 1979-ben és 1980-ban a nem anyagi ágakra jutott az áthelyezéseknek nagyjából egyharmada. Az anyagi ágak szervezési akcióit inkább a munkaerő vállalaton belüli átcsoportosítása jellemezte.

A munkáltatói döntésekhez fűződő munkaviszony-felbontások aránya – az összes ilyen eseten belül – 1979-ről 1980-ra akkor is növekvő (23,5 százalékról 28,9

¹³ Elsősorban a fővárosban, hiány mutatkozik egyes vas- és fémipari szakemberekből, építőipari szakmunkásokból, az élelmiszer-kiskereskedelem bolti eladóiból, bolti pénztárosaiából, segédmunkásokból – főleg az egészségi ártalomnak kitett, nehéz fizikai munkát követelő posztokon – és mind több területen felsőfokú végzettségű műszaki szakemberekből.

¹⁴ Országos gond a szakképzetlen nők egyműszakos elhelyezkedése, a „vándormadarak” munkába állása, a korlátozott munkaképességűek aktivizálása. Egyes vidéki körzetekben problematikus a gimnáziumot végzett lányok és országosan bizonyos felsőfokú végzettségűek (például nyelvészek, pszichológusok, biológusok) alkalmazása a maguk szakterületén.

¹⁵ Ebből 12 000 eset volt az érdekeltek megegyezésén alapuló szervezett (kollektív) áthelyezés.

százalékra, illetve az anyagi ágakban 22,0 százalékról 27,2 százalékra), ha az áthelyezéseket nem is tekintjük ilyen aktusoknak.

A vállalati munkaviszony-felbontások súlya népgazdasági áganként élesen különböző. Az iparban – az áthelyezéseket is ideszámítva – az átlagosnál kisebb, évek óta kiemelkedően nagy viszont a nem anyagi ágakban, valamint az építőiparban.

A munkáltatói „pozíciók” egyfajta erősödésére mutat a fegyelmi okból történt elbocsátások számának alakulása is. 1976-ról 1980-ra népgazdasági átlagban 12 százalékkal (1979-ig 17 százalékkal) nőtt a fegyelmi határozaton alapuló felmondások száma, de például a nem anyagi ágakban 27 százalékos volt a növekedés. Az összes fegyelmi elbocsátás a tervidőszak utolsó évében meghaladta a 13 000-et. Legnagyobb részük – 1980-ban – az iparra jutott: 40 százalék, majd a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásra: 16 százalék.¹⁶ A többi népgazdasági ág és a nem anyagi ágak együtt körülbelül 10–10 százalékát adták a fegyelmi elbocsátásoknak. A legintenzívebben mindvégig a szállítás és hírközlés ága élt a fegyelmezésnek ezzel az eszközzel, bár 1980-ban negyedével kevesebb embert bocsátott el fegyelmi okból, mint öt évvel korábban.

A munkáltatói döntés növekvő szerepe a munkaerő irányításában gazdaságilag fontos, hasznos. Bármennyire tudatos is a munkaerő-felvétel korlátozása, ez nem mindig elégséges a munkaerő-összetétel formálásához. Többnyire a jó erők: a fiatalok, a nagyon keresett foglalkozású, jól képzett, szorgalmas dolgozók mennek el, mert ők találnak aránylag könnyen munkát másutt is. A feleslegek differenciált felszabadítása, az állomány minőségjavító, részleges cseréje a munkaerő célszerű újraelosztásának nélkülözhetetlen eszköze.

Más mozgásformák a kilépések között

A kilépési esetek közül említést érdemel a nyugdíjazás, valamint az elhalálozás, a szerződéses forgalom, továbbá a gyermekgondozási segéllyel és a sorkatonai szolgálattal összefüggő átmeneti kiválás. Ezekről részben már beszéltünk. Itt felhívjuk a figyelmet arra, hogy a nyugdíjazás és elhalálozás aránya a beszámolási időszakban végig nőtt, és az 1976. évi nem egészen 10 százalékkal szemben – a vizsgált kört véve alapul – 1980-ban már 13 százalékát adta a kilépési forgalomnak. Különösen jelentős volt a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban, ahol öt éven át két-két korosztály mehetett nyugdíjba a mezőgazdasági szövetkezetek tagjai közül azért, hogy számukra is 60, illetve 55 év legyen a nyugdíjkorhatár. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban – 10–13 százalékos népgazdasági átlag mellett – a nyugdíjazás, valamint az elhalálozás miatti kilépések elérték, sőt meghaladták a kilépési esetek 20 százalékát. Ebben közrejátszott a dolgozók állományának – mérséklődő, de még mindig szembetűnő – viszonylag idős kora is.

A nyugdíjba vonulásról érdemes megemlítenünk, hogy bár ez alapjában véve objektív folyamat, állami intézkedésekkel – és megfelelő vállalati magatartással – serkenthető vagy visszafogható. Már utaltunk rá, hogy az ötödik ötéves tervidőszakban mindkét elem a szervezett napi munkából való kiválást segítette elő.

A statisztika megfigyeli a határozott időre vagy meghatározott munkára felvettek kilépési forgalmát is. Ha az ilyen munkaszerződés lejár, és nem hosszabbítják meg, az érintett minden külön felmondás nélkül fejezi be munkaviszonyát. Kilépése nem feltétlenül mentes valamelyik fél konkrét döntésétől (a munkáltató vagy a munkavállaló elégedetlenségétől, megváltozott szándékától), alapjában véve azonban

¹⁶ Az ipari arány nagyobb az ág létszámmal mért súlyánál, a mezőgazdasági éppen egyenlő azzal.

természeti tényezők, technológiai sajátosságok és az időszakosan felmerülő szükségletek kielégítési módja indokolják ezt a tudatosan átmeneti foglalkoztatást.

A szerződéses forgalom a vizsgált időszakban erőteljesen és évről évre csökkent, amit főként az ilyen feladatokra rendelkezésre álló munkaerő megfogyatkozása és – például a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásban, ahol a visszaesés 50 százalékos – a rendszeres foglalkoztatás kiterjesztésének növekvő lehetősége magyaráz. A költségvetési szervekben anyagi–pénzügyi korlátok is fékezik a szerződéses foglalkoztatást.

A gyermekgondozási segélyhez és a sorkatonai szolgálathoz fűződő ki- (és vissza-) lépésről pótlólag azt mondhatjuk el, hogy a létszámhoz viszonyított együttes arányuk 3 százalék körüli, egyenlegük pedig néhány év óta legfeljebb tizedszázalékos teszt ki, ha a be- vagy a kilépési forgalomra, és még annyit sem, ha a létszámra vetítjük. Kétségtelen viszont, hogy a kiegyenlítődség nem teljes. A szellemi foglalkozásúak esetében ez a mozgás 1978 óta minimális mértékben már növeli a (statisztikai) létszámot, a fizikai dolgozók közül viszont – és ebben a gyermekgondozási segély a meghatározó – valamivel még mindig többen válnak ki, mint térnek vissza. A negatív egyenleg azonban csekély: több mint 3 milliós dolgozói állomány mellett 1980-ban nem egészen 1000 fő.

A FLUKTUÁCIÓ ALAKULÁSA ÉS A NÉPGAZDASÁGI ÁGAK KÖZTI FORGALOM JELLEGZETESSÉGEI

A munkaerő-forgalom legszámottevőbb része a már dolgozók munkaviszonyának megszűnése és bizonyos idő után újak keletkezése. E mozgás túlnyomó többsége – sok éve kilenczede – fluktuáció, vagyis fél éven belül történt újmunkaviszony-létesítés. Jól jellemzi az egész munkaerő-forgalmat: volumenét, irányát és irányzatát egyaránt. Mint fogalom csak a népgazdaság egészére értelmezhető, mert az ágak, az ágazatok részesedése a fluktuálókból egészen mást takar. (Erről már szoltunk.) A fluktuációt a munkaerő-forgalom statisztikája a belépések oldaláról figyeli meg, hiszen a kiválásnak sokféle oka lehet, a lényeg azonban az új munkaviszony, a dolgozók munkáltatók közti áramlása.

A fluktuáció az ötödik ötéves terv időszakában évről évre lanyhult, valamivel nagyobb mértékben, mint a teljes forgalom. Ebből egyértelműen következik, hogy a mozgás más fajtái az évek során fokozott szerephez jutottak. A fluktuációs esetek száma a népgazdaság – itt vizsgált – szocialista szektorában a következők szerint változott.

A hat hónapon belüli újmunkaviszony-létesítések száma

Év	Ezer eset
1976.	731,5
1977.	704,7
1978.	659,6
1979.	658,2
1980.	597,3

Kifejezőbb adatokat kapunk, ha a fluktuációt a létszámhoz viszonyítjuk. (Lásd a 9. táblát.) A fizikai foglalkozásúak fluktuációja és egész munkaerő-forgalma élénkebb, mint az átlagos, illetve mint a nem fizikaiaké. Egyidejűleg mozgásuk mérséklődése is erőteljesebb. (Lásd a 10. táblát.)

A fluktuáció csökkenése megnyugtató, ha a munkáltatók közti áramlásnak csak az árnyoldalait – a termelékenységet, a minőséget, a begyakorlottságot, a megszerzett speciális ismeretek hasznosítását fenyegető veszélyt – tartjuk szem előtt. Hátrányos is lehet azonban ott, ahol erre a forrásra – a fiatal korú kezdők apadó száma miatt – erősen építenek. A mobilitási készség hiánya a dolgozók oldaláról és a feleslegek feltárásának, „útra bocsátásának” elmaradása a munkáltatók részéről (aminék sok jele látható) akadályozhatja a foglalkozási szerkezet megkívánt átalakítását.

9. tábla

*A foglalkoztatottak fluktuációja
a statisztikai állományi létszám százalékában*

Év	Az anyagi ágakban	A népgazdaságban összesen
1976.	17,2	15,9
1977.	16,4	15,5
1978.	15,4	14,4
1979.	15,2	14,3
1980.	14,1	13,1

10. tábla

*A munkaerő-forgalom összefoglaló mutatói
a népgazdaság szocialista szektorában
(százalék)*

Év	A cserélődéssel jellemzett forgalom		A fluktuáció	
	átlagosan	a fizikaiak esetében	átlagosan	a fizikaiak esetében
1976.	23,8	29,0	15,9	20,0
1977.	24,0	28,1	15,5	18,5
1978.	22,0	25,8	14,4	17,2
1979.	22,3	26,1	14,3	17,2
1980.	20,8	24,8	13,1	16,1

A foglalkoztatottak népgazdasági ágak, ágazatok közti mozgását mindig nagy figyelem kísérte. Különösen megnőtt azonban az érdeklődés az ötödik ötéves tervidőszak utolsó két évében, amikor az iparban és az építőiparban a létszámcsökkenés kezdett szembeötlő méreteket ölteni. A munkaerő-forgalom statisztikai megfigyelésének 1980. évi programja lehetővé tette annak az egyre gyakoribb kérdésnek a megválaszolását, hogy honnan hová mentek a fluktuáló dolgozók.

1980-ban 588 000 fluktuációs esetet számlált az országosan egységes munkaügyi statisztika. Ez valamivel kevesebb, mint a teljes fluktuáció, mert 1980-ban közel 9000-en – 1,5 százaléknyan – a magánszektorból kerültek a szocialistába, az önálló gazdasági pedig egyelőre nem biztosítanak „saktáblaszerűen” elszámolható munkaerő-forgalmi adatokat.

Az ötödik ötéves tervidőszak utolsó évében a fluktuálóknak több mint egyharmada az iparból ment el, és több mint háromtizede jött ebbe a népgazdasági ágba. A következő nagy leadó és felvevő a nagyüzemi mezőgazdaság és erdőgazdál-

ködés, az érintett létszám 17–19 százalékaival. Csakhogy amíg az ipart veszteség érte a munkaerő-hullámmal (24 000 fő), addig a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás számára létszámgyarapodást hozott ez a folyamat: közel 13 000-rel többen kerültek át ebbe az ágba, mint mentek el máshová. Számottevő a kereskedelem 1980-as létszámnyeresége is: 10 000-rel több dolgozó kötött új munkaviszonyt ebben a népgazdasági ágban, mint amennyi elment innen. Létszámvesztést okozott a fluktuáció az építőiparnak (kerekén 5000-t) és a nem anyagi ágaknak (hozzávetőleg 2000-t), a szállítás és hírközlés, valamint a vízgazdálkodás azonban nyert ezen a mozgáson (valamivel több mint 6000, illetve 2000 főt).

A részletes adatokat – egyenlegszerűen kimutatva – a 11. tábla tartalmazza.

11. tábla

A fluktuáció és e mozgás egyenlegei 1980-ban
(ezer fő)

Népgazdasági ág	Munkahelyet változtattak és kiváltak	Saját	Idegen	A fluktuáció során az adott ágba jöttek	A fluktuációs folyamat egyenlege
		népgazdasági ágba távoztak			
Ipar	211	95	116	187	-24
Építőipar	65	19	46	60	- 5
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	101	44	57	114	13
Szállítás és hírközlés	38	9	29	44	6
Kereskedelem	66	29	37	76	10
Vízgazdálkodás	9	1	8	11	2
Nem anyagi ágak	98	39	59	96	- 2
<i>Népgazdaság összesen</i>	588	236	352	588	0

A vállalatok és a szövetkezetek – kényes létszámhelyzetükben – gyakran említik a felsorolt veszteségeket és ritkábban azt a létszámnyereséget, amelyhez a fluktuációs folyamatban jutnak. Ezenkívül számításba kell venni az egyszerű létszámkörülforgást, a népgazdasági ágak létszámának „önmozgását”.

A vállalatok a cirkulációs arányokat nem ismerik, ezt a mozgást külön nem érzékelik, és általában szintén más népgazdasági ágak (szektorok) munkaerő-elszívó hatásaként fogják fel. Márpedig – például 1980-ban – az iparból, a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásból, valamint a kereskedelemről eláramlott munkaerő 43–45 százaléka ezután is a maga népgazdasági ágában dolgozott.

A nem anyagi ágak egészében 40 százalékos volt ez a hányad. Az építőipari gazdasági egységekből a fluktuáló létszám 29, a szállítás és hírközlésiekből 23 százaléka szintén saját népgazdasági ágának vállalataiba és szövetkezeteibe vándorolt. Ennél kisebb saját rész csak a vízgazdálkodást jellemezte. 1976 előtt – a szállítás és hírközlés kivételével – még nagyobb arányú volt a népgazdasági ágon belüli mozgás: az iparban elérte a 60, az építőiparban a 40 százalékot. A fokozott kifelé áramlás a bővülő idegen profilok következménye, és különösen akkor jelentős, ha a leadó ágazatban sok a más területen is tömegesen alkalmazható, keresett foglalkozású dolgozó, ha a leadók lényeges volumenű szakképzetlen munkaerőt foglalkoztatnak, és ha szerteágazó telepítésük, illetve működésük folytán a felvevő gazdasági egységekkel kiterjedten érintkeznek. Akkor is főleg más ágba távozást figyelhetünk meg, ha – mint a vízgazdálkodásban – a munkahelyet változtató dolgozó többnyire csak nagyon távol akad saját ágazatbeli szervezetre.

A népgazdasági ágak szerinti fluktuációs irányokat és arányokat a 12. táblában mutatjuk be.

12. tábla

*Az 1980. évi fluktuációs irányok népgazdasági ágak szerint
(a kilépési esetek ágankénti számának százalékában)*

Népgazdasági ág	Az iparba	Az építőiparba	A mezőgazdaság és erdőgazdálkodásba	A szállítás és hírközlésbe	A kereskedelembe	A vízgazdálkodásba	Az anyagi ágakba együtt	A nem anyagi ágakba	Összesen
Az iparból	44,9	8,5	15,6	7,3	9,7	1,5	87,5	12,5	100,0
Az építőiparból	24,0	28,9	19,4	7,0	5,5	2,6	87,4	12,6	100,0
A mezőgazdaság és erdőgazdálkodásból	24,0	9,3	43,3	6,1	7,1	2,0	91,8	8,2	100,0
A szállítás és hírközlésből	28,6	9,2	15,4	22,8	10,0	2,0	88,0	12,0	100,0
A kereskedelemből	23,5	4,3	8,2	5,2	45,0	1,0	87,2	12,8	100,0
A vízgazdálkodásból	25,7	15,7	19,1	7,7	8,2	11,0	87,4	12,6	100,0
Az anyagi ágakból együtt	33,3	11,0	20,9	7,9	13,4	1,9	88,4	11,6	100,0
A nem anyagi ágakból	23,7	6,9	12,0	5,5	10,9	1,5	60,5	39,5	100,0
<i>Népgazdaság összesen</i>	<i>31,7</i>	<i>10,3</i>	<i>19,4</i>	<i>7,6</i>	<i>13,0</i>	<i>1,8</i>	<i>83,8</i>	<i>16,2</i>	<i>100,0</i>

Külön említést érdemel a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás szervezeteinek a fluktuációban betöltött szerepe.

13. tábla

A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás szervezeteinek a fluktuációban betöltött szerepe 1980-ban

Népgazdasági ág	Az adott népgazdasági ágból		Az adott népgazdasági ág és a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás közti forgalom egyenlege (fő)
	a mezőgazdaságba irányuló	a mezőgazdaságból kiinduló	
	fluktuáció aránya (százalék)*		
Ipar	5,6	4,1	– 8 499
Építőipar	2,1	1,6	– 3 212
Szállítás és hírközlés**	1,0	1,0	383
Kereskedelem	0,9	1,2	1 758
Vízgazdálkodás	0,3	0,4	314
Anyagi ágak együtt	17,4	15,8	– 9 256
Nem anyagi ágak	2,0	1,4	– 3 527
<i>Népgazdaság összesen</i>	<i>19,4</i>	<i>17,2</i>	<i>–12 783</i>

* A népgazdasági fluktuációs esetek százalékában.

** A százalékok kerekítése miatt látszólag 0 az egyenleg.

A kereskedelem kivételével valamennyi anyagi ágból a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásba ment a népgazdasági ágát felcserélők 15–19 százaléka. (A kereskedelemben 8 százalék ez az arány.) E folyamat ellenkezője során a más ágakból felfogadottak 24–29 százaléka érkezett a mezőgazdasági üzemekből.

A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás szervezeteinek 1980. évi létszámnyeresége közel 13 000 (a fizikai dolgozókra vonatkoztatva 12 000) fő, és pedig úgy, hogy ez három népgazdasági ág létszámvesztése: az iparé, az építőiparé és a nem anyagi ágaké. A mezőgazdaság és erdőgazdálkodás elszívó hatása tehát lényeges. Az ipar által a fluktuációban veszített létszám (24 000 fő) egyharmada a mezőgazdaság és erdőgazdálkodásba került, és az építőipar 5000-es negatív egyenlegéből 3000-et szintén a mezőgazdasági szervezetek létszámgyarapodása magyaráz. Kétségtelen viszont, hogy a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás teljes munkaerő-forgalmának végeredménye 2000 főt kitevő létszámapadás, mivel több más tétel (ezekről már szövegünk) kedvezőtlenül befolyásolta ennek a népgazdasági ágaknak a munkaerő-ellátását, munkaerő-állományát.

Az sem érdektelen, hogy a mezőgazdasági szervezetek javára végbement munkáltatócsere az érintett dolgozók jó része és ezzel mások számára is az ingázás abbahagyását tette lehetővé (néha egyszerűen elhelyezkedési gondokat oldott meg), a mezőgazdasági egységeknek pedig általában fontos utánpótlást jelentett, és gyakran olyan profilok megteremtését vagy bővítését, amelyek rendszeresebb foglalkoztatást, zavartalanabb munkamenetet, jövedelmezőbb tevékenységet biztosítanak. E fluktuáció – normális esetben – javítja tehát a lakosság ellátását, bővíti az export-árualapokat, mégpedig olyan időben, amikor a piac mindinkább felismeri az élelmiszerek „stratégiai nyersanyag” jellegét. Más kérdés, hogy egy-egy ipari vagy egyéb vállalat számára érzékeny veszteséget okozhat (a fővárosban okoz is) dolgozóinak – igen gyakran jó szakmunkásainak – a mezőgazdaság szervezeteibe való távozása, különösen akkor, ha ezeket mintegy saját költségén nevelte szakemberré.

Összegzés

Láttuk, hogy az elmúlt öt évben a munkaerő-forgalom alakulása követte a gazdasági fejlődés megváltozott menetét. A növekedés lassulása, a hatékonysági szempontok előtérbe kerülése, a megfogyatkozott munkaerő-tartalékok és a gazdasági egységek változóban levő magatartása a munkaerő-forgalom – ezen belül a fluktuáció – mérséklődésére vezetett. Egyensúly alakult ki a foglalkoztatásban, ami azonban globális – területileg és strukturálisan több ponton bizonytalan –, és sajátos módon a kereslet lefékeződésével jött létre. Mindezek hatására erősödött a munkáltatók befolyása, döntéseinek hatóköre a munkaerőpiacon, és egyidejűleg gyengült a dolgozók mobilitási hajlama, az ágazati és a foglalkozási szerkezet célszerű formálásának lehetősége. Az eddiginél is fontosabb lett a kívánatos munkaerőmozgás elősegítése.

A statisztika ez ideig aránylag könnyen meg tudott felelni a munkaerő-forgalomhoz kapcsolódó legégetőbb kérdésekre, egyebek közt arra a vissza-visszatérő kérdésre, hogy honnan hová mennek a munkáltatót cserélő dolgozók. A képalkotást megkönnyítette a gazdaság viszonylagos egyneműsége és az, hogy a szocialista szektor hagyományos formái, meg az uralkodó munkavállalói csoportok a „felvevő” kategóriákat képviselték. Ezeket számon tartva, a munkaerő-forgalom lényegét ragadtuk meg. A jövőben nehezebb lesz a dolgunk, mivel napjainkban a munkaerőmozgás új vonásai és feltételei rajzolódnak ki. Tágul a munkaerőmozgás környezete, bővülnek a munkavállalás formái és szervezetei. A statisztika azonban felkészült arra, hogy továbbra is számot tudjon adni a népgazdasági összefolyamatról.

РЕЗЮМЕ

Автор анализирует динамику рабочей силы в Венгрии в период пятого пятилетнего плана в свете изменения списочного состава. Он показывает динамику рабочей силы с помощью статистических показателей, рассматривая по народнохозяйственным отраслям баланс движения, его масштабы, интенсивность и факторы. Особое внимание уделяет 1980-ому году, в течение которого характерные для всего пятилетнего периода переменны в списочном составе были особенно крупными.

Согласно автору изменение списочного состава является естественным процессом, который, следовательно, является не препятствием, а предпосылкой производства. Сдерживание подвижности по его мнению содержит в себе угрозу осуществлению преобразования экономической структуры.

В дальнейшем автор занимается направлением на работу лиц, окончивших различные заведения в 1980 году. Затем с помощью шахматного расчета показывает соотношения движения рабочей силы внутри народнохозяйственных отраслей, уделяя особое внимание оспариваемой многими авторами роли сельскохозяйственных и лесохозяйственных организаций в движении рабочей силы.

SUMMARY

The article analyses the labour turnover in the Fifth Five Year Plan period as reflected in the change in staff numbers. Labour turnover is shown through statistical indicators covering net turnover, the size, intensity and components of turnover by industries. Particular attention is paid to the year 1980, when the change in staff numbers, characterizing the whole Five Year Plan period, was of outstanding importance.

In the author's opinion the change in staff numbers is a natural phenomenon which is not an obstacle to but a condition of production. In his opinion, the slow-down of mobility may endanger the transformation of the economic structure.

The study deals with the types of finding a job of those graduated from various educational institutions in 1980, then illustrates the proportions of labour turnover within industries by means of a chess-board pattern, having special regard to the much debated role of the institutions of agriculture and forestry in labour turnover.

A GAZDASÁGI FEJLŐDÉS MÉRÉSÉNEK PROBLÉMÁI (II.)

DR. DRECHSLER LÁSZLÓ

A fejlődés mérése statisztikai metodikájának megoldásra váró problémái közül eddig a makroökonómiai mutatószám-rendszer jellegzetességeivel és a jólét méréseivel kapcsolatos kísérletekkel, a javasolt módszerek vitatott kérdéseivel foglalkoztam. (Lásd: *Statisztikai Szemle*. 1982. évi 3. sz. 271–278. old.) Ezután az árrendszer okozta problémákat kívánom megvilágítani.

ÁRRENDSZERÜNK ÉS A FEJLŐDÉS MÉRÉSE

Árrendszerünk aránytalanságaira, az ebből származó torzításokra való hivatkozások szinte közhelynek számítanak szakirodalmunkban. Nem ritkán fogalmazódik meg az a kérdés is, vajon nemzeti jövedelem, nettó nemzeti termelés stb. indexeink, amelyeknek mindegyike a meglévő árrendszerünkben történő aggregálás útján mér, helyesen tükrözik-e fejlődésünk eredményeit.

„Árrendszerünk aránytalanságai” fogalmat e tanulmányban én is olyan laza értelemben használom, mint ahogyan ez általában szokásos, ugyanis nem mondjuk meg pontosan, mihez képest aránytalan (torzít) árrendszerünk, és milyennek kellene lennie. Ez azonban mondanivalóm lényegét nem befolyásolja mivel – úgy gondolom – azt senki sem vitatja, hogy ilyen aránytalanságok vannak, és hogy méretük nem csekély.

Az árrendszer aránytalanságai nem egyformán torzítanak mindenféle gazdasági számítást. Vannak olyan számítások, amelyeknél már kis aránytalanságok is nagy bajokat okozhatnak. Ha például olyan kérdésekre keressük a választ, hogy melyik gyártási ág fejlesztése előnyösebb az ország számára, az árrendszer torzításai itt „direktben” okozzák a bajt; ha a hozamot és (vagy) a ráfordításokat az árak torzítva fejezik ki (például azért, mert valamilyen importtermék belföldi árát mélyen a világpiaci ár alatt állapítottuk meg), ez helytelen következtetések levonására, hibás döntésekre vezethet. Ezért, mint ismeretes, a döntéseket előkészítő hatékonysági számításokat nem a meglévő árakon, hanem azok megkerülésével, például világpiaci árakon végezzük. (Lásd erre vonatkozóan a nagyberuházások gazdaságosságának mérését szolgáló D mutató előírásait.)

Nem ennyire súlyos az árrendszer okozta torzítások veszélye azokban a számításokban, amelyek e tanulmány tárgyát képezik, azaz a termelés dinamikájának mérésénél. A termelés időbeli változásának mérésakor ugyanis az árak nem magának a vizsgálandó jelenségnek egyik komponensét képezik (mint például a beruházásgazdaságossági számításoknál, ahol a magasabb vagy alacsonyabb értéke-

sítési ár magasabb vagy alacsonyabb hatékonyságot jelent), hanem csak a súlyok szerepét játsszák. Így akármennyire is torzak az árak, ha a termelés egyes részterületei között nem vagy csak kevésbé szóródnak a volumenindexek (ha tehát nincsenek számottevő strukturális változások), a végső eredmény torzítatlan marad, illetve a torzítás mértéke csak elenyészően csekély. Sőt akkor sem biztos, hogy jelentős torzítás következik be a főindexnél, ha az egyes részterületek volumenindexei jelentősen szóródnak, a torzító hatások ugyanis véletlen jellegűek is lehetnek, ki is egyenlíthetik egymást. A torz árak csak akkor torzítják a főindexet, ha szóródnak az egyes részterületek indexei, és egyidejűleg korreláció van az árak torzításának mértéke és a részterületek volumendindexeinek nagysága között (például azok az ágazatok, amelyek az átlagosnál gyorsabban növekednek, általában felfelé torzított árakon vannak értékelve).

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a fejlődés mérésének követelményei szempontjából az árak torzító hatása jelentéktelen lenne. Semmiféle biztosítékunk nincs arra, hogy ez mindig így van, sőt határozott jelei vannak annak, hogy ez nincs mindig így. Mégis szükségesnek éreztem az előbbieket végiggondolását, a köztudatban ugyanis gyakran nem különül el ez a kétféle torzító hatás, általában beszélnek csak az árrendszer torzításairól, s így akarva-akaratlanul nagyobbnak tűnik a fejlődés mérésének ez a hibaforrása, mint amilyen az a valóságban.

Felvetődik a kérdés, lehet-e valamit tenni ennek a hibaforrásnak a csökkentése érdekében. Három különböző gondolat jöhet itt számításba, vizsgáljuk meg ezeket sorjában.

1. A termelést nemcsak realizálási (piaci) árakon mérhetjük, hanem a közvetett adóktól (és ennek negatív előjelű változatától, a szubvencióktól) megtisztított árakon is. Ez a módszer világszerte elterjedt: az SNA közelítő bázisárakon való értékelésnek (approximate basic values) nevezi ezt az eljárást, az MPS forgalmi adó nélküli árakon való mérésnek, a magyar gyakorlatban a termékadó nélküli árakon való értékelés elnevezés van leginkább elterjedve. Aligha szükséges itt bizonygatni, hogy ennek az értékelési módszernek fontos funkciója van a realizálási árakon való értékelés mellett.

Lehet, hogy egyesek számára úgy tűnik, mintha ez az értékelési módszer megoldaná a dinamika mérésénél az árrendszer torzításai okozta problémákat, vagy legalábbis jelentősen csillapítaná a bajokat. Ez azonban nincs egészen így. A termékadó nélküli árakon (maradjunk ennél a kifejezésnél) számított index más mércével mér, ez igaz, és ez a mérce az esetek egy részében torzítatlanabb lehet, mint a realizálási ár mércéje. Ha például valamilyen terméket szociális megfontolásokból jelentős mértékben szubvencionálnak, a szubvencióval növelt ár (ez itt a „termékadó nélküli ár”) valóban jobban fejezi ki a termék viszonylagos fontosságát, mint a realizálási ár (a vevő által fizetett ár). Ha azonban azért szubvencionálnak valamit, mert veszteséges a termelése (azaz nem a fogyasztót, hanem a termelőt támogatják ezzel, mert a fogyasztó nem volna hajlandó magasabb áron megvásárolni a terméket), a szubvenció hozzászámítása inkább ront a mércén, mint javít, a termék viszonylagos fontosságát jobban tükrözi a piac értékítéletét kifejező realizálási ár, mint a termékadó nélküli ár.

Vannak esetek továbbá, amikor valamilyen jelentős tisztajövedelem-elvonás vagy -nyújtás azért következik be, mert a feldolgozás egy korábbi fázisában ezzel ellentétes irányú beavatkozás történt, s ezt kívánja a mostani akció mintegy korigálni: például a gépipari termékeknél azért vetnek ki az átlagosnál magasabb termékadókat, mert a kohászatban az adózás az átlagosnál kisebb mértékű volt. A termékadó nélküli árakon való értékelés során ilyen esetben a gépipari termék

aránytalanul alacsony súlyt fog kapni más végtermékekhez képest, amelyeknél ilyen korrigáló jellegű adóztatás nem történt, vagy különösen azokhoz képest, amelyeknél ellenkező előjelű korrigálás következett be a befejező fázisban (ahol tehát a korábbi fázisokban túladóztatták a terméket, és most az átlagosnál alacsonyabb, esetleg negatív előjelű az adókulcs). A termékadóktól való megtisztítás ilyen körülmények között is inkább ront, mint javít a mércén.

Általánosságban fogalmazva, abban a mértékben, ahogy a termékadók kulcsainak eltérései a hatékonysági különbségek hatásait csillapítják, a termékadók kiszűrése (a termékadók nélküli árakra való áttérés) rontja a fejlődés mérésének módszerét, minthogy a nagyobb vagy kisebb hatékonyság is tényezője a fejlődésnek. Mindez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy más vonatkozásokban a termékadók kiszűrése javítja a mércét. Mindenképpen helytelen lenne azonban azt gondolni, hogy a termékadók nélküli árakra való áttéréssel kikerülhetjük az árrendszer torzításainak hatását.

Szabadjon itt egy kis kitérőt tennem. A magyar statisztikai gyakorlatban – talán éppen az árrendszer torzításai előli kitérést keresve – véleményem szerint túlságosan háttérbe szorult a realizálási árakon való mérés a termékadók nélküli árakon való mérés mögött. Még azok a táblák is, amelyek realizálási árakon fejezik ki a nemzeti jövedelem vagy valamilyen más mutatószám értékét, az egyes ágazatok termelését termékadók nélküli árakon tartalmazzák, amihez azután a termékadók egyenlegét egy tételben adják hozzá. Azt gondolom, ez nem a legjobb megoldás. A realizálási ár fontos közgazdasági kategória, ez van összefüggésben a kereslettel, ez határozza meg a vevő magatartását. Éppen ezért az egyes ágazatok termelése realizálási áron kifejezett értékének is ott kellene szerepelnie a legfontosabb mutatószámok között. Másrészt pedig a termékadók egyenlege tétel nehezen értelmezhető, változása nem könnyen értékelhető, márpedig a gazdasági irányításban, árrendszerben bekövetkező változások könnyen idézhetik elő ennek a tételnek hirtelen megnövekedését vagy fogyását.

2. Az árrendszer torzító hatásainak elkerülése volt az egyik célja azoknak a számításoknak, amelyek „ráfordításarányos árakon” kívánták a termelés volumenindexeit meghatározni. A legátfogóbb ilyen tanulmányt *Dániel Zsuzsa* készítette (4), végeztek azonban ilyen jellegű számításokat mások is.

A ráfordításarányos ár nem egyértelműen tisztázott fogalom ugyan, e tanulmány szempontjából azonban elegendőnek látszik arra a vonására rámutatni, hogy itt olyan árak alkalmazásáról van szó, amelyeknek azonos a tisztajövedelem-tartalom arányuk. (Az, hogy ez az arány mekkora, 50, 20, esetleg 0 százalék, az indexszámítás szempontjából közömbös, hiszen az indexek értékét nem a súlyok abszolút nagyságai, hanem csak relatív arányai befolyásolják.) A ráfordításarányos árak tehát nem valóságos, hanem számított árak, a számítások fő adatforrása az ágazati kapcsolatok mérlege.

Aligha lehet vitatni, hogy a ráfordításarányos árakon történő számítások érdekesek és hasznosak. Az azonban már vitatható, hogy a ráfordításarányos árakon történő dinamikamérés jobb a valóságos árakon történő dinamikamérésnél. Ez a módszer ugyanis eltekint a hatékonyságok térbeli különbségeitől. Azzal, hogy minden ágazatnál, termékénél ugyanazzal a tiszta jövedelmi hányaddal számol, mintegy feltételezi, hogy a hatékonyság színvonala ugyanaz a bányászatban, mint a gépgyártásban, az élelmiszeriparban, a mezőgazdaságban stb. Tudjuk azonban, hogy ez nincs így. Következésképpen a ráfordításarányos árakon történő indexszámítás figyelmen kívül hagyja azt a hatékonyságváltozásból származó termelésnövekedést (vagy -csökkenést), amely a termelés struktúrájának megváltozásából ered. Lehet,

hogy ez még mindig jobb, mint a strukturális hatásnak torz árakon való figyelembevétel, erre azonban semmiféle bizonyíték nincs. A ráfordításarányos árakon történő számításokra való áttérés ezért – nem beszélve most e számítások technikai nehézségeiről – azt jelentheti, hogy „csöbörből vödörbe” esünk.

3. A világpiaci árakon történő volumenindex-számítás kínálkozik harmadik lehetőségként. Bizonyos fajta gazdasági számításoknál a világpiaci árak alkalmazása kétségtelenül nagyon hasznos szolgálatot tesz, ez mondható el például a D mutatóról, a beruházásgazdaságossági vizsgálatokról. Kétséges azonban, mennyire alkalmazható ez a módszer a fejlődés dinamikájának mérésére. A nehézségek elsősorban gyakorlatiak. A világpiaci ár nem egyértelmű fogalom, egyes termékeknek sokféle világpiaci ára is van. Vannak továbbá olyan termékek – például bizonyos gépek –, amelyeknek más a minősége a világpiacon, és más a hazai forgalomban. Ilyen esetekben nehéz megbecsülni, milyen árkülönbséget indokolnak a minőségi különbségek. Végül vannak olyan termékek is, amelyeknek egyáltalán nincs világpiaci árak, mert nem kerülnek külkereskedelmi forgalomba.

Egyrészt tehát technikailag nehéz és sok esetben csak nagyon durva módszerekkel végezhető el az egyes vállalatok, ágazatok termelésének átértékelése világpiaci árakra. Másrészt pedig – a szükséges információ megszerzésének körülményei miatt – ezek az átértékelések csak viszonylag későn végezhetőek el. A világpiaci árakon történő volumenindex-számítás ezért semmiképpen sem töltheti be a fejlődés mérésének alapvető funkcióját, inkább csak kisegítő, kiegészítő szerepe lehet. Szószólói is csak erre a szerepre szánják; olyan javaslattal még nem találkoztam, ahol valaki a világpiaci árakon való számítást ajánlotta volna a fejlődés mérése fő módszereként (legfeljebb csak azt gondolta, hogy ez a módszer jobb volna, mint a jelenleg alkalmazott).

Nincs az árrendszer torzító hatásait kiküszöbölő, mindent megoldó általános orvosság. A valóságos árakon történő számításnak kell továbbra is a fejlődés mérése fő módszerének maradnia. Hozzátehetjük azonban, az árrendszer torzító hatásai a fejlődés mérésénél csak mérsékeltek, lényegesen kisebbek, mint azoknál a gazdasági számításoknál, ahol az árak nemcsak a súly szerepét játsszák, hanem magának a vizsgálandó jelenségnek egyik komponensét is képezik. S ami talán itt a legfontosabb: az árrendszer aránytalanságai csökkenőben vannak; az 1980-ban megvalósított árreform a fejlődés mérésének feltételeit is javította, ha ez nem is mutatható ki számszerűen, minden bizonnyal csökkentette a torzító hatásokat. Remélhetőleg árrendszerünk jövőbeni továbbfejlesztése is erőteljesen ebbe az irányba fog hatni.

AZ ÁRVÁLTOZÁSOK MÉRÉSÉNEK PROBLÉMÁI

A fejlődés mérésének örökzöld témája az árváltozások és volumenváltozások elkülönítésének prolematikája. Ezekről a kérdésekről már a huszas években is szenvedélyes viták folytak, amelyek azóta is fel-fellángolnak. Ha a vitákhoz sok új elem is csatlakozik, és tagadhatatlan, hogy ezen a téren fejlődnek ismereteink, bizonyos alapkérdések állandóan visszatérnek, s nem tudnak teljes nyugvópontra jutni. Minden évtizednek megvannak például a maguk „tökéletes indexformula” keresői, akik úgy vélik éppen most találták fel az „igazit”, amiről azonban hamarosan kiderül, hogy ez nincs így, a gyakorlat marad a maga útján, és ma is lényegében ugyanolyan indexformulákat használnak, mint hetven évvel ezelőtt.

Napjainkban – hazai viszonyokat nézve – viszonylagos szélcsend van az indexszámítások alapkérdéseiben. „Viszonylagos”, mert ma is elhangzanak itt-ott éles bírálatok indexszámítási módszereinkről és esetleg javaslatok is, hogyan kellene más-

képpen számítani ezeket. E bírálatok azonban aránylag ritkák, a fejlődés méréséről folyó viták súlypontja nem ezen a területen van. E tanulmány ezért nem is kíván e kérdések részleteibe bocsátkozni, néhány általános probléma áttekintése azonban hasznosnak látszik.

Az indexszámításnak, az árváltozások mérésének és ezen keresztül a volumen-változások mérésének nincs tökéletes, minden igényt kielégítő megoldása. Ma már azt is tudjuk – bár ezt még nem mindenki ismeri el –, hogy nemcsak egyelőre nincs még tökéletes indexformulánk, hanem nem is lehet ilyen. Az indexszámítás különböző követelményei kibékíthetetlen konfliktusban vannak egymással. Az a tény azonban, hogy nincs tökéletes index, nem jelenti azt, hogy nem lehetnek jó indexeink. Érdeemes ezzel kapcsolatban Köves Pál hasonlatára emlékeztetni: tökéletes térképeink sincsenek (mivel a gömböt nem lehet síkként kiteríteni), ez azonban nem jelenti azt, hogy a térképek ne tehessenek számunkra nagyon is hasznos szolgálatokat.

A magyar indexszámítási gyakorlat – véleményem szerint – nemzetközi mércével mérve is jónak mondható. Egyfelől – más szocialista országokhoz hasonlóan – élvezzi azokat az előnyöket, amelyeket a sokkal szélesebb adatbázis (állami szektor, szövetkezeti szektor) nyújt. Másfelől jól állunk szakemberek dolgában is, több nemzetközileg is jegyzett inextudósunk van. Végül, de nem utolsósorban – úgy tűnik – eléggé igényesek is vagyunk az indexszámítások eredményeit illetően. Ezt látszik alátámasztani az a nemzetközi szervezetek által végzett néhány értékelés is, amelyekben hosszabb távon, különböző ellenőrző számításokkal, naturális mutatókkal való összehasonlításokkal minősítették az egyes országok fejlődési indexeinek jóságát (16). A magyar statisztika ezeken a „vizsgákon” viszonylag jól helytállt.

A kedvezőnek minősíthető általános kép mögött azonban egyes részletek korántsem ilyen szépek, és helyenként nagyon is jelentős problémákat okoznak. Megemlítek néhány általam is jelentősnek tartott, illetve mások által sokat vitatott problémát.

1. Kérdéses minőségűek beruházási, építési ár-, illetve volumenindexeink. Igaz, hogy itt a statisztika feladata sokkal nehezebb, mint például az ipar nagy részében vagy a mezőgazdaságban, a termékek többségének egyedi jellege miatt. Úgy tűnik azonban, ezen a területen más jellegű problémákkal is szembe találjuk magunkat. Mintha valahogy a felhalmozási indexeknek nem volna meg az a „társadalmi” ellenőrzésük, ami a fogyasztási indexeknél aligha vitathatóan jótékony szerepet játszik. A fogyasztói árindex például állandóan a közvélemény érdeklődésének előterében van, a beruházási ár- és volumenindexekre ugyanakkor csak viszonylag szűk réteg figyel. A kivitelezők annak örülnek jobban, ha minél nagyobb volumennövekedés és minél kisebb árnövekedés jelentkezik a statisztikában, annak tehát, ha az értéknövekedés módszertanilag vitatható részei a volumenindex javára dőlnek el. A beruházóknál pedig – úgy tűnik – nem elég erős az ezt ellensúlyozni akaró tendencia. Ez lehet a valószínű magyarázata néhány eléggé vitathatónak látszó eredménynek, például a lakásokra vonatkozó árindexek tekintetében.

2. Kérdéses a nem árujellegű szolgáltatások (közigazgatás, egészségügy stb.) volumen- és árindexeinek minősége. Itt azonban – úgy érzem – sokkal inkább arról van szó, hogy a dolog természete miatt nem is remélhetünk igazán jó indexeket, s kevésbé arról, hogy nem jól végezzük ezeket a számításokat. Gondoljuk csak el, egy hivatal vagy egy minisztérium végezhet nagyon jó, elég jó, közepes, gyenge, nagyon gyenge munkát, erről lehet valamilyen általános értékítéletünk; arra a kérdésre azonban, hogy hány százalékkal nőtt vagy csökkent az általa létrehozott termék volumene, nem tudunk közvetlen választ adni, csak valamilyen feltételezés útján. Ez

természetesen nem hazai sajátosság, más országok sincsenek jobb helyzetben e tekintetben. Mindenképpen napirenden érdemes tartani azonban a kérdéses ár- és volumenindexek módszertani fejlesztésének lehetőségeit.

3. Kérdéses minőségűek külkereskedelmi ár- és volumenindexeink is. Nálunk nem annyira az a probléma, mint számos tőkés országban, ahol az indexszámítás lényegében csak a vámnyilvántartások adataira támaszkodik, ezek pedig nem konkrét termékekre, hanem termékcsoportokra vonatkoznak, és így árindexeik valójában nem is igazi árindexek, hanem csak átlagár- (unit value) indexek. Ezen a téren lényegesen jobb nálunk a helyzet. Ugyanakkor azonban bonyolítja nálunk a problémát a rubel forgalom és a konvertibilis valutákban lebonyolított forgalom elkülönülése, az, hogy erre a két szférára külön számítunk ár- és volumenindexeket, az egész külkereskedelemre vonatkozó indexeinket pedig a két szférára számított indexek átlagaként nyerjük. Ily módon számításon kívül marad annak az árváltozásnak a hatása, ami az egyes termékek piacok közötti arányváltozásaiból származik. Ez a probléma bonyolultabb annál, mint ahogy ezt itt most le lehetne írni, mert nehezítik a jó mérést árfolyamaink egyes sajátosságai, az, hogy a kompenzációs ügyletek export- és importárai néha nem valóságos hozamokat, illetve ráfordításokat fejeznek ki, s még néhány további körülmény. Lehet, hogy végül is arra a következtetésre jutunk, nem tudunk lényegesen jobb módszereket találni azoknál, amelyeket eddig is alkalmaztunk. Úgy tűnik azonban, hogy ezt a területet nem elemeztük még kellő alaposítással, s itt további módszertani kutatásokra volna szükség.

4. Problematikusak a készletváltozásokra vonatkozó ár- és volumenindexeink is. Itt inkább információhiányról, arról van szó, hogy nem ismerjük elég jól készleteink termékcsoportok szerinti összetételét. Ezt a problémát azért érdemes külön említeni, mert készleteink viszonylagos mértéke igen nagy, és ezért az itt elkövetett hibák eléggé érezhetők a nemzeti jövedelem vagy a nettó nemzeti termelés egészének indexeinél is.

A FEJLŐDÉS MÉRÉSÉNEK TOVÁBBFEJLESZTÉSE

E fejezetben a fejlődés mérése továbbfejlesztésének csupán néhány nagyobb problémájával foglalkozom. Így tárgyalom a cserearány-változások hatásának figyelembevételét, a nemzetközi transzferek hatásával való korrigálás, valamint az átértékelések egyes problémáit.

A cserearány-változások hatásának figyelembevétele

Volumenindexeink összehasonlító áras adatokon való számításokon alapszanak, így eleve nem tartalmazhatják semmiféle árváltozás hatását. Helyes-e azonban az, hogy mindenféle árváltozást kizárunk a fejlődés mérésének köréből? Ha sikerül például exportárainkat úgy növelni, hogy közben az importárak változatlanok maradnak, akkor mindenféle mennyiségi változástól függetlenül is javul gazdasági helyzetünk, ugyanannyi exportért most többet tudunk importálni, ceteris paribus körülmények között is többet tudunk fogyasztani és (vagy) felhalmozni. Ha pedig importáraink növekszenek jobban exportárainknál (vagyis ha cserearányaink romlanak), ellenkező előjelű változások következnek be gazdaságunkban. A cserearány-változás, illetve annak hatása tehát nem valamilyen merőben idegen fogalom a fejlődés mértékétől. Joggal vetődik fel a kérdés: nem kellene-e olyan fejlődési indexeket is számítani, amelyek a cserearány-változásból származó nyereség, illetve veszteség hatását is tartalmazzák.

Ennek a problémának nemzetközi vonatkozásban elég hosszú története van. Már az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején is élénk viták folytak (jelentős részben az IARIW keretén belül) arról, hogy lehet-e, kell-e, a cserearány-változások hatásával korrigált növekedési indexeket számítani, és ha igen, mi legyen ennek a módja. Ezek a viták azonban akadémikus jellegűek maradtak. Bár a vitázók szinte kivétel nélkül szükségesnek látták a cserearány-változások hatásával korrigált növekedési indexek számítását (egyeseik csak ilyen indexek számításának a létjogosultságát ismerték el), ezek a viták jóformán semmiféle hatást sem gyakoroltak az egyes országok statisztikai gyakorlatára, ahol továbbra is csak szigorú értelemben vett változatlan áras (tehát cserearány-változások hatását nem tartalmazó) indexeket számítottak. Nem volt ezeknek a vitáknak hatása a nemzetközi statisztikai ajánlásokra sem: időközben (1968-ban) bekövetkezett az SNA revíziója, új világszervezeti ajánlások születtek a volumen- és árindexek számítási módjáról, anélkül azonban, hogy a cserearány-változások hatásának kérdésével egyáltalán foglalkoztak volna.

Mi volt az oka ennek az ennyire negatív reakciónak? Véleményem szerint az lehetett itt a legfontosabb tényező, hogy ezekben az években a cserearány változásának hatása viszonylag csekély volt, ugyanakkor az export és az import árindexeinek pontatlansága (az unit value torzítása) pedig nagy. Nyilván nem lenne sok értelme a cserearány-változások hatásával korrigálni a növekedési indexeket, ha ez a hatás csekély, esetleg jóval kisebb, mint az árindexek számításának normálhibája.

Az 1973–1974-es világgiazi árrobbanás után azonban lényegesen változott a helyzet. A cserearány-változások hatása az országok egész sora számára jelentőssé vált, és időközben – bár ma sem tekinthetők kielégítőnek – valamit javultak az árindexszámítási módszerek is.

Az érdeklődés a téma iránt ugrásszerűen megnőtt. A cserearány-változások hatásának a mérése körüli vita valóságos reneszánszát éli. Egyes országok (például az Egyesült Királyság, Hollandia, a Német Szövetségi Köztársaság) statisztikai hivatalai hozzákezdtek a cserearány-változások hatásának, valamint a cserearány-változások hatásával korrigált növekedési indexeknek a rendszeres publikálásához. Nemzetközi szervezetek (például a OECD) is napirendre tűzték az ezzel kapcsolatos metodikai kérdések tisztázását.

Mindez nagyon is érthető. Elég csak arra gondolni, hogy mi lenne akkor, ha az olajtermelő országok, például Kuvait vagy Szaúd-Arábia legutolsó évtizedben elért fejlődését csak olyan indexekkel jellemeznénk, amelyekben nem szerepel a cserearány-változások hatása. Biztos, hogy az így kapott kép nem fejezné ki helyesen a realitásokat. Említhetném azonban azoknak az országoknak a példáját is, amelyek nem nyertek, hanem vesztek az árrobbanás során bekövetkező cserearány-változásokkal; itt sem lenne teljes a kép, ha nem számítanának cserearány-veszteségeket figyelembe vevő növekedési indexeket is.

Fontos jellemzője a most folyó vitáknak, hogy mindazok, akik a cserearány-változások hatását is tartalmazó növekedési indexek számítását javasolják, nem a hagyományos (változatlan áras) index helyett, hanem azok mellett kívánják a korrigált indexet alkalmazni.

A vitákban elhangzottakból egy sokkal általánosabb tanulság is kibontakozik. Úgy tűnik, mintha a gyakorlat túlságosan hozzászokott volna ahhoz, hogy vagy folyó áron mér, s akkor az eredmények minden árváltozást tartalmaznak, vagy pedig változatlan (összehasonlító) áron, és akkor ezzel minden árváltozást kiszűr. A kettő között átmeneti megoldást nem alkalmaznak. A tapasztalatok azonban azt mutatják, közbülső megoldásoknak is van értelme. Árváltozások és árváltozások között

különbségek vannak, és számos vizsgálat szempontjából egészen más jelentősége van az általános árszínvonal változásának (például az inflációnak), mint a relatív árváltozásoknak (árarányváltozásoknak). Érdeemes ezért olyan indexeket is számítani, amelyekben tükröződik az árarányváltozások hatása, de nem tartalmazzák az általános árszínvonal-változást. A cserearány-változások hatásával korrigált növekedési indexek is ebbe a kategóriába tartoznak.

A téma újjáéledése során az is felszínre került, hogy az 1960-as évek vitái befejezetlenek maradtak, nem volt (és tulajdonképpen még ma sincs), aki koordinálta volna a cserearány-változás hatása mérésének metodikai kérdéseit. Miként minden indexszámításban, a cserearány-változás hatásának a számításában is vannak konvencionális elemek, sőt itt a lehetőségek száma még jóval szélesebb körű,³ mint a közönséges árindexeknél vagy volumenindexeknél. Ezért már a hatvanas években is 6–7 különböző módszer versengett egymással, és nem volt semmiféle testület, amely „összehasonlította” volna a különböző eljárásokat egymással, s állást foglalt volna valamelyikük alkalmazása mellett.

Az 1960-as évek vitáinak befejezetlensége az árrobbanás után azzal ütött vissza, hogy amikor 1975 körül egyes országok hozzákezdtek a konkrét cserearány-változásból származó hatás számításához, zavarban voltak, melyik módszer szerint történjék is ez. Ennek egyik következménye az volt, hogy egyes országok (például az Egyesült Királyság) többféle formulát is alkalmazott, ami károsan hatott az áttekinthetőségre. A másik következmény pedig abban jelentkezett, hogy különböző országokban különböző módszereket alkalmaztak, és az eredmények (például Dánia és a Német Szövetségi Köztársaság között) nem voltak egymással összehasonlíthatók.

Az IARIW 1979-es konferenciája külön szekciót szentelt a cserearány-változások hatásával kapcsolatos mérési problémák megvitatására. A vitában részt vevők nemcsak abban értettek egyet, hogy a cserearány-változásokkal korrigált növekedési indexek számítására szükség van, hanem kívánatosnak tartották azt is, hogy egy nemzetközi szervezet – ha lehet, az ENSZ – koordinálja az ezzel kapcsolatos metodikai ajánlások kidolgozását.

•

Magyarországon 1973–1974-ig a cserearány-változás ismert, de csak periférikus szerepet játszó fogalom volt, komoly figyelmet az elemzésekben nem kapott. Az árrobbanás utáni mintegy 20 százalékos cserearányromlás okozta veszteségek miatt azonban – szinte egyik napról a másikra – hirtelen az érdeklődés előterébe került.

A cserearányromlásból származó veszteség (cserearány-javulásból származó nyereség) fogalma viszonylag hamar belekerült a közgondolkodásba, és már a hetvenes évek közepe óta ennek mutatószáma egyik legfontosabb szereplője lett statisztikai jelentéseinknek és elemzéseinknek. Nem sokkal később a cserearány-változásokkal korrigált növekedési index gondolata is felmerült, folytak is róla viták, de cselekvésre nem került sor, ez a problémakör jónéhány évig leszűkült a módszertani–elméleti eszmecserék szintjére.

Felvetődik a kérdés, ha kiszámítjuk a cserearány-változásból származó veszteség (nyereség) összegét, nem nyújt-e ez már elegendő információt a hatásról, van-e tényleg szükség a növekedési indexeknek is ezekkel az értékekkel való korrigálásá-

³ Itt ugyanis nemcsak az a kérdés vetődik fel, hogy a tárgy- vagy a bázisidőszakra alkalmazzunk-e valamilyen feltételezést (Laspeyres-, illetve Paasche-formula), hanem az is, hogy az exportra vagy importra, esetleg annak valamilyen átlagára vonatkozzék-e a hatás meghatározása.

ra? Úgy gondolom, ilyen korrigált indexek számítására mindenképpen szükség van. A veszteség vagy nyereség abszolút összege egyrészt nem nyújt elegendő információt a növekedésre gyakorolt hatásról, másrészt csupán a korrigálatlan indexek publikálása könnyen keltheti azt a benyomást, hogy minden rendben van, a cserearányromlás ellenére is jelentős nemzeti jövedelmünk növekedése. Megkockáztatom azt a feltételezést, hogy ha már a hetvenes évek közepe óta is számítottunk volna rendszeresen cserearány-változásokkal korrigált indexeket, és ezeknek megadtuk volna elemzéseinkben a nekik járó súlyt, valószínűleg hamarabb vettük volna észre akkori gazdaságpolitikánk egyes hibáit, és korábban kezdtünk volna hozzá belföldi felhasználásunk növekedésének mérsékléséhez.

Külön problémaként vetődik fel hazai gyakorlatunkban a korrigált index számításának metodikája. Már tettem említést róla, hogy ez a kérdés még nemzetközi síkon sincs rendezve; nálunk azonban a gondok még nagyobbak, mert elsőként olyan módszert kezdtünk alkalmazni, amely véleményem szerint rosszabb bármelyik nemzetközi gyakorlatban elterjedt megoldásnál.

Magyarországon a cserearány-változából származó nyereséget (veszteséget) (T) a következő képlet szerint határozták meg:

$$T = (X-M) - (x-m)$$

ahol:

- X – a tárgyidőszak exportja folyó áron,
- M – a tárgyidőszak importja folyó áron,
- x – a tárgyidőszak exportja bázisárakon,
- m – a tárgyidőszak importja bázisárakon.

A módszer tehát viszonylag egyszerű: a folyó áras kiviteli többletből le kell vonni a tárgyidőszak bázisárakon számított kiviteli többletét. A pozitív előjelű különbség nyereséget, a negatív előjelű különbség veszteséget jelent. Ezzel a különbséggel kell majd korrigálni a növekedési index törtjének számlálóját.

Nem túlságosan nehéz azonban észrevenni ennek a módszernek egy igen nagy gyengéjét. Az első zárójelben levő tag folyó áron szerepel, a második zárójelben levő tag bázisáron. Vajon milyen áron szerepel a T , a két zárójeles kifejezés különbsége? Erre a kérdésre nem lehet válaszolni. Ez is érzékelteti, mennyire helytelen elméletileg két különböző árszinten szereplő értéket kivonni egymásból. Tételezzük fel az eredmény 20 milliárd forint. Mit válaszolunk annak, aki megkérdezi, milyen forintokról van szó, maiakról vagy tíz évvel ezelőttiekről? A kérdés nagyon is indokolt, mert a tíz évvel ezelőtti árakon számított 20 milliárd forint lényegesen nagyobb volument képvisel, mint a mai árakon számított 20 milliárd forint.

A módszer ellentmondásai más tekintetben is érezhetők. Előfordulhatnak esetek (és ennek valószínűsége a gyakorlatban nem is olyan csekély), hogy a módszer nyereséget hoz ki annak ellenére, hogy a cserearányok romlottak, vagy veszteséget, annak ellenére, hogy a cserearányok javultak; így saját tulajdonképpeni céljával kerül konfliktusba. Bemutatom ezt egy példán. A következő adatok állnak rendelkezésünkre:

X (export folyó árakon)	220
x (export bázisárakon)	200
p_x (export árindex)	1,10
M (import folyó árakon)	115
m (import bázisárakon)	100
p_m (import árindex)	1,15

A cserearányok tehát nem romlottak, mivel az importárak jobban nőttek, mint az exportárak. A bírált képlettel történő számítás azonban mégis nyereséget mutat ki. Ugyanis: $T = (220-115) - (200-100) = 5$.

A cserearány-változás hatásának helyes megállapításához a fenti képletet anyagban kell módosítani, hogy az egyik zárójelben levő kifejezést át kell számítani a másik zárójelben levő kifejezés árszínvonalára. Minthogy általában a bázis (összehasonlító) árakon kifejezett értékösszegek alapján szoktuk a fejlődés mértékét meghatározni, célszerűbb megoldásnak látszik az, hogy a folyó áras első zárójeles kifejezést osztjuk el egy árindexszel (amit jelöljünk p -vel.) A módosított képlet tehát:

$$T = \frac{(X-M)}{p} - (x-m)$$

Az IARIW- és az egyéb vitákon javasolt, valamint az egyes országok gyakorlatában már alkalmazott cserearányhatás-számítások szinte mindegyike erre a képletre vezethető vissza. A különbség közöttük csak az, hogy más-más árindexszel (p -vel) történik a folyóáras kiviteli többlet bázisárakra való átszámítása. (Lásd részletesebben (5).) A magam részéről a sokféle lehetőség közül kettőt részesítenék előnyben hazai gyakorlati számításainkban:

1. *Nicholson* módszerét, (15), amelynél a p a p_m -mel, az import árindexével egyenlő, mivel – úgy tűnik – ez a módszer van leginkább elterjedve a nemzetközi gyakorlatban (a Központi Statisztikai Hivatal egy 1979-ben készített tanulmányában is ezt a módszert alkalmazta);

2. a néhány évvel ezelőtt általam javasolt módszert, amelynél a p az export árindex és az import árindex súlyozatlan harmonikus átlagával egyenlő, mivel – úgy érzem – ennél tekinthető legindokoltabbnak a formula közgazdasági megalapozása.

Nicholson módszere az exportra vetíti a cserearány indexét mintegy azt feltételezve, hogy adott cserearányromlás mellett annál többet veszítünk, minél többet exportálunk (függetlenül attól, mennyit importálunk); az általam javasolt módszer pedig az export és az import egyszerű számtani átlagára vetíti a cserearány-változást mintegy azt feltételezve, hogy a forgalom azon részénél, amelynél az adott időszakban csak exportálunk vagy csak importálunk, a cserearány-veszteségnek is csak a fele következett be.

Az előbbi leegyszerűsített számszerű példán illusztrálva a két számítási módszert:

1. *Nicholson* módszere:

$$T = \frac{(220-115)}{1,15} - (200-100) = -8,7$$

vagy az árindexek vetítésén keresztül:

$$T = 220 \left(\frac{1}{1,15} - \frac{1}{1,10} \right) = -8,7$$

2. az export és import átlagára vetítő módszer az export árindex és az import árindex harmonikus átlagá alapján:

$$T = \frac{220-115}{\frac{1}{1,10} + \frac{1}{1,15}} - (200-100) = -6,6$$

vagy az árindexek vetítésén keresztül:

$$T = \left(\frac{220 + 115}{2} \right) \left(\frac{1}{1,15} - \frac{1}{1,10} \right) = -6,6$$

A bemutatott példában tehát Nicholson módszere nagyobb cserearányhatást mutatott ki, mint az export- és az importár átlagára vetített módszer. Könnyű belátni, hogy azokban az esetekben, amikor az import nagyobb az exportnál, Nicholson módszere eredményezi a kisebb hatást.

Az alkalmazásra kerülő módszer megválasztásánál természetesen azt is figyelembe kell venni, hová fejlődik más országok gyakorlata ezen a téren, megfogalmazódnak-e valamilyen nemzetközi ajánlások a korrigált indexek számítására.

A nemzetközi transzferek hatásával való korrigálás

Gazdálkodásunk végső célja – némileg leegyszerűsítve – az, hogy többet fogyasszunk és vagyonunkat növeljük. A több fogyasztáshoz itt nem kell magyarázatot fűzni, a vagyon növeléséhez hadd tegyem hozzá azt a megjegyzést, hogy itt nemcsak anyagi, hanem pénzügyi vagyonról is szó van (például vagyonnövelés, tartozásaink csökkentése vagy követeléseink növekedése). Jogosnak látszik ezért annak a kérdésnek a felvetése, mennyivel járult hozzá gazdálkodásunk ezeknek a céloknak az eléréséhez, milyen változások következtek be e tekintetben az előző időszakhoz képest.

A cserearány-változások hatásának figyelembevétele is már ebbe az irányba történő elmozdulás volt a hagyományos termelésméréshez képest. Azt, amit a cserearányromlás miatt elvesztettünk, nem fogyaszthatjuk el, és vagyonunk növelésére sem fordíthatjuk. Indokolt tehát olyan indexeket is számítani, amelyeknek eredményéből a cserearány változásának hatása is visszatükröződik. Van azonban még egy jelentős tényező, amit hagyományos módon számított indexeink nem vesznek figyelembe, pedig ez is számottevő hatással lehet fogyasztásunk és vagyonnövelésünk együttes volumenére. Ez a külföldről, illetve külföldre áramló transzferjellegű fizetések egyenlege. A legjelentősebb transzferjellegű tétel – viszonyaink között – a kamat, de tartoznak ide más tételek is, mint például bizonyos biztosításokkal kapcsolatos fizetések, segélyek, ajándékok stb. Közös jellemzőjük ezeknek a tételeknek, hogy ezek nem áruk és szolgáltatások eladásának ellenértékét képezik, és nem járnak visszafizetési kötelezettséggel (a hitelek nyújtása vagy törlesztése ezért nem tartozik ide).

Ha néhány évtizeddel ezelőtt e tételekre – csekély súlyuk miatt – nem is kellett odafigyelnünk, ma nem ez a helyzet. Adósságállományunk emelkedése miatt a transzferek egyenlege nálunk már évek óta jelentős, és növekvő negatív tétel, ami csökkenti a fogyasztásra, a vagyon növelésére fordítható volument.

*A kiáramló kamat transzferek nagysága a nemzeti jövedelem százalékában
(az adósságállomány és a kamatláb függvényében)*

Adósságállomány az évi nemzeti jövedelem százalékában	5	8	10	12	15
	százalékos kamatláb esetén				
10	0,50	0,80	1,00	1,20	1,50
25	1,25	2,00	2,50	3,00	3,75
50	2,50	4,00	5,00	6,00	7,50
80	4,00	6,40	8,00	9,60	12,00

Az előző táblában, annak érdekében, hogy könnyebben képet alkothassunk magunknak a kamatfizetési kötelezettségeknek a nemzeti jövedelemhez viszonyított nagyságrendjéről, bemutatom a transzferek mértékét az adósságállomány nagysága és a kamatláb függvényében.

Bennünket most elsősorban az érdekel, hogy a kamatfizetések volumene hogyan változtatja meg a fogyasztásra és a vagyonnövelésre fordítható volumen nagyságát. Vegyünk ehhez egy fiktív példát. Tétélezzük fel, hogy valamely országban 10 év alatt az adósságállomány a nemzeti jövedelem 10 százalékáról 80 százalékra emelkedett. A kamatfeltételek is szigorodtak, a korábbi 12 százalék helyett most 15 százalékot kell fizetni. A táblából már kiolvasható, a kamatnak a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya 1,2 százalékról 12 százalékra emelkedett. Tétélezzük fel továbbá, hogy a tíz év alatt ebben az országban a nemzeti jövedelem volumene 40 százalékkal növekedett. Mennyivel növekedett a fogyasztásra és a vagyonnövelésre fordítható volumen? Vegyük száz egységnek a bázisidőszak nemzeti jövedelmét. A számítás:

Bázisidőszak:

Nemzeti jövedelem	100
Kiáramló kamat (100·0,012)	1,2
<hr/>	
Rendelkezésre marad	98,8

Tárgyidőszak:

Nemzeti jövedelem	140
Kiáramló kamat (140·0,12)	16,8
<hr/>	
Rendelkezésre marad	123,2

A rendelkezésre maradó jövedelem indexe:

$$\frac{123,2}{98,8} = 124,7 \text{ százalék.}$$

A különbség a nemzeti jövedelem indexéhez képest igen nagy. A nemzeti jövedelem növekményéhez képest a fogyasztásra és a vagyonnövelésre fordítható volumen növekménye csaknem 40 százalékkal alacsonyabb ($24,7:40 = 61,8\%$).

Ha ez a példa rendkívül drasztikus változásokat tétélezett is fel, arra mindenképpen jó, hogy érzékeltesse, itt nem elhanyagolható nagyságrendekről van szó. Különösen nagy nyomattal vetődik fel ez a probléma azokban az országokban, amelyekben az eladósodás növekedése és a cserearányok romlása egymással párhuzamosan következik be. Sajnos mi is ebbe a kategóriába tartozunk. Eggyel több ok arra, hogy keressük olyan fejlődési indexek számításának lehetőségét, amelyekből a transzferekben bekövetkezett változások hatása is visszatükröződik.

Ezzel kapcsolatban szabadjon először arra ráirányítani a figyelmet, hogy a kamatok kezelése tekintetében hátrányban vagyunk azokkal az országokkal szemben, amelyek a szó szorosabb értelmében követik az SNA-t. Az SNA sok vonását átvettük, azt azonban nem, hogy a termék (jövedelem) mutatószámait két párhuzamos változatban is kimutatják, amelyekre a hazai (domestic) és a nemzeti (national) jelzőket alkalmazzák. A hazai termék lényegében az ország területén folyó termelés eredményét fejezi ki, függetlenül attól, hogy kik vesznek részt ebben a termelésben, a nemzeti termék pedig az ország gazdasági alanyainak termelésből származó jövedelmét, függetlenül attól, hogy a termelés hol zajlik le. A nemzeti terméket úgy kapják meg a hazai termékből, hogy ez utóbbihoz hozzáadják (pozitív vagy negatív előjellel) a külföldről (külföldre) áramló termelési tényező jellegű jövedelmeket

(a „factor incomes”-okat), mint a külföldi munkavállalásból származó bérjövödelmeket, a tulajdonból származó jövedelmeket (beleértve a kamatokat) és a vállalkozói jövedelmeket. A kapitalista országok nemzetgazdasági számlarendszerében tehát van nemzeti termék indexe is, s ebben az indexben visszatükröződik a kamatokban és más transzferekben bekövetkezett változások hatása is.⁴

A magyar mérlegrendszerben nincs hazai–nemzeti megkülönböztetés, ebből a szempontból csak egyfajta típusú mutatószámaink vannak. Ezek az SNA hazai termék fogalmához állnak közelebb (bár azzal nem teljesen azonosak, például magyar vállalatok külföldön végzett építkezései is beleszámítanak termelési mutatószámunkba). Ami a jelen tanulmány mondanivalója szempontjából lényeges, külföldről (külföldre) áramló kamatok, másfajta tulajdonból származó jövedelmek (például szerzői díjak), vállalkozói jövedelmek nincsenek benne a magyar termelési mutatószámokban, e tekintetben tehát mutatóink az SNA nyelvén szólva hazai jellegűek.

1968-ban a hazai mérlegrendszer megalkotásakor nem látszott szükségesnek a kétféle fogalom közötti megkülönböztetés, „hazai” és „nemzeti” mutatószámaink között alig lett volna eltérés. Később, a körülmények megváltoztatásával a megkülönböztetés szükségességének gondolata többször is felmerült, gyakorlatunkban azonban nem történt változás. Ebben valószínűleg az játszott szerepet, hogy amúgy is sok mutatószámunk van (külön anyagi tartalmú, külön szélesebb tartalmú mutatószámaink stb.), és további mutatószámok megkülönböztetése az áttekinthetőség rovására menne. Hozzájárulhattak azonban ehhez a terminológiához problémák is, mivel például a nemzeti jelzöt (nemzeti jövedelem, nettó nemzeti termelés stb.) már eddig is használtuk, de másfajta tartalommal, az pedig aligha jöhet szóba, hogy olyan alapfogalmaknak, mint például a nemzeti jövedelem, más elnevezést adjunk.

Most, hogy nagy nyomattal vetődik fel a transzferek figyelembevételének szükségessége, lényegében két út között választhatunk. Az egyik az, hogy valamilyen, az SNA nemzeti termék fogalmának megfelelő mutatószámot szerkesztünk. Ennek megvan az az előnye, hogy gazdagodnak a kapitalista országokkal való összehasonlítások lehetőségei. Az említett nehézségek (terminológia stb.) miatt azonban vonzóbbnak látszik a másik út, az úgynevezett *rendelkezésre álló jövedelmek* mutatószámában rejlő lehetőségek kiaknázása.

A rendelkezésre álló jövedelem jelenlegi mérlegrendszerünk mutatószáma, amire azonban eddig elemzéseinkben kevés figyelmet fordítottunk. Tartalmát tekintve a nettó nemzeti termelésből, valamint a külföldről (külföldre) áramló transzferek egyenlegéből tevődik össze. Felhasználási tételeit tekintve fogyasztásból és megtakarításból áll. Minthogy ez utóbbi tétel a vagyon növelését fejezi ki, szinte azt lehetne mondani, ezt a mutatót – tartalmát tekintve – kifejezetten arra teremtették, hogy tárgyalt problémánkat megoldja. Annak, hogy eddig nem részesítettük kellő figyelemben ezt a mutatót, minden bizonnyal az volt az oka, hogy miként az SNA a „disposable income”-t, a mi mérlegrendszerünk is a rendelkezésre álló jövedelmet csak folyó áron határozta meg. A fejlődés méréséhez pedig az árváltozások hatását ki kellene szűrni.

Feladatunk tehát leegyszerűsödik a rendelkezésre álló jövedelem összehasonlító áras értékének a meghatározására. Ez nem különösebben bonyolult feladat. A nettó nemzeti termelésnek már ma is van összehasonlító áras változata. Hátra van az, hogy a transzferek egyenlegét is átszámítsuk összehasonlító árakra. Ez a feladat első pillanatra ijesztőnek tűnhet, hiszen a transzfereknek – például a kamatoknak – nincsen önálló deflátorja, ezeknél a tételeknél nem különböztethetők meg meny-

⁴ Megemlítendő, hogy a nem termelési jellegű transzferek (például ajándékok) a nemzeti termék mutatószámában sincsenek benne, ezeknek a jelentősége azonban jóval kisebb.

nyiségi és árelemek. Deflátort azonban kölcsönözni is lehet, és a statisztika sokszor él is ezzel a lehetőséggel. Ma már természetesnek vesszük, hogy számítunk lakossági reáljövedelem indexeket, holott a lakossági jövedelmeknek sincs saját deflátoruk. Nagyon jól megteszi azonban a lakosság fogyasztásának a deflátorát. A feltételezés csupán az, hogy a jövedelmek fogyasztásra nem fordított részét is ugyanolyan árhatalások érik, mint a fogyasztást. Ugyanilyen megfontolások alapján lehetne a rendelkezésre álló jövedelmet is a nettó nemzeti termelés implicit árindexével deflálni.

A rendelkezésre álló jövedelmek volumenindexe már olyan mutató volna, amely visszatükrözi a transzferekben bekövetkezett változások hatását. Természetesen hasznos volna a transzferek hatását és a cserearány-változás hatását egymással összekapcsolva is vizsgálni. Erre szolgálhatna a cserearány-változások hatásával korrigált rendelkezésre álló jövedelem indexe. Megszerkesztése – most már a korábban elmondottakat figyelembe véve – nem okozna lényeges többletnehézséget.

Az „átértékelések” problémái

Az ország vagyona nemcsak a termelés (fogyasztásra nem fordított része) és a transzferek kövekeztében változhat, hanem más események következtében is. Ez utóbbiakat gyűjtőnévvel „átértékeléseknek” (revaluations) nevezi az SNA. Néhány példa az átértékelések eseteire:

- a természeti katasztrófák következtében bekövetkezett károk;
- a behajthatatlan követelések leírása;
- a külföldi valuták, részvények, kötvények stb. értéknövekedése vagy csökkenése;
- az új természeti kincsek felfedezése;
- a meglevő természeti kincsek, anyagi vagyontárgyak relatív felértékelődése, illetve leértékelődése.

A lista korántsem teljes, de erre most nincs is szükség. Az átértékeléseket a statisztika – ha egyáltalán kimutatja – elkülönítve kezeli a termeléstől. A rendszeresen publikált fejlődési indexek ezeket nem tartalmazzák, legfeljebb egyes ritkább időközökben készült, a nemzeti vagyon vizsgálatát szolgáló külön elemzésekben szerepelnek. Ez nagyjából így is van rendjén, az átértékelések legtöbb eseménye nem a termeléssel kapcsolatos. Ha például jelentős árvízkarok következtek be, az helyes, ha a statisztika kimutatni igyekszik ezek nagyságát, mennyivel csökkentették ezek a károk az ország vagyonát; az azonban aligha volna jó, ha a bekövetkezett károkkal csökkenteni akarnánk az ország adott évi termelésének mutatószámait. Ez a felfogás tükröződött az SNA-ból is, és hazai mérlegrendszerünkben is.

Bár ebben a tanulmányban a fejlődés, a gazdasági növekedés mérésének problémáit kívántam csak vizsgálni, mégis úgy érzem, szükséges az átértékelések egyes problémáiról is beszélni. Ezek szorosan összefüggnek a tanulmányban korábban tárgyalt egyes kérdésekkel, és ha erre nem lennénk figyelemmel, áttekintésünk hiányos maradna.

Az előző alfejezetben amikor azt javasoltam, hogy olyan növekedési indexet is számítsunk, amelyik a kamatfizetések egyenlegét is magában foglalja, ezt abból a megfontolásból tettem, hogy a kamatfizetés is az adott időszak gazdálkodásával van összefüggésben, ceteris paribus megváltoztatja a vagyont, növeli azét aki kapja, és csökkenti azét aki adja.

Közelebbről megvizsgálva azonban kiderül, hogy a kamat valójában kétféle funkciót tölt be. Egyik része csak a tartozás elértéktelenedését, az inflációt kompenzálja. Csupán az ezen felüli rész az igazi kamat, ahogy mondani szokták, a reálkamatlábnak megfelelő kamat. Ha a dollár, tételezzük fel évi 10 százalékkal inflá-

lódik, s ilyen körülmények között 15 százalékos kamatot fizetünk, akkor a fizetett kamat mintegy kétharmada az inflációt kompenzálja, és csak mintegy egyharmada az, ami tényleg csökkenti vagyónkat, s növeli a hitelező országét. Ha olyan mutatószámunk volna, amely a transzferek és az átértékelések hatását is visszatükrözi, minden rendben lenne, mert transzferként veszítünk ugyan a tartozás 15 százaléka-nak megfelelő értéket, a kettő egyenlege mintegy 5 százaléka a tartozásnak.

Ha azonban olyan mutatószámot alkalmazunk, amely a transzferek hatását tartalmazza, az átértékelések hatását viszont nem, torz képet kapunk a kamatfizetés gazdasági eredményeiről. Az ország szempontjából a reálkamatláb-nak megfelelő kamat a lényeges, a számítás azonban a nominál kamatláb-nak megfelelő kamat szerint fogja tükrözni az eredményeket. Ez helytelen következtetésekre vezethet, amit egy egyszerű példával is lehet érzékeltetni. Tételezzük fel, két lehetőség között választhatunk: vagy svájci frankban veszünk fel hitelt, amely pénznem évi 2 százalékkal inflálódik, és 8 százalékos kamatot fizetünk, vagy olasz lírában, amely pénznem évi 15 százalékosan inflálódik, és 20 százalékos kamatra kötjük meg az ügyletet. Egyértelmű, hogy az utóbbi eset a kedvezőbb, mert itt a reálkamatláb csak 4,3 százalékos ($1,20:1,15 = 1,043$), míg a svájci franknál 5,9 százalékos ($1,08:1,02 = 1,059$). Statisztikánk azonban a svájci frank ügyletet fogja kedvezőbbnek minősíteni, mert itt a tartozásnak csak 8 százaléka csökkenti az eredményt, míg a líra ügylet esetén a tartozás 20 százaléka kerül levonásra.

Felvetődik ezért, nem kellene-e az átértékelések ezen fajtájánál kivételt tennünk, és együtt kezelni ezt a tételt a vele kapcsolatos transzfertétellel. Ezt két úton lehetne elérni: vagy oly módon, hogy a kamatvesztéséget már rögtön a reálkamatláb-nak megfelelően számítjuk (és ebben az esetben nem kell formálisan semmiféle átértékelési tételt beleiktatni számításainkba), vagy pedig úgy, hogy a kamattranszfereket a valóságban jelentkező (tehát a névleges kamatláb-nak megfelelő) értékükön könyveljük el a növekedés indexének meghatározásakor, ezt azonban ellensúlyozzuk a tartozás inflálódásának megfelelő tétellel, mint (kivételes) átértékelési korrekcióval.

Nem találkoztam még ennek a problémának a statisztikai szakirodalomban való felvetésével, holott a nemzeti termék indexeinek a meghatározásánál is lényegében ugyanez a gond merül fel. A leírt javaslat egyelőre csupán kiindulópontját képezheti e probléma megvitatásának, elgondolásaimat is csak nagyon vázlatosan fogalmaztam meg, számos fontos technikai részlet (például hogyan is értelmezhető a külföldi pénznem inflációs rátája) elhanyagolásával.

IRODALOM

- (1) Adler, H. J. – Hawrylyshyn, O.: Estimates of the value of household work, Canada 1961 and 1971. *The Review of Income and Wealth*. 1978. évi 4. sz. 333–355. old.
- (2) Árvay János: Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1973. 368 old.
- (3) Bródy András: A növekedési ütemek méréséről. *Gazdaság*. 1979. évi 4. sz. 17–27. old. (Vita ugyanerről a cikkről: *Gazdaság*. 1980. évi 3. sz. 104–131. old.)
- (4) Dániel Zsuzsa: A gazdasági növekedés „optikája”. Kísérleti számítások az értékben mért szintetikus outputmutatók felülvizsgálatára. Tervgazdasági Közlemények. 2. Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet. Budapest. 1975. 94 old.
- (5) Drechsler László: Cserearány-változások és a gazdasági növekedés mérése. *Közgazdasági Szemle*. 1980. évi 1. sz. 104–110. old.
- (6) Kendrick, J. W.: Expanding imputed values in the national income and product accounts. *The Review of Income and Wealth*. 1979. évi 4. sz. 349–363. old.
- (7) A gazdaság- és társadalomstatisztika integrációjának kérdései. (Az MTA Statisztikai Bizottsága és Demográfiai Bizottsága 1981. március 18-án tartott együttes vitaülésének anyaga.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 52 old.
- (8) Moss, M.: The measurement of economic and social performance. National Bureau of Economic Research. New York. 1973. 605 old.
- (9) Juster, Th.: A framework for the measurement of economic and social performance. Megjelent: (8) 25–83. old.

- (10) Nordhaus, W. D. – Tobin, J.: Is growth obsolete? Megjelent: (8) 509–531. old.
 (11) A system of national accounts. United Nations. New York. 1968. 246 old.
 (12) The feasibility of welfare-oriented measures to supplement the national accounts and balances. Studies in Methods. F. 22. United Nations. New York. 1977.
 (13) The economic accounts of the United States: Retrospect and prospect. United States Department of Commerce. Washington. 1971. 230 old.
 (14) Okun, M. A.: Social welfare has no price tag. Megjelent (13) 129–133. old.
 (15) Nicholson, S. L.: The effects of international trade on the measurement of real national income. *The Economic Journal*. 1960. szeptember.
 (16) Dr. Szilágyi György: A nemzetközi összehasonlítások egyszerűsített módszeréről. *Statistikai Szemle*. 1980. évi 11. sz. 1090–1106. old.

РЕЗЮМЕ

Автор производит обзор методологических проблем измерения развития и в зеркале дискуссий, проведенных в специальной литературе и международных организациях останавливается на нынешней венгерской статистической и плановой практике.

В начале он анализирует возможности приближения к измерению благосостояния и приходит к выводу, что ведущие в этом направлении входные позиции имеют оптимальный предел, за которым статистическое измерение становилось бы слишком субъективным. В дальнейшем рассматривает вопрос о том, не обещают ли расчеты в откорректированных или искусственных ценах лучшего решения по сравнению с измерением в фактических ценах и, хотя он не отвергает первые полностью, его вывод является в основном отрицательным. Методы исчисления индексов объема и цен он считает вообще удовлетворительными, но высказывает мнение, что индексы строительства, внешней торговли, обслуживания и запасов включают в себе ряд проблем. Он считает актуальным совершенствование традиционного изменения в двух областях, а именно в расчетах индексов роста, корректируемых влиянием 1. соотношений экспортных и импортных цен и 2. переводных позиций (например выплатой процентов).

SUMMARY

The study discusses the methodological problems of measuring economic development, then deals with the statistical and planning practice in Hungary as reflected by the debates published in statistical literature or held in international organizations.

The author analyses the possibilities of approaching the measurement of social wealth and comes to the conclusion that imputations in this direction have a certain optimum limit and going beyond it would make statistical measurement rather subjective. Then the problem is considered whether the computations with corrected or fictitious prices could provide a better solution than measuring on real prices. Although the author does not reject the previous hypotheses, he comes to a basically negative conclusion. The author takes the computation methods of volume and price indices acceptable in general, but the indices referring to construction, foreign trade, services and stocks raise, in his opinion, several problems. The improvement of traditional measurements might be urgent in computing the indices of development adjusted for 1. effect of the changes in the terms of trade and 2. the effects of transfer items (for instance the payment of interest).

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHAISONLÍTÁS SZEREPE A VÁLÁSOK VIZSGÁLATÁBAN

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

A huszadik század második felében elterjedtek a nemzetek közötti összehasonlítások a társadalomtudományi kutatásokban. Többé-kevésbé kötelezővé vált az ország határán túlra való kitekintés, a más országokban tapasztalt helyzettel való egybevetés akkor is, ha a cél a saját országbeli viszonyok leírása, értelmezése volt. A nemzetek közötti összehasonlítás azonban akkor vált igazán jelentőssé, ha a kutatás valamilyen elméleti problémát kívánt tisztázni, valamely hipotézis igazolására törekedett. Ilyen esetekben ugyanis a nemzetek közötti összehasonlítás elengedhetlenné vált annak kiderítésére, hogy az összefüggésekre vonatkozó megállapítások csak korlátozottan, egy országon belül érvényesek-e, vagy pedig általános érvényűek.

A nemzetek közötti tudományos összehasonlítások iránti érdeklődés követi a mindennapos gondolkodásban bekövetkezett változást. A tömegkommunikációs eszközök hatására megszokottá vált, hogy az emberek országukra jellemző viszonyokat más országokban hallottakkal, látottakkal egybevetve értékelnek. Ez a helyzet természetes következménye az országok lakossága között megnövekedett érintkezésnek és az országok politikai, gazdasági és tudományos kapcsolatainak, egyes országok között lezajló integrációs folyamatoknak.

Nagyban elősegítik a nemzetek közötti összehasonlításokat a nemzetközi szervezetek statisztikai kiadványai, így elsősorban az Egyesült Nemzetek adatösszeállításai. Az utóbbi évtizedekben az Egyesült Nemzetek statisztikai szolgálatai az adatok nagy tömegét gyűjtik olyan formában, hogy azok a nemzetek közötti összehasonlításra nyomban felhasználhatók. Ezeket az adatokat pontosan meghatározott, standardizált módszerek alapján számítják ki, és ezért ezek segítségével végzett egybevetéseknél valóban biztosított, hogy az adatok értékei között talált különbségek a mért jelenségek közötti tényleges eltérést fejezik ki.

Az adatokból a jelenségeket összefoglalóan jellemző mutatók készülnek. E mutatók között a legjobban kidolgozottak közé tartoznak a demográfiai vonatkozásúak. Ezeket rendszeresen publikálják és az idősorok módját nyújtják arra, hogy a demográfiai folyamatokat évről évre nyomon követhessük az országokban. Egyik ilyen mutató a válási arányszám. Ennek segítségével minden ország számára lehetséges, hogy a válások hazai gyakoriságát és változási tendenciáját más országokkal egybevetve értékelje.

Ha azonban a válás jelenségét behatóbban kívánjuk vizsgálni, hamarosan kiderül, hogy ehhez már nem elegendők a nemzetközi szervek által közrebocsátott adatgyűjtemények. Bár az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatala által kiadott de-

mográfiai évkönyvek időnként olyan összeállításokat is közölnek, amelyek a szokásosnál több változót is figyelembe vesznek, mégis az ezekből nyerhető információ sem elég ahhoz, hogy összehasonlíthassuk az elváltakat, illetve a felbomlott családokat néhány alapvető társadalmi jellegzetesség szerint.¹

Az országok jelentős részében rendelkezésre áll további információ a nemzeti statisztikai kiadványokból vagy speciális felvételekből. Kockázatos vállalkozás azonban ezen nemzeti kiadványok adatait országok közötti összehasonlításra felhasználni, mivel nincs biztosíték arra, hogy a használt fogalmak, kategóriák tartalma nem különbözik-e országonként, és így egybevetésükből nem von-e le a kutató téves következtetéseket.

E csapda elkerülése végett és ugyanakkor annak érdekében, hogy a meglévő többletinformáció ne maradjon kihasználatlanul, együttműködésre van szükség azon országok kutatói között, amelyekre az összehasonlítás kiterjed. Közös kiadvány foglalhatja össze az országokra vonatkozó információkat úgy, hogy az adatokat megfelelő tájékoztató leírás kíséri, amely segít az értelmezésben. Ilyen könyvet készített el a hetvenes évek közepén alakult családszociológus munkaközösség, a Groupe International de Recherches sur le Divorce (GIRD), mely a „Válás Európában” címmel a hetvenes évek végére ki is adta a vállalt összehasonlító kötetet.²

A „Válás Európában” mérföldkő a válás jelenségének nemzetközi összehasonlítás segítségével történő kutatásában. Példát mutat arra, hogy miként lehet maximálisan felhasználni azokat az anyagokat, amelyek a különböző országokban rendelkezésre állnak. A válások okaira és következményeire nézve felmerülő kérdések megválaszolásához azonban a legtöbb országban nagyon kevés információ található, és ami fellelhető, az sem vonatkoztatható az elváltak nagyobb részére, mivel ezen információk sajátos csoportok vizsgálatából származnak. Ha tehát az országokra jellemző, összehasonlítható adatokat akarunk, akkor nincs más megoldás, mint összehasonlító, több országra kiterjedő új adatfelvételt kell szervezni.

A második világháborút követő években nagy volt a lelkesedés az összehasonlító nemzetközi adatfelvételek iránt, de ennek ellenére csak néhány olyan kutatás indult, amely valóban új adatgyűjtéssel is járt, és ezek nagyobb része félsikerrel zárult.³ Nyilvánvalóvá vált, hogy az ilyen jellegű vizsgálatokhoz sajátos módszereket kell először kifejleszteni. Az eltérő kulturális és strukturális háttér kockázatosá teszi, hogy az egyik országban kifejlesztett technikákat és kutatási stratégiát változtatás nélkül más országban alkalmazzák. A nemzetközi összehasonlító kutatás nem tekinthető az egy országban végzett vizsgálat egyszerű kiterjesztésének.

Ma már általánosan elfogadott, hogy a nemzetközi összehasonlító adatgyűjtés hosszú előkészítő munkát igényel. Ehhez jól megszervezett, stabil szervezetre van szükség. Az elmúlt évtizedekben több speciális szervezet jött létre, amely magára vállalta e szervező munka nagy részét, és megkönnyíti a kutatók munkáját. Ilyen szervezet a Társadalomtudományi Kutatásokat és Dokumentációt Koordináló Európai Központ,⁴ amelyet 1963-ban hoztak létre Bécsben, és amely mint koordináló mű-

¹ Lásd például: Demographic Yearbook 1976. United Nations. New York. 1977. X, 984 old.

² Divorce in Europe. (Szerk.: Chester, R., Kooy, G.) Martinus Nijhoff Social Science Division. Leiden. 1977. IX, 316 old.

³ Az országok közötti összehasonlító vizsgálatok alakulásáról lásd: Rokkan, S.: Cross-national survey research: historical, analytical and substantive contexts (megjelent: Rokkan, S. – Verba, S. – Viet, J. – Al-másy, E.: Comparative survey analysis. Conference Series, Vol. 12. Mouton. Paris. 1970. 5–55. old.); Szalai, A.: The organization and execution of cross-national survey research projects (megjelent: Cross-national comparative survey research. Szerk.: A. Szalai, R. Petrella. Pergamon Press. Oxford. 1977. 49–93. old.).

⁴ A Társadalomtudományi Kutatásokat és Dokumentációt Koordináló Európai Központot (European Centre for the Co-ordination of Research and Documentation in Social Sciences) az UNESCO határozata alapján hozták létre az UNESCO és az osztrák kormány közötti megállapodással. A Központ a Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács (International Social Science Council) autonóm testülete, és kormányzatoktól független. Célja a kelet- és nyugat-európai országok kutatóintézetei és kutatói közötti együttműködés előmozdítása.

ködik olyan összehasonlító vizsgálatokban, amelyekre különböző országbeli kutatók közösen vállalkoznak. Az Európai Központ egyik jelenlegi kutatása a válással és annak következményeivel foglalkozik.

A továbbiakban e kutatás néhány kérdését kívánom felvetni és tárgyalni.

A válás következményei kezdettől fogva lényeges témáját képezték a válással foglalkozó szociológiai kutatásoknak. *William Goode* úttörő kutatása már az 1950-es években a válás utáni adaptációt állította a vizsgálódás középpontjába,⁵ és számos későbbi kutatás is a válás jelensége megismerésének integráns részeként tekintette a válás utáni időszak elemzését. Ezt a szemléletet fejezi ki *Paul Bohannan* híressé vált periodizálási tétele is, amely a válás hat állomásáról beszél, és világosan kifejezi, hogy a válással kapcsolatos számos egyéni és társadalmi probléma csak azután kerül napirendre, amikor a bíróság a házasságot felbontotta. Így a válás teljes folyamata csak akkor tekinthető lezártnak, amikor a korábbi házastársaknak sikerül visszanyerniük egyéni autonómiájukat.⁶

A társadalom egyre inkább az egész közösséget érintő problémának tekinti a válások következményeit, és az ebben kifejezésre jutó aggodalom egyre kevésbé magyarázható azon tradicionális társadalmi normákkal, amelyek erkölcsi alapon utasítják el a válást, hanem sokkal inkább azon zavarok mindennapi megfigyeléséből következik, amelyek az elvált házastársak és gyermekeik életében jelentkeznek. E zavarok olyan gyakorisággal mutatkoznak, hogy az egész társadalom működésére is kihatnak.

De vajon van-e megbízható információnk arról, hogy e zavarok milyen arányban jelentkeznek a felbomlott családokban; mekkora az elváltaknak és gyermekeiknek az az alcsoportja, amelynek nem sikerült alkalmazkodnia az új helyzethez hosszabb idő után sem; továbbá rá tudunk-e mutatni a zavarok fő területeire? A legtöbb európai országban, így Magyarországon is negatív választ kell e kérdésre adni annak ellenére, hogy a szociológiai és pszichológiai kutatások mind több információval szolgálnak a válási folyamatról. Ezen információk azonban nehezen integrálhatók, és nem alakul ki belőlük az egyes országokra jellemző kép. Ezért határozták el kilenc európai ország⁷ kutatói, hogy közös munkával, nemzetközi összehasonlító vizsgálat keretében megkísérelnek választ adni a még nyitott kérdésekre.

A nemzetközi együttműködés egyik legfőbb hasznának a résztvevők azt tekintik, hogy így az egyes országokban lebonyolított vizsgálatok jobbak lesznek, mint ha azokat minden egyes ország kutatói egyenként, külön-külön terveznék meg. A külföldi partnerekkel való eszmecsere új szempontokkal gazdagítja minden résztvevő eredeti elképzeléseit, és így a végleges kutatási program bővebb és jobban átgondolt lesz, mint amilyen akármelyik résztvevő eredeti terve volt. Nem mellékes az sem, hogy a nemzetközi együttműködésben való részvétellel megnő a kutatás iránti érdeklődés mindegyik országban, és újabb erőforrások nyílnak meg országonként a vizsgálat lebonyolításához.

A másik eredmény, ami attól várható, hogy az egyes országok vizsgálataikat egy nemzetközi összehasonlító kutatás keretében végzik az, hogy így fény derül az egyes országok sajátos egyedi jellegzetességeinek hatására is, másképp fogalmazva megtudjuk, hogy mi a nemzeti sajátosságok szerepe a jelenség, jelen esetben a válás utáni helyzethez való alkalmazkodás lezajlásában. Az egy országra kor-

⁵ Goode, W.: *After divorce. Women in divorce.* Free Press. Glencoe, 1956. XV, 381 old.

⁶ Bohannan, P.: *The six stations of divorce.* Megjelent: *Divorce and after.* Szerk.: P. Bohannan. Doubleday. Garden City. 1970. 29–33. old.

⁷ A kutatásban részt vesznek: Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Norvégia és Svédország kutatói.

látozott vizsgálatokban a kutató igyekszik a tervezéskor gondolni mindazokra a tényezőkre, amelyek különbséget okozhatnak abban, hogy a felbomlott családok tagjai miként alkalmazkodnak. Ez azt jelenti, hogy a figyelem ezen tényezők előfordulásának vagy hiányának megállapítására koncentrálódik, és az elemzés e tényezők értékeivel kívánja magyarázni az alkalmazkodásban mutatkozó különbségeket. A végső következtetések is arról beszélnek, hogy a kiválasztott tényezők mennyiben magyarázzák a megfigyelt jelenség szóródását.

Ebben a kutatási modellben könnyen megfeledkezünk azokról a tényezőkről, amelyekről nem várunk differenciáló hatást a vizsgált jelenség szempontjából. E tényezőket nem is jellemezzük mutatók segítségével, és nincs róluk szó a végső megállapításokban sem. Ez azt jelenti, hogy a jelenség magyarázatánál – jelen esetben az alkalmazkodási folyamat megvilágításánál – csak olyan változókra vagyunk figyelemmel, amelyek az egyedek szintjén figyelhetők meg, és elhagyjuk azokat a változókat, amelyek azonos értékkel a teljes megfigyelt sokaságot jellemzik. Érdekel bennünket az elváltak jövedelme, de nem törődünk az egész országot jellemző egy főre jutó nemzeti termékkel, amely pedig lényeges lehet az alkalmazkodás folyamatára az egész országban; vagy vizsgáljuk az elváltak lakásvizonyait, de feleslegesnek tartjuk az egész országra jellemző lakáskörülményeket kimutatni; biztos, hogy megkérdezzük a megfigyelték foglalkozástörténetét, munkahely-változtatásait, de lehet, hogy nem szerepel mutató a munkaerőpiacról általában. Ez az eljárás téves következtetésekhez vezethet, mivel magától értődő, hogy az egyes személyek helyzete függvénye az országban uralkodó általános viszonyoknak.⁸

Az elemzések leírás formájában utalnak néhány nemzeti sajátosságra. Nincs biztosíték azonban arra, hogy nem maradt-e ki több fontos tényező, amelyek anyyira részei mindennapi életünknek, hogy ezért nem is figyelünk fel rájuk, és akkor ötlenek csak szemünkbe, ha olyan országgal vetjük egybe saját adatainkat, amelyben e magától értetődő háttérkörülmények mások.

A nemzetek közötti összehasonlító vizsgálat segít a különböző tényezők kölcsönhatásának felderítésében is. Az egymással kapcsolatban álló tényezők ugyanis kölcsönhatásban vannak, ennek következtében egymás hatását kölcsönösen módosítják. Egy tényező változása kiszámíthatatlan következményekkel járhat az egész rendszerre: előfordulhat, hogy a változásnak semmi hatása sincs, mert semlegesíti a többi tényező, máskor viszont ugyanezen változás forradalmi átalakulást hozhat a rendszerben. A kutatások végső célja a tényezők és alapvető összefüggéseik pontos kimutatása.⁹ Közbeeső állomás viszont annak bemutatása, hogy a különböző nemzeti sajátosságok kontextusban fejtik ki hatásukat, és ezért összességükben mint egység vizsgálандók. Ehhez szükséges a kutatás kiterjesztése egy adott ország határán túl, mert csak így mutatható ki a tényezők különféle kombinációjának jelentősége.

A nemzetközi összehasonlítások harmadik haszna, hogy megnövelik az elméleti következtetések értékét.

Számos országok közötti összehasonlító vizsgálat nagy súlyt helyez a teoretikus célokra: az összehasonlítást azért végzi el, hogy igazolja, hogy valamely állítás általánosan érvényes-e vagy sem. Ez jellemző a legelső, a XX. század második felének

⁸ E probléma részletes kifejtését lásd: Scheuch, S.: Cross-national comparisons using aggregate data: some substantive and methodological problems. Megjelent: Comparing nations, the use of quantitative data in cross-national research. Szerk.: R. L. Merritt, S. Rokkan. Yale University Press. New Haven. 1966. XV, 584 old.

⁹ A nemzeti kontextus felbontásáról és mérhető változókkal való kifejezéséről lásd: Przeworski, A. – Teune, H.: The logic of comparative social inquiry. Wiley. New York. 1970. 3–13. old.

összehasonlító kutatásait jóval megelőző, statisztikai adatokon alapuló, összehasonlító vizsgálatokra is, mint amilyen *Emile Durkheim* vizsgálata volt az öngyilkosságról, melyben a szerző különböző országokból származó adatok felhasználásával ellenőrizte, hogy mennyiben helyesek széles körben elterjedt feltevések és tudományosan megfogalmazott hipotézisek.¹⁰

Egyik mód arra, hogy elméleti síkon is hasznos legyen a nemzetközi összehasonlító kutatás az, ha úgy kezdünk neki, hogy jól meghatározott hipotézisünk van a vizsgált jelenség és a kiválasztott tényezők közötti összefüggésekre nézve. Egyes hipotézisek az országok közötti különbségekre vonatkozhatnak. Ezt a követelményt nagyon határozottan fogalmazta meg az országok közötti összehasonlító vizsgálatok egyik úttörője, *Herbert Hyman*, amikor kifejtette, hogy rendkívül kockázatos vállalkozás, ha anélkül vágunk bele összehasonlító kutatásba, hogy elméletünkbe a különböző elképzelt eredményekre vonatkozó hipotéziseket ne illesztenénk be, és egyszerűen csak azt váránk, hogy majd általános érvényű törvényszerűségeket találunk. Minden korábbi ismeretünk azt súgja, hogy a szociálpszichológiai jelenségek mások lesznek a különböző körülmények között. Amennyiben csupán azt állapítjuk meg, hogy a jelenségek országonként másként mutatkoznak, és ezt nem tudjuk megmagyarázni, akkor a kutatás elvetélt eredményt ad csupán.¹¹

A Hyman által kívánt hipotézisek feltételezett állítások a jelenségnek kiválasztott tényezőkkel való kapcsolatára, olyan tényezőre, amely univerzális jellemzője a kiválasztott országok népességének, de különböző mértékben. Amennyiben egy országon belül e tényezőt kifejező változó nem vesz fel eltérő értékeket, viszont értéke országonként módosul, akkor a nemzetközi összehasonlító vizsgálat nélkülözhetetlen eszköze az e változó szerepére vonatkozó elméleti hipotézis igazolásának.

Amennyiben az elméleti hipotézis igazolása a nemzetközi összehasonlító kutatás elsődleges célja, akkor alapvető fontosságú, hogy a vizsgálatban szereplő országokat miként választjuk ki. Az ideális megoldás az, ha olyan országokat tudunk kiválasztani, amelyek a kiemelt tényező szempontjából változnak, viszont egyébként viszonylagosan hasonlóak. Ez azonban nehezen teljesíthető követelmény. Az országok száma nem olyan nagy, és már az sem könnyű, hogy fél tucatot úgy válogassunk ki közülük, hogy a kiemelt változó szempontjából különböző értékeket adjanak, míg más változók szempontjából azonosak legyenek. A kiválasztást technikai okok komplikálják: sok országban hiányoznak a feltételek ahhoz, hogy az adott időben a kívánt nagyságú adatgyűjtést végre lehessen hajtani.

A legtöbb országok közötti összehasonlító kutatás kompromisszummal indul, és az eredeti, a tervezési szakaszban kitűzött követelményt idővel elfelejtik, mint ahogy azt *Stein Rokkan* a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat áttekintő tanulmányában megállapította.¹² A részt vevő kutatók kénytelenek lemondani arról, hogy az országokat mint egy jól körülhatárolt tényezőt kifejező skála fokozatait használják, és arra kell szorítkozniuk, hogy a „nemzet” változót mint egy nagyon komplex összefüggés mutatóját alkalmazzák.

Vajon azt jelenti-e ez, hogy ilyen esetekben le kell mondjunk arról, hogy országok közötti összehasonlító vizsgálatunk eredményeiből elméleti következtetéseket is levonjunk? Véleményem szerint nem: ha sikerül megállapítanunk, hogy a jelenség és a kiválasztott tényezők között a kapcsolat hogyan változik különböző körülmények között, akkor ennek is feltétlenül van elméleti értéke.

¹⁰ *Durkheim, Emile: Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1967. 397 old.*

¹¹ *Hyman, H.: The conditions warranting cross-national research. Megjelent: Christiansen, B. – Hyman, H. – Ronnetveit, R.: Cross-national social research. I. Institute of Social Research. Oslo, 1957. 3–8. old.*

¹² Lásd: *S. Rokkan i. m. 32–33. old.*

A válás következményeivel foglalkozó kutatási programban az összehasonlítás fő célja, hogy egybevevessük azon változók szóródását, amelyek a válás utáni helyzetet jellemzik az egyes országokban. A szóródás értéke jelentősen eltérhet országonként, de az is lehet, hogy viszonylag szilárdan hasonló képet mutat. Ez az eredmény segítséget nyújthat számunkra abban, hogy következtessünk, mennyiben stabil vagy változó a vizsgált kapcsolat.

A válás vizsgálata során megfigyelt népesség azokból az elváltakból áll, akiknek házasságát a bíróság két évvel az adatfelvétel előtt bontotta fel, és akiknek a házasságból született gyermeke a felvétel idejében is kiskorú.¹³

A kiskorú gyermekes elváltak azért kerültek a vizsgálat előterébe, mert a kutatási program elsősorban azokat az okokat kívánta tisztázni, amelyek az elváltaknak az új helyzethez való alkalmazkodását nehezítik; így született az a döntés, hogy a vizsgálati mintában azok szerepeljenek, akiknek feltehetően a legnagyobb nehézségeik voltak az adaptációban. A minta összeállításánál nem alkalmaztunk további megszorítást a gyermekek kora szerint, s ezért e tekintetben meglehetősen heterogén mintára számíthatunk. Így azonban a gyermek kora is az adaptáció egyik meghatározójaként szerepelhet: azt reméljük, hogy a minta nagysága elegendő lesz ahhoz, hogy a gyermekek kora szerinti alcsoportokat képezhessünk, és e csoportosítást mint minősítőt használhassuk az elemzésben.

Elméleti megfontolás vezette a kutatókat abban, hogy a válást követő második év végét jelöljék ki a megfigyelés időpontjául. A kutatási hipotézis szerint ugyanis olyan zavarok tapasztalhatók majdnem minden elvált életében közvetlenül a válás után, amelyek körülbelül két év alatt rendeződnek. A felbomlott családok között nagyobb különbségek állapíthatók meg ekkor, a családok instabilitásának sérültjei ebben az időpontban diagnosztizálhatók. *E. Mavis Hetherington* és kutatótársainak a hetvenes évek végén lezárt longitudinális kutatása a válás következményeiről bizonyította számunkra, hogy helyes volt a döntésünk: a szerzők beszámolója szerint az első évben általános volt a zavar és nehézség az elváltak életében, a második év végére sokak élete teljesen rendeződött, míg egy jelentős csoport továbbra is problémákkal küzdött.¹⁴

A vizsgálat megelőlszik azzal, hogy a megfigyelt személyek és helyzetük jellegzetességeit a felvétel időpontjában tisztázza. Nagyon érdekes lenne tudni, hogy milyen változások következtek be az előző két évben, hogyan zajlott le az új helyzethez való alkalmazkodás folyamata. Amikor elhatároztuk, hogy a kutatás fő eszköze a strukturált kérdőív lesz, amelynek segítségével megkérdezzük azt az 500 elvált párt, akik az elváltaknak egy kohorszát képviselik, akkor e döntés kizárta annak a lehetőségét, hogy a múlt hosszabb szakaszára nézve megbízható információt szerezzünk. A felvételt megelőző időpontok eseményeire és helyzetére nézve csak olyan esetekben tettünk fel kérdést, amikor az esemény, helyzet jellegéből adódóan feltételezhető volt, hogy a megkérdezett még hosszabb idő után is pontosan emlékszik rá. Másik indoka az volt egyes retrospektív kérdéseknek, hogy elsősorban

¹³ Azokban az országokban, ahol a családjog ismeri a törvényesített különélést – mint például Dániában – a megfigyeltnek nemcsak a törvényesen elváltak, hanem a törvényesen különélők közül is kikerültek. Ott, ahol a házasságon kívüli együttélés széles körben elterjedt – mint például Svédországban –, a vizsgálat ennek ellenére csak a törvényes házasságukat felbontókkal foglalkozott, s nem terjedt ki az együttélést megszüntetőkre.

¹⁴ *Hetherington, E. M. – Cox, M. – Cox, R.: The aftermath of divorce* (megjelent: *Mother-child, father-child relationships*. Szerk.: *Stevens, J. H., Mathews, M.* The National Association for the Education of Young Children. Washington. 1978. 149–176. old.); *Hetherington, E. M. – Cox, M. – Cox, R.: Stress and coping in divorce. A focus on women* (megjelent: *Psychology and women: in transition*. Szerk.: *J. E. Gullahorn*. Halsted Press. Wiley. 1979. 97–125. old.); *Hetherington, E. M. – Cox, M. – Cox, R.: Play and social interaction in children following divorce*. *Journal of Social Issues*. 1979. évi 4. sz. 26–47. old.; *Hetherington, E. M. – Cox, M. – Cox, R.: The development of children in mother-headed families* (megjelent: *The American family: Dying of developing?* Szerk.: *D. Reiss, H. A. Hoffman*. Plenum Press. New York. 1979. 117–149. old.).

a múltra vonatkozó aktuális megítélés, értelmezés volt az, ami bennünket érdekelt.

A nemzetközi összehasonlító kutatás három témakört jelölt ki, amelyekben mérni kívánja az elváltaknak és gyermekeiknek alkalmazkodását, és tisztázni akarja, hogy milyen mértékben fordulnak elő nehézségek. E három terület: a gazdasági, anyagi helyzet, a társadalmi érintkezés, az érzelmi élet.

Ami az anyagi körülményeket illeti, itt az volt a vélemény, hogy ezekre nézve fel lehet tenni néhány retrospektív kérdést is. Így azután megkíséreltük tisztázni az elvált házastársak foglalkozástörténetét abból a célból, hogy lássuk: volt-e a válásnak valamilyen tartós hatása a karrierjükre. A felvétel során regisztráljuk a foglalkozásban, a munkahelyben, a munkaidőben és a műszakokban bekövetkezett változásokat.

A foglalkozással összefüggésben kérdezzük a béreket, a fizetéseket és egyéb kereseteket, mégpedig a házasság és a válás idejének három időpontjára nézve: a házasságkötéskor, a válás kimondásakor és az interjú idején. A jövedelemfelvételek során mindig kiderült, hogy a jövedelembevallások ilyen vizsgálatoknál megbízhatatlanok, de reméljük, hogy a torzítások azonos irányba történnek, és ezért a változási tendenciákra nézve mégis bizonyos következtetéseket lehet levonni.

Hogy az aktuális anyagi helyzetről korrekt képet kapjunk, kérdezzük a mellékes jövedelmet, de az elváltak különböző anyagi kötelezettségeit is. A kérdőív foglalkozik a tartásdíj áramlásával egyik volt házastárstól a másik háztartásába. Ez elsősorban a gyermektartásdíjat jelenti, továbbá az elvált házastársi tartást azokban az országokban, ahol ennek megállapítására is sor kerül a váláskor.

A tartásdíj fizetését alaposan vizsgáljuk, mivel ennek rendes vagy hiányos fizetése többféle szempontból is jellemezheti a felbomlott család viszonyait. Azon túl, hogy mutatja azon fél anyagi helyzetét, aki a gyermeket neveli, az elváltak közötti viszonyt is jellemzi. Azok a jogi lépések pedig, amelyekre nem fizetés esetén került sor, mutatják, hogy a rászorulóknak milyen intézményes támogatásra számíthatnak szükség esetén.

A társadalmi támogatásnak másik formája az ingyenes vagy olcsó gyermekellátás, gyermekelhelyezés bölcsődében, óvodában, napközi otthonban. Amennyiben van ilyen társadalmi szolgáltatás, akkor az a szülő, akinek a gyermeket odaítték, munkát vállalhat, és ez meghatározza anyagi helyzetét. A felvétel tisztázni akarja a társadalmi szolgáltatások formájában kapott segítséget, de érdeklik a gyermekgondozás és -elhelyezés egyéb formái is, amelyeket a szülők találtak.

A lakáshelyzet vizsgálata a kutatásban jelentős helyet kap. Azt várjuk, hogy az „ország” változó e tekintetben igen fontos differenciáló tényező lesz. Az országokra jellemző lakáshelyzet nemcsak azt dönti el, hogy a házastársak miként tudják megoldani új otthonuk kialakítását a különválást követően, hanem az egész alkalmazkodást befolyásolja: a megoldatlan lakásprobléma hat az anyagi helyzetre, a társadalmi érintkezésekre alakulására és az érzelmi életre.

Azok közül a társas érintkezések közül, amelyek jellemzik és befolyásolják az alkalmazkodást, megpróbáltuk feltérképezni a legfontosabbakat. Nagy fontosságot tulajdonítottunk az elvált partnerek közötti kapcsolatnak: vizsgáltuk érintkezéseik gyakoriságát és a találkozások okát, témáit. A válás után két évvel azt várjuk, hogy az új helyzethez jól alkalmazkodó házastársaknak találkozásai ritkává válnak, elsősorban a gyerek képezi okát és témáját, és a partnerek közötti kapcsolatot már a közömbösség jellemzi. Úgy véljük, hogy akár a gyakori találkozások, akár a kapcsolat teljes megszakítása adaptációs problémákat árul el; ugyanezt jelenti a túl barátságos viszony vagy az ellenségeskedés is.

Jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy miként alakul az elváltak baráti köre. A kutatások azt mutatták, hogy a válás gyakran szétszakítja az emberek baráti kapcsolatainak hálózatát, és hogy sok elvált – különösen a nők – nehezen tudnak új barátságokat teremteni.¹⁵ Kíváncsiak vagyunk, hogy ezeket a megállapításokat, amelyeket elsősorban az Egyesült Államokban végzett vizsgálatokra alapoznak, mennyiben támasztják alá az európai országokban tapasztaltak.

Az elváltak vizsgálataiból ismételten kitűnt, hogy legjobban elősegíti az adaptációt, új stabil életmód kialakítását, ha sikerül új, állandó heteroszexuális kapcsolatot teremteni.¹⁶ Az összehasonlító vizsgálat lényegesnek tekinti, hogy kiderítse, van-e stabil partnere az elváltnak az adatgyűjtés időpontjában vagy nincs, és ha igen milyen jellegű: új házasságra lépett-e, együtt él-e, vagy együtt járásként jellemezhető-e a kapcsolat, illetve esetleg nem állt-e helyre a felbontott kapcsolat együttélés vagy újra összeházasodás útján. Megkíséreljük, hogy az elválás óta eltelt két év viszonylag stabilabb kapcsolatairól is megtudjunk valamit.

Ami már most a felbomlott családból származó gyermekeket illeti, velük kapcsolatban az első kérdés, hogy a gyermek melyik szülővel él, milyen döntés született ezzel kapcsolatban a bontóper alkalmával; a második kérdés pedig a gyermek és a tőle külön élő szülő viszonyának tisztázása. A kérdőív először azt kérdezi meg, hogy milyen megállapodás, döntés történt a bontóper alkalmával az ún. láthatás kérdésében, majd mindkét szülőtől megtudakolja, hogy véleményük szerint miként valósult meg e megállapodás. Ezután kerül sor a különélő szülő és gyermek közötti találkozások gyakoriságának, a különélő szülőtől kapott támogatás megkérdezésére és arra, hogy a szülők jellemezzék a gyermek és a különélő szülő közötti érzelmi kapcsolatot.

Feltételezzük, hogy a válás utáni időszakban magas a látogatások intenzitása, amely azután a második év végére erősen csökken, és alatta marad annak, amiben a bontóper idején megegyeztek. Úgy véljük, hogy e tekintetben lényeges változó lesz a gyermek kora.

Gyakori tapasztalat, hogy erősen megnő a gyermek és nagyszülei közötti kapcsolat jelentősége a válás után, különösen akkor, ha a gyermek és az őt nevelő szülő térbelileg is közelebb van. A rokonság, a kiterjedt család működésének jelentős formája a XX. század utolsó negyedében az, ahogy a felbomlott család érintkezik a gyermeket nevelő szülő apjával, anyjával és testvéreivel. Ezen érintkezések keretében a rokonság segítséget (munka, felügyelet, anyagiak) nyújt a gyermeket nevelő szülőnek. A segítség formája erősen függ a gyermek korától.

Fontos probléma, hogy a gyermek miként fogadja el az őt nevelő szülő új partnerét, vagy ha házasságot köt, és partnerével gyerekek is kerülnek a háztartásba, mi jellemzi a mostohatestvérek viszonyát. E kérdés érinti a harmadik problématerületet: az érzelmi alkalmazkodását.

A kérdőíves adatgyűjtéssel kétféle úton remélünk információhoz jutni az elváltak és gyermekeik érzelmi állapotáról. Az egyik mód az, hogy az elvált házastársak egészségi állapotának alakulását kérdezzük, és az így kapott adatokból kívánunk az érzelmi jellegzetességekre következtetni. A gyermek esetében azt kérjük, hogy a szülők számoljanak be bizonyos magatartások változásáról, elsősorban azokról, amelyek a gyermek interperszonális kapcsolatát érintik.

¹⁵ Lásd például: *Kirkpatrick, C.*: The family as process and institution. 2nd, ed. Ronald Press. New York. 1963. X, 705 old.; *Hetherington, M. – Cox, M. – Cox, R.*: Stress and coping in divorce. c. mű 107–109. old.

¹⁶ Lásd például: *Burgess, E. W. – Locke, H. J.*: The family from institution to companionship, American Book Company. New York. 1970. 589–590. old.; *Weiss, R.*: Marital separation. Basic Books. New York. 1975. 98 old.

A felvétel időpontjában az elváltak érzelmi állapotának jellemzéséhez alkalmasnak tartjuk a válási folyamatról adott értékelést, értelmezést.

Az interjúk alkalmával felteszünk egy sor olyan kérdést is, amelyekből kapott válaszokat mint minősítő változókat kívánunk felhasználni az adatok elemzésénél. Ilyenek a társadalmi–demográfiai jellegzetességekre vonatkozó kérdések, valamint azok, amelyek a felbontott házasság történetére vonatkoznak, a válási folyamatot tisztázzák, és a válás előfordulását, a „válási hagyományokat” kívánják felderíteni a szülői családban.

A közös kutatás résztvevői megállapodtak abban, hogy mindenki csatolhat saját kérdésblokkot a közös programhoz, amely a jelen vizsgálatot valamelyik folyamatban levő hazai kutatáshoz kapcsolja. Így a magyar kérdőív részletesebben foglalkozik az elvált nők termékenységgel és családtervezésével.

A „Válás következményei” című összehasonlító kutatásnak nincs közös kérdőíve. A résztvevők tapasztalata és az összehasonlító vizsgálatok legjobb szakértőinek véleménye alapján az a döntés született, hogy a figyelmet arra koncentráljuk, hogy azonos problémák elé állítsuk a megkérdezetteket valamennyi országban – vagy *Sidney Verba* kifejezését használva azonos „stimulusokat” adjunk¹⁷ –, és ne törődjünk azzal, hogy a kérdésekben ugyanazon kifejezések szó szerinti fordítását adjuk. Ugyanannak a kifejezésnek országonként más értelme lehet. Mint ahogy azt *Stefan Nowak* kifejtette, legtöbb fogalmunk összefüggéseiben definiáltatik, és ha ugyanazt a jelenséget akarjuk megjelölni, akkor ezeket az összefüggéseket is figyelembe kell vennünk. Lehet, hogy fenomenológiailag különböző elemek ugyanazt az elméleti fogalmat fejezhetik ki.¹⁸ Figyelembe vettük *Paul Lazarsfeld* tételét is a mutatók felcserélhetőségéről: több, egymástól eltérő mutató ugyanazt a dimenziót mérheti.¹⁹ Ez a megállapítás nemcsak akkor érvényes, ha egy országon belül válogatunk a mutatók között, hanem akkor is, ha országok közötti összehasonlításról van szó.

Viszonylag hamar rendelkezésére állt a résztvevőnek az egyik ország kérdőívének fordítása, de nem azzal a céllal, hogy ebből egy közös kérdőívet kell kifejleszteni a kutatás számára. A kérdőív bemutatása arra szolgált, hogy elősegítse a problémák területeinek meghatározását, a vitát, melynek során explicitté válik, hogy a fő problémákat tekintve milyen összefüggésekre is gondolnak a kutatásban részt vevők.

A szociológiai vizsgálatok eredményeinek értelmezésénél gyakori a kísértés, hogy többet olvassunk ki a közvetlen információknál és adatainkhoz további értelmezéseket fűzzünk. Az információnak ezt a kezelését igazolhatja az eredeti kutatási modell, amennyiben ebben feltételeztük, hogy a kiválasztott mutatóknak ez az értelme. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy maguk az adatok és azok elemzése nem bizonyíthatja be a feltételezések helyességét.

A kutatás interpretációs problémái elsősorban a magatartásra és érzelmekre gyakorolt hatás megállapításával kapcsolatosak. Ahogy említettem, a vizsgálat kérdőíve tudakozódik a megkérdezettnek a változásokkal kapcsolatos értékeléséről, megítéléséről, és az így kapott válaszokat, valamint az egészségi állapot mutatókat tekintjük alkalmasnak arra, hogy ezekből következtethessünk az érzelmi állapotról. Szükségesnek tekintjük azonban e feltételezés ellenőrzését. Ezért a kutatási prog-

¹⁷ *Verba, S.*: The uses of survey research in the study of comparative politics: Issues and strategies (megjelent: *S. Rokkan, S. Verba, J. Viet, E. Almásy* i. m. 62–63. old.)

¹⁸ *Nowak, S.*: The strategy of cross-national survey research for the development of social theory (megjelent: *Cross-national comparative survey research* c. mű) 3–47. old.

¹⁹ *Lazarsfeld, P.*: Des concepts aux indices empiriques (megjelent: *Le vocabulaire des sciences sociales. Concepts et indices.* Szerk.: *R. Boudon, P. Lazarsfeld.* Mouton, Paris – La Haye, 1965. 32–36. old.).

ram ajánlja a résztvevőknek, hogy a kérdőíves felvétel mintájának egy almintáját vizsgálják meg intenzív technikák alkalmazásával, és így közvetlen információt is kapjanak a magatartásról és az érzelmekről.

A kutatás előkészítő szakaszában kiderült, hogy több kutató, aki érdekelt a válás következményeinek vizsgálatában, nem tud nagyobb, reprezentatív mintát megvizsgálni az ehhez szükséges pénzügyi alapok hiányában. Ugyanakkor úgy ítélték meg, hogy módjukban áll viszonylag kisebb számú eset intenzív vizsgálata. Az érdekelt kutatók közös értekezlete elfogadott egy olyan megoldást, hogy azok is részt vehessenek a közös kutatásban, akik csak intenzív vizsgálatot tudnak lebonyolítani. Az ő vizsgálatukat azokkal kell koordinálni, amelyeket a kérdőíves felvételt végrehajtók almintáikon ugyancsak intenzív technikákkal végeznek.

Az intenzív vizsgálatok esetében nincs lehetőség arra, hogy ezeket standardizáljuk: a módszer lényege éppen abban van, hogy az interjúk rugalmasan alkalmazkodnak a kérdezett előadásához abból a célból, hogy a megkérdezett olyan dimenziókban beszélhessen a felvett témákról, amelyben csak akar. Ezért nem lehet biztosítani, hogy akár két interjú, amelyet ugyanazon kérdező hajtott végre, ugyanazon témáról olyan információkat szolgáltatson, amelyek minden tekintetben összehasonlíthatók. A különböző országokban végrehajtott intenzív interjúknál fel kell készülnünk arra, hogy nagyon sokféle típusú anyagot fogunk kapni. A cél azonban éppen az, hogy lássuk, hogy az elváltak gondolkodása milyen széles skálán helyezhető el: mi mindent tekinthetnek az új helyzetükhöz való alkalmazkodás fő problémájának. Az majd később derül ki, hogy ebből az anyagból sikerül-e tipológiát kidolgozni, és különösen, hogy az anyag elemzése során megállapítható-e az „ország” változó differenciáló hatása.

Az intenzív interjúk csak az ismételt beszélgetések során felvetett témák szempontjából vannak koordinálva. A kutatás résztvevői az alábbi témákban egyeztek meg: érzelmi depriváció, kudarc érzése, változások a családi életre vonatkozó normák tekintetében; kapcsolat az elvált házastárssal; szexuális élet; új partnerkapcsolat; a saját gyermekkel való viszony; anyagi gondok; életmódváltozás; a jövőre vonatkozó tervek.

A kutatási program felöleli még a reprezentatív adatfelvétel és az intenzív interjúk mellett az egyes országok válási jogszabályairól és joggyakorlatáról történő információgyűjtést. További információkat cserélnek ki a résztvevők azokról a szociális szolgáltatásokról, amelyek hatással vannak a válás utáni alkalmazkodásra.

A gépi adatfeldolgozás országonként külön, de a közösen kialakított terv szerint történik.

A feldolgozási és elemzési tervek elkészítésénél gondolni kell arra, hogy a vizsgálatról minden országban elsősorban azt várják, hogy gazdagítsa az ismereteket az adott országra jellemző helyzetről, ugyanakkor viszont a vizsgálatban részt vevő kutatókat főleg az érdekli, hogy milyen elméleti következtetéseket tudnak levonni a nemzetek közötti összehasonlítás alapján.

Mindegyik résztvevőnek kötelezettségei vannak azon intézményekkel szemben, amelyek a helyi vizsgálatot finanszírozták, és ennek megfelelően az első lépés a nemzeti jelentések elkészítése lesz. E jelentés áttekintést ad a családok helyzetéről két évvel a válás kimondása után, és kiemeli azokat a változókat, amelyek az alkalmazkodás szempontjából az országon belül lényeges eltéréseket okoztak. A differenciáló tényezőkre hívja fel a figyelmet és néhány hipotézist állít fel. A nemzeti jelentések elkészítésénél fel fogjuk használni a más országokkal való összehasonlítás eredményeit is olyan formában, hogy utalunk a többi országban észlelt hason-

lóságokra és különbségekre, valamint felhívjuk a figyelmet a sajátos nemzeti környezet szerepére a vizsgált jelenség alakulása szempontjából.

Ami a második célt illeti, az első lépés a hasonlóságok és különbségek leírása mind az eloszlások, mind pedig az összefüggések szempontjából, amelyek országonként megállapíthatók. Ezt követi azon hipotézisek igazolása, amelyeket az egyes országok adatainak elemzése alapján felállítottunk, és most azt kívánjuk ellenőrizni, hogy a hipotézisek mennyiben helytállóak a másik országban. Így ellenőrizhető bizonyos általánosítások érvényessége a nemzetközi összehasonlító vizsgálat segítségével: amennyiben az általánosítások helytállóak más feltételek közepette is, úgy megnő a bizalmunk ezek általános érvényében. Mint ahogy Sydney Verba leszögezte, az eredeti eredmények megismétlődése a rivális hipotéziseknek egész sorát küszöbölheti ki, ami nem kis elméleti siker.²⁰

A kérdőíves felvétel adatai esetében nincs mód arra, hogy összevonjuk az országok adatait, és közös feldolgozás során megnézzük, hogy a teljes varianciáknak milyen hányada magyarázható az „ország” változóval. Amikor megállapodtunk abban, hogy az egyes tényezőket különféle kérdésekkel lehet vizsgálni, akkor kizártuk annak a lehetőségét, hogy együtt feldolgozható lyukkártyákat kapjunk a kérdőívek egyenes kódolása alapján. A kérdőívek újra kódolása, ami bizonyos változókat egységesen fejezne ki, a költségek miatt megoldhatatlan.

Viszont az intenzív vizsgálatok jegyzőkönyvei esetében érdemes elgondolkozni azon, hogy nem volna-e megoldható ugyanazon értékelő kódolás végrehajtása valamennyi országban. Az egységesítés vonatkozhatna a megfigyelték néhány jellegzetességére és élettörténeteiknek a kutatási téma szempontjából fontos eseményeire. Az egységes kódolás után együtt lehetne kezelni az anyagot, és meg lehetne kísérelni egy olyan nullhipotézis igazolását, amely szerint az „ország” tényező nem játszik szerepet. A viszonylag kis esetszám nem zárja ki az újrakódolás végrehajthatóságát, és így az intenzív vizsgálat nemcsak egyes mutatók értelmezése körüli bizonytalanságok tisztázását segítené elő, hanem hozzájárulna az országok közötti összehasonlító kutatás legfőbb céljának eléréséhez is, az országonként eltérően kapcsolódó tényezők komplex összefüggés-rendszerének a válás utáni adaptációra gyakorolt hatása megállapításához.

РЕЗЮМЕ

Автор усматривает одно из важнейших преимуществ международных сравнительных обследований причин разводов в том, что они проливают свет на влияние индивидуальных характеристик отдельных стран на изучаемые взаимосвязи, а также на такие характеристики, которым направляющая обследование гипотеза не уделила особого внимания. Другая выгода состоит в том, что международное сравнение повышает ценность теоретических выводов, если обнаруженные взаимосвязи наблюдаются не только в одной, но и в ряде стран.

Основной проблемой международных сравнительных обследований является отбор участников. Идеальным решением была бы возможность выбора таких стран, которые отличаются друг от друга по приоритетному с точки зрения обследования признаку, а в остальном сравнительно похожи. Это требование является трудновыполнимым. Согласно мнению автора следует отказаться от использования стран в качестве ступеней шкалы выражения одного четко определенного фактора. Это однако не исключает возможность сопоставления действительности касающихся взаимосвязей выводов по странам потому, что если они окажутся верными и в отношении ряда стран и в иных условиях это приводит к росту доверия в отношении общеприменяемости выводов. Повторение тех же самых результатов может элиминировать целый ряд соперничающих

²⁰ Verba, S.: The cross-national program in political and social change: a history and some comments (megjelent: Cross-national comparative survey research c. mű 169–199. old.).

гипотез, что в свою очередь можно было бы считать определенным теоретическим успехом.

Автор излагает важнейшие темы, методы обследования и приводит соображения относительно анализа полученных данных.

SUMMARY

In the opinion of the author one of the most important advantages of international comparisons referring to the consequences of divorce is that the comparisons throw light upon the effect exerted by the individual characteristics of the countries on the relationships concerned. Moreover, they can point out the effects of characteristics which were not treated separately by the hypotheses governing the research. Another advantage is that the international comparison increases the value of theoretical conclusions if the relationships explored can be found in not only one but several countries.

The fundamental problem of international comparisons is the selection of participants. It were an ideal solution if one could select the countries different in the respect of the most important factor of the research, but otherwise relatively similar to each other. This requirement can hardly be met. In the author's opinion one should give up regarding the countries as the grades of a scale expressing a well defined factor. However, it does not preclude the possibility to compare the validity of the relationships found by countries. If they are valid in a number of countries, under different conditions, it contributes to increasing the confidence in the universal validity of the findings. The occurrence of identical results can eliminate several rival hypotheses which is a theoretical success of great importance.

The study discusses the main fields and methods of the survey as well as the ideas about the analysis of the obtained data.

A NÉPESSÉG VÁNDORLÁSÁNAK STATISZTIKAI TANULMÁNYOZÁSA A SZOVJETUNIÓBAN*

R. M. DMITRIEVA

A Szovjetunióban a vándorlás vizsgálatára különböző számbavételi módszereket alkalmaznak. Az alapvető módszer a vándorlások folyamatos statisztikája. Az egyéb vizsgálati módszerek a népszámlálás és más állapotfelvételek adatain alapszanak. A különböző módszerek alkalmazása bővíti a népességvándorlás elemzésének lehetőségeit. A folyamatos statisztika a vándorlási adatok fő forrása.

A vándorlások belső statisztikája a Szovjetunióban hosszú múltra tekint vissza.

A szovjethatalom első éveiben – mint a forradalom előtti Oroszországban – csak az áttelepülőket vették számba (áttelepülési statisztika). Ez az áttelepülőknek a főbb áttelepülési pontokon való regisztrálásán alapult.

Idővel az áttelepülési statisztika tökéletesedett.

1925-ben létrehozták az Össz-Szövetségi Áttelepítési Bizottságot az áttelepülés irányítására. Az áttelepülők útvonalán növelték azoknak az állomáshelyeknek a számát, ahol az áttelepülőket nyilvántartásba vették. Ebben az időszakban főképpen a falusi népesség települt át (az önkéntesség elvének betartásával) a nagy népsűrűségű járásokból a ritkább népsűrűségű járások falvaiba.

Később az áttelepülőknek a fő áttelepülési pontokon való számbavétele helyett bevezették a járási végrehajtó bizottságok beszámolójelentését az áttelepülők útbaindításáról és a kolhozok beszámolójelentését az áttelepülők megérkezéséről és munkába állításukról.

Az iparosítási politika végrehajtása, az intenzív iparfejlesztés következtében nagy méreteket öltött a népességnek a városokba való vándorlása.

A népesség vándorlására vonatkozó adatok iránti igényeket az áttelepülési statisztika nem tudta kielégíteni, szükségessé vált a speciális vándorlási statisztika létrehozása, amely nem csak az áttelepülteket foglalja magában.

Először, a számbavétel végrehajtásának kipróbálása során a városba költözők és a városból elköltözők regisztrálását csak egyes városokban vezették be. 1932-től kezdve a népesség vándorlását a lakóhelyi bejelentők és a más helységbe költözők kijelentői alapján valamennyi városban, városi településen, munkás- és üdülőtelepen, valamint egyes falusi lakott helyeken vették számba. Az oda- és elvándorló népesség számbavételére valamennyi falusi településen csak jóval később, 1953-ban került sor. Ettől kezdve a népesség vándorlásának számbavétele az egész Szovjetunióban általánossá vált.

* A Területi és Városi Statisztikusok Nemzetközi Szövetsége (ISI International Association for Regional and Urban Statistics – IARUS) Székesfehérváron, 1982. május 11. és 14. között tartandó 13. konferenciájára beküldött előadás. (Eredeti címe: Sztatiszticseszkoje izucsenie migracii naszelenija v SZSZSZR.)

Valamennyi vándorlási eset számbavétele rendkívül nagy számuk miatt nem lehetséges (ez mindenekelőtt szervezési nehézségekkel függ össze), de erre nincs is szükség, minthogy a lakosság nem minden helyváltoztatása érdekes a statisztika számára.

A Szovjetunióban a vándormozgalom statisztikája csak azokat az eseteket vizsgálja, amelyek a lakóhely hosszabb idejű (másfél hónapnál hosszabb időtartamú) megváltoztatásával kapcsolatosak, és olyan nem csekély fontosságú tényezőt vesz figyelembe, mint a helyváltoztatás célja. Azaz a vándorlók meghatározott kategóriái kerülnek statisztikai megfigyelésre, éspedig: a városi településekre és a falusi lakott helyekre vándorlók és onnan elvándorlók (beleértve a külföldről érkezőket és külföldre távozókat), amennyiben:

- állandó lakóhelyre érkezők,
- munkára érkezők (a tanintézet elvégzése után, társadalmi felhívásra, toborzás során, áthelyezéssel, saját elhatározásból) függetlenül a munka jellegétől (állandó vagy ideiglenes munka); kivételt képeznek azok a személyek, akik olyan foglalkozást folytatnak, amely állandó helyváltoztatással jár (a tengeri és a folyami flotta hajózó személyzete, a geológiai és geodéziai szervezetek stb. dolgozói), ezekről a személyekről 8 hónapnál hosszabb időre szóló bejelentkezésük és elbocsátásuk esetén statisztikai lapot állítanak ki;
- tanulmányi célból érkezők (tanintézetbe vagy valamilyen tanfolyamra történt felvételükkel kapcsolatosan), kivéve a rövid (másfél hónapnál rövidebb) tanfolyamra érkezőket;
- hosszabb időt (másfél hónapnál hosszabbat) az adott helységben kiküldetésben töltő személyek stb.

A statisztikai számbavétel nem terjed ki azokra a személyekre, akik a nyári, nyaralási szezon idején a nyaralóba érkeztek, vagy onnan távoztak, üdülés vagy gyógykezelés céljából üdülőhelyre, szanatóriumba, üdülőbe és egyéb üdülő intézményekbe érkeztek; kórházba és egyéb gyógyintézetekbe érkeztek gyógykezelés céljából; szabadságra, vakációra, másfél hónapnál rövidebb ideig tartó tanulmányok folytatására érkeztek, vagy ugyanennyi idejű kiküldetésen vannak; vagy tanácskozások, kongresszusok, konferenciák résztvevői. Nem terjed ki a számbavétel a kirándulókra, a turistákra, valamint azokra a személyekre, akik lakóhelyüket egy és ugyanazon lakott helyen belül változtatják vagy az igazgatási körzet (a járás) határain belül az egyik faluból (falusi lakott helyről) egy másik faluba (falusi lakott helyre) költöznek.

A Szovjetunióban a népesség vándorlásának számbavételére és nyilvántartására egységes rendszer van. A vándorlás számbavétele a lakosság be- és kijelentkezési okmányain alapszik. A lakosság érkezésekor (és távozásakor) kitöltik a be- és kijelentő lapokat (amelyeket csak a címtudakozó iroda munkájához használnak fel, és ezt a munkát a belügyi szervek szervezik), valamint ezzel egyidejűleg a be- és kijelentőhöz tartozó statisztikai szelvényt (lapot), amelyet kizárólag statisztikai feldolgozási célokra használnak fel. (1927 előtt a vándorlás alapvető számbavételi forrásául ezek a be- és kijelentők szolgáltak, amelyeknek másodpéldányait megküldték feldolgozásra a statisztikai szerveknek. 1927 után a be- és kijelentők másodpéldányai helyett bevezették a be- és kijelentők statisztikai mellékleteként a letéphető szelvényt. 1976 után a letéphető szelvény helyett bevezették a statisztikai lapot.)

A bejelentőhöz tartozó statisztikai lap a következő kérdéseket tartalmazza:

- családi, utó- és atyai név;
- a születés időpontja;
- a születés helye;
- a nem;
- a nemzetiség;

- a bejelentés helye;
- honnan érkezett;
- az ideérkezés célja (munkára, tanulmányi célokból stb.);
- hol és mit dolgozott korábbi lakóhelyén;
- iskolai végzettsége (felsőfokú iskola, befejezetlen felsőfokú iskola, szakközépiskola, középiskola, nem teljes középiskola, általános iskola, nincs iskolai végzettsége);
- családi állapota (házas, nőtlen–hajadon, özvegy, elvált; a házasoknak jelezniük kell, hogy házas társukkal együtt érkeztek-e vagy sem);
- a felnőttekkel együtt érkezett 16 éven aluli gyermekek adatai.

Hasonló kérdéseket tartalmaz a kijelentőhöz tartozó statisztikai lap is.

Ami a felnőttekkel érkező vagy távozó 16 éven aluli gyermekeket illeti, róluk nem állítanak ki külön statisztikai lapot. Azt, hogy hány gyermek érkezett vagy távozott, minden szülő feltünteti a saját lapján. A gyermekek adatait – név, nem, születési év és hónap – a kettős számbavétel elkerülése végett csak az egyik szülő (az apa vagy az anya) statisztikai lapján tüntetik fel. Azokban az esetekben, amikor a 16 éven aluli gyermekek egyedül érkeznek vagy távoznak, róluk ugyanúgy külön statisztikai lapot töltenek ki, mint a felnőttekről.

A vándorlás számbavételének programja története során változott.

A statisztikai lap alapvető tartalmát alkotó, azaz a vándorlók nemek és életkor szerinti összetételére, valamint a vándorlás irányára vonatkozó kérdések alig változtak (először a születési évet és hónapot kellett megadni, azután a vándorló életkorának pontosabb jellemzése céljából a születési napot is); a vándorlás irányát jellemző kérdések, azaz, hogy honnan érkezett és hová távozott a vándorló, semmit nem változtak; a vándorlás céljára és a foglalkozásra vonatkozó kérdéseket viszont hol felvették a megfigyelés programjába, hol kihagyták abból.

Az iskolai végzettségre, a családi állapotra, a házas társak együttes vagy külön történő vándorlására, a gyermekekkel együtt történő vándorlásra vonatkozó kérdések, annak az évnek tudakolása, amelytől kezdve a vándorló korábbi lakóhelyétől távol él (ez a kérdés korábban csak a kijelentő lap szelvényén szerepelt, most felvették a bejelentő lap szelvényére is), mind új kérdések, amelyek 1979. január 1-től szerepelnek a statisztikai lapokon.

A számbavételi okmányok programjának bővítése a következőkkel függ össze:

1. az 1979. évi össz-szövetségi népszámlálással kapcsolatban szükségessé váltak részletesebb vándorlási adatok;
2. megnövekedtek a gazdasági és társadalmi tervezéshez, valamint a gazdasági és társadalmi folyamatok irányításához szükséges vándorlási információk iránti igények.

Minthogy a vándorlás intenzitása nagymértékben függ attól, hogy a vándorlók a lakosságnak mely társadalmi–demográfiai és társadalmi–foglalkozási csoportjához tartoznak, a folyamatos statisztika részletes információkat szolgáltat a vándorlás demográfiai és társadalmi jellemzőiről.

Az új kérdések felvétele a bejelentő (vagy kijelentő) lap statisztikai részébe jelentősen bővíti a vándorlási folyamatok elemzésének lehetőségeit.

Lehetővé vált az egyes területek népessége iskolai végzettség és családi állapot szerinti összetételének folyamatos becslése a népszámlálások közötti időszakban a vándorlók (az oda- és elvándorlók) számának figyelembevételével. Ugyanakkor ez lehetőséget adott a népszámláláshoz kapcsolódó 1979. évi vándorlási adatok sokkal teljesebb feldolgozására is.

A népesség iskolai végzettség, családi állapot, az ott-tartózkodás időtartama és a gyermekek száma szerinti összetételére vonatkozó (1979. évi össz-szövetségi) népszámlálási adatok és a népszámlálás évében vándorlók (oda- és elvándorlók) ha-

sonló adatai lehetővé tették a vándorlás intenzitási együtthatóinak a népesség különböző iskolai végzettségű és családi állapotú csoportjaira való kiszámítását, megalapozottabb ítéletet alkotni a vándorlás intenzitásának a képzettséggel, a családi állapottal és a gyermekek számával való összefüggéséről.

Az új kérdések felvételének köszönhetően megkapjuk a szükséges információkat a családok és az egyedülállók vándorlásának, valamint a családok vándorlása jellegének, azaz egy, ez idő szerint még nem teljesen világos kérdésnek tisztázásához, amit különösen fontos lenne a vándorlás irányai szerint ismerni.

A vándormozgalom elemzésével kapcsolatos egyik igen fontos kérdés a vándorlás intenzitása és a lakóhely megváltoztatását megelőző időszak alatti megszakítás nélküli ott-tartózkodás időtartama közötti összefüggés. A megszakítás nélküli ott-tartózkodás időtartamát jellemző adatoknak összekapcsolása az iskolai végzettséggel és a családi állapottal lehetőséget ad ahhoz, hogy lényegesen mélyebben elemezzük ezt a kérdést, megértsük milyen jelentősége van a megszakítás nélkül egy helyben eltöltött idő tartamának a különböző társadalmi–demográfiai csoportoknak vándorlása szempontjából, és megállapítsuk a különböző években odaköltözők letelepedésének tartósságát az új helyeken. Annak a kérdésnek felvétele a bejelentő lap statisztikai részébe, hogy a vándorló mely évtől kezdve tartózkodott megszakítás nélkül előző lakóhelyén, megteremti a két statisztikai szelvény meg egyezését e kérdéskör tekintetében, ami lehetővé teszi a vándorlásra vonatkozó statisztikai információk további tökéletesítését.

Megfelelően változott a vándorlók adatait tartalmazó elsődleges számbavételi okmányok feldolgozásának programja is.

Először (1927-ben) a feldolgozás csak nem és lakóhely szerint történt. Később (1930-ig) az oda- és elvándorlókat nem, életkor és társadalmi összetétel szerint dolgozták fel. 1930-ban a feldolgozás az elsődleges okmányban rögzített valamennyi alapvető ismérvre kiterjedt. 1937-ben a feldolgozás programja bővült (bevették a vándorlás okát). 1939-től a statisztikai feldolgozás csak a végleges vándorlásra terjedt ki (az állandó lakóhely meghatározásához az időhatárt az adott helyen hat hónapi tartózkodásban állapították meg). A háború előtti időhöz képest a statisztikai lapok feldolgozása területi szempontból bővült (korábban csak városi települések szerint, jelenleg ezenkívül falusi lakott helyek szerint is feldolgozzák az adatokat).

Az említett elsődleges számbavételi okmányok (statisztikai lapok) feldolgozását az állami statisztikai szervek végzik.

A Szovjetunióban a vándorlási adatok feldolgozása egységes program szerint történik: negyedévenként rövid program szerint és egy évben egyszer teljes program szerint.

A statisztikai lapok rövid feldolgozási programja is biztosítja az oda- és elvándorlók számát és a vándorlási egyenleget (felnőttekre és külön a 16 évnél fiatalabb gyermekekre vonatkozóan). A feldolgozás járások, területek, határterületek, köztársaságok és egyes városok szerint történik. Az adatokat területegységenként, havonkénti részletezésben, városi és falusi települések szerint dolgozzák fel, ami a vándorlás idényszerűségének megállapításához szükséges. Ezenkívül a rövid feldolgozási program adatokat szolgáltat a vándorlásról külön az egyes városok és városi települések szerint is.

A rövid program szerinti feldolgozást elvégzik az állami statisztikai szervek valamennyi szintjén, az állami statisztikai felügyelőségeken, illetve az információs számítógép-állomásokon (központokban), továbbá az autonóm szocialista szövetségi köztársaságok, határterületek, területek, városok, autonóm körzetek statisztikai hi-

vatalaiban, a szövetségi köztársaságok statisztikai hivatalaiban és a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalában.

A statisztikai lapok teljes feldolgozása lehetővé teszi, hogy megismerjék az oda- és elvándorlók megoszlását az el- és odavándorlás helye szerint (a köztársaság, határterület, terület kimutatásával), a városi és falusi települések szerint részletezett oda- és elvándorlással kombinálva. Ez adatokat biztosít a területen belüli és területek közötti vándorlás méreteiről, és megállapítható, hogy mely területekről (városi vagy falusi településekről), milyen településkategóriákból vándorolnak az adott helyre, és honnan vándorolnak el. Ezenkívül az éves feldolgozás eredményeképpen adatokat nyerünk a vándorlók életkor és nemek szerinti összetételéről, a városi és falusi települések szerint részletezett oda- és elvándorlással kombinálva. Az oda- és elvándorlókat 60 éves korig évenként, 60 és 90 év között ötéves korcsoportok szerint, a 90 éves és idősebbeket egy csoportban adják meg.

A teljes program szerinti feldolgozás területek, határterületek, köztársaságok szerint és minden területi egységen belül városi és falusi települések szerint történik. Az adatok városi települések szerinti feldolgozásakor az adatokat részletezik a szövetségi köztársaságok fővárosai, az 500 000-nél népesebb városok, az egyéb városi települések és valamennyi városi település szerint.

A feldolgozás során figyelembe vett ismérvek a nem, az életkor és a vándorlás iránya.

A vándorlási áramlatok mélyebb vizsgálata céljából az 1967–1970. évi és az 1975. évi elsődleges számbavételi okmányok alapján megállapították a területen belül, a köztársaságon belül a területek között és a köztársaságok között vándorlók életkor és nem szerinti összetételét városi települések szerint. Az ilyen feldolgozás tudományos és gyakorlati célt szolgál, minthogy a vándorlók életkor és nem szerinti összetétele áramlatok szerint különböző. A köztársaságok, határterületek, területek kiválasztott körének városi településeire és egyes városokra vonatkozó 1968–1970. évi adatok és az ország valamennyi városi településére vonatkozó 1975. évi adatok alapján megállapították a 16 éves és idősebb oda- és elvándorlók megoszlását:

- a vándorlás célja (munka, tanulás, a korábbi lakóhelyre, a család átköltözésével összefüggő stb.), életkor és nem szerint;
- a munkások, alkalmazottak, kolhozparasztok, tanulók és nyugdíjasok szerint részletezve, életkor és nem szerint;
- nem és nemzetiség szerint (minden életkorban a köztársaság fő nemzetiségeinek kimutatásával).

Új feladatokat állított a népességstatisztika elé az 1979. évi össz-szövetségi népszámlálás.

A népszámlálási és a folyamatos vándorlási adatok hatékonyabb hasznosítása érdekében szükségessé vált, hogy ne csak a vándorlási adatok gyűjtésének, hanem feldolgozásának programja is össze legyen kapcsolva a népszámlálás programjával.

A számbavételi okmányok (statisztikai lapok) megváltoztatása lehetővé tette, hogy kibővítsék a feldolgozási programot. Ennek megfelelően 1979-ről a következő további adatokat nyerték:

- a 16 éves és idősebb oda- és elvándorlók megoszlása a megélhetési eszközök forrásai, a munka jellege és nem szerint (külön kimutatva a foglalkoztatottakat s közülük a túlnyomóan szellemi vagy fizikai munkával foglalkoztatottakat, a foglalkozással nem rendelkezők közül kimutatták a tanulókat);
- az oda- és elvándorlók megoszlása nem és nemzetiség szerint;

– a 16 éves és idősebb oda- és elvándorlók családi állapota kombinálva a szülőkkel (gyámmal) együtt oda- és elvándorló 16 éven aluli gyermekek számával; külön mutatják ki azokat, akik házasok, akik közülük házastársukkal együtt vagy anélkül vándoroltak (oda, illetve el), és akik nem házasok;

– a 16 éves és idősebb oda- és elvándorlók megoszlását iskolai végzettség és nem szerint (külön kimutatva a felsőfokú iskolát, a nem teljes felsőfokú iskolát, a középiskolát, a nem teljes középiskolát, az általános iskolát végzetteneket és az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezőket);

– a 16 éves és idősebb elvándorlók megoszlását az ott-tartózkodás időtartama, az életkor és nem szerint.

Mindezt a pótlólagos feldolgozást a területek, határterületek, köztársaságok és az egész ország valamennyi városi településére – és külön a szövetségi köztársaságok fővárosaira – vonatkozóan elvégezték. Ily módon 1979-re vonatkozóan gyakorlatilag a vándorók valamennyi számba vett adatát feldolgozták.

A népességvándorlás elsődleges számbavételi okmányainak nagy száma miatt (évente az ország városi településein az odavándorlókról 8–10 millió, az elvándorlókról 6–8 millió statisztikai lapot állítanak ki) a teljes program esetén a lapokat reprezentatív módszerekkel dolgozzák fel.

A reprezentatív feldolgozás a következő szabályok betartása esetén engedhető meg:

1. a mintavételt külön-külön kell elvégezni a feldolgozandó sokaságok tekintetében, külön az oda- és külön az elvándorlók vonatkozásában;

2. a mintavételi arányt az év folyamán oda- és elvándorlók számától függően kell megállapítani;

Az oda- (illetve el-) vándorlók száma (fő)	A mintavételi arány
50 000–	20 százalék (minden 5. lap)
40 000–50 000	25 százalék (minden 4. lap)
30 000–40 000	33 százalék (minden 3. lap)
20 000–30 000	50 százalék (minden 2. lap)

ha az oda- (vagy el-) vándorlók évi száma 20 000-nél kevesebb, akkor nem kerül sor mintavételre, hanem az összes statisztikai lapot feldolgozzák;

3. a mintavétel a mechanikus kiválasztás elve alapján történik (például 25 százalékos mintavételnél pontosan minden negyedik lapot kell kiválasztani).

A mintavételi adatok feldolgozásának eredményeit kiterjesztik az egyes sokaságokban feldolgozandó odavándorlók (elvándorlók) teljes számára. A kiterjesztés a reprezentatív feldolgozás eredményeinek a megfelelő együttthatóval való szorzása útján történik. Ezt az együttthatót az odavándorlók (elvándorlók) évi összes számának az odavándorlóknak (elvándorlóknak) a mintavétel során kiválasztott lapok alapján megállapított számával (beleértve a lapokra beírt gyermekeket) való osztása útján állapítják meg. (A reprezentatív adatok kiterjesztési együttthatója az éves feldolgozás valamennyi formája tekintetében egységes.)

A vándorlási adatoknak nem a vándorlók teljes sokasága, hanem a kiválasztott minta alapján való feldolgozása az alapsokaságot teljes mértékben reprezentáló mutatószámokat eredményez jelentősen rövidebb idő alatt és kisebb eszközráfordítás mellett.

A számbavétel teljessége és a vándorlási adatok megbízhatósága érdekében a Szovjetunióban a be- és kijelentések teljességét, valamint a statisztikai lapok kiállításának helyességét rendszeresen ellenőrzik.

A vándorlás folyamatos statisztikai számbavétele a bejelentő- és kijelentőlapokhoz tartozó statisztikai lapok segítségével a vándorlás statisztikai vizsgálatának alapvető, de nem az egyetlen forrása a Szovjetunióban.

A másik forrás a népszámlálás.

Az 1926. évi népszámlálás alkalmával az összeíróivra a következő kérdéseket vették fel:

1. „Hol született; itt vagy nem itt; ha nem itt, akkor hol; kormányzóság—járás—község vagy város”,
2. „Mennyi időt élt állandóan itt: év vagy hónap vagy ideiglenesen”.

A népszámlálási eredményekben az össznépeességet két csoportra osztották: helyi származásúak (azok a személyek, akiket ugyanazon helységben írtak össze, ahol születtek) és nem helyi származásúak (azok a személyek, akiket nem abban a helységben írtak össze, ahol születtek).

Az ott-tartózkodás tartama alapján csak a nem helyi származású népességre vonatkozóan végezték el a csoportosításokat.

Az állandó lakóhelyre és a születés helyére vonatkozó adatok szembeállítására megmutatta a lakosság területi átcsoportosulását (az összeírás során csak az utolsó lakhelyet rögzítették és nem az összes lakóhely-változtatást).

A születési helyre és az összeírás helyén való tartózkodás időtartamára vonatkozó kérdések felvételének az volt a célja, hogy tisztázza és összegezze az országban a polgárháború és a forradalom alatt bekövetkezett vándorlási folyamatokat.

Az említett kérdésekre adott válaszok feldolgozásának eredményeképpen sikerült feltárni a különböző vándorlási intenzitású körzeteket.

A vándorlás vizsgálatának nagy figyelmet szenteltek az 1970. évi népszámlálás alkalmával is. (Az összeírás alapvető programjának 18 kérdéséből 3 kérdés a vándorlásra vonatkozott.)

Az volt a feladat, hogy mélyebben elemezzék a vándorlási folyamatokat

- az adott helységben való állandó ott-tartózkodás időtartamának,
- a népszámlálás előtti utolsó két évben lezajlott vándorlás volumenének,
- a lakóhely-változtatás okainak

mint jellemzőknek segítségével.

A népszámlálás programjába a következő kérdéseket vették fel:

- „Mennyi ideje él megszakítás nélkül az adott helységben (év, illetve hónap)”;
- „Az itt két évnél rövidebb ideje élő személyeknél ki kell mutatni az előző állandó lakóhelyet”;
- „A lakóhely-változtatás oka”.

A fenti kérdésekre választ nem az egész népességtől, hanem csak az állandó népesség kiválasztott 25 százalékától kértek (a 2. mintájú összeíróívet csak minden negyedik lakásban töltötték ki; a lakásokat mechanikusan választották ki a lakásoknak és az egylakásos házaknak a számlálóbiztos könyvecskéjében szereplő jegyzékéből).

A születési helyet nem kérdezték, mivel még az 1959. évi és az 1970. évi népszámlálásra való felkészülés időszakában a születési hely kérdése, e kérdésnek az összeírás programjába való felvétele tekintetében elutasító álláspont alakult ki. Megállapítást nyert, hogy a kialakult intenzív vándorlási viszonyok mellett az erre a kérdésre adott válaszok nem adnak helyes képet a vándorlásról. Először azért, mert az ember élete folyamán ismételtén változtatja lakóhelyét. Másodsor, mert sok ember (különösen az idősebbek) nem ismerhetik születési helyük mai elnevezését (adminisztratív–területi változások miatt), és ez megnehezíti a születési hely tekintetében a régiók időben összehasonlítható földrajzi határainak meghatározását.

Az 1970. évi népszámlálás során a vándorlást tudakoló kérdésekre adott válaszok feldolgozásából megállapítást nyertek:

- a népesség megoszlása az adott helységben való tartózkodás időtartama szerint a nemmel és az életkorral kombinálva;
- az adott helységben 2 évnél rövidebb ideje élő népesség megoszlása az előző állandó lakóhely szerint;
- az adott helységben 2 évnél rövidebb ideje élő népesség megoszlása az előző állandó lakóhely, a városi települések nagysága szerint;
- az adott helységben 2 évnél rövidebb ideje élő népesség megoszlása életkor és társadalmi csoport szerint;
- azok az okok, amelyek miatt a népesség állandó lakóhelyét megváltoztatta 1968–1969-ben: érkezés tanulás céljából, munkába állás a tanintézet befejezése után, munkába állás társadalmi kötelezettségből, munkaerő-toborzás alapján, áttelepülés kolhozba és szovhozba, a munkahely megváltoztatása felsőbb szervek utasítására, saját elhatározásból, házasságkötés, visszatérés a korábbi lakóhelyre, szülőkhöz vagy más ok.

Az 1970. évi népszámlálás az 1926. évihez hasonlóan nem a vándorlási folyamatokat regisztrálta, hanem az összeírást megelőző évek vándorlási eredményeit mutatta be.

Ezenkívül az 1970. évi népszámlálás alkalmával első ízben vették számba az ingavándorlást a nagyvárosokban és a városkörnyékeken (az ingavándorlás a dolgozók és a tanulók napi utazását jelenti a lakóhely és a munkahely, illetve az iskola között). Az ingavándorlás számbavétele 107 városra terjedt ki, amelyeknek népessége mintegy 50 millió főt, és 445 városkörnyéki járásra, amelyeknek népessége több mint 20 millió főt tett ki. Az ingavándorlás területén folyamatos számbavétel a Szovjetunióban nincs.

Az 1979. évi népszámlálás programjába egy kérdést vettek fel: „Mióta él megszakítás nélkül az adott helységben?”

Az ott-tartózkodás megszakítatlansága nem függ a bejelentéstől és annak jellegétől – állandó vagy ideiglenes – és egy és ugyanazon városban (településen) belül a lakcím változásától.

Azon személyek tekintetében, akik valamely adott lakott helyről 6 hónapra vagy ennél hosszabb időre más helységbe mentek, a megszakítás nélküli ott-tartózkodás időtartamát attól a naptól számítják, amikor visszatért ebből a helységből. Nem számít az adott helységben való állandó ott-tartózkodás megszakítatlansága megsértésének egyik faluból a másik faluba való átköltözés egy és ugyanazon járáson belül, valamint az eltávozás az adott helységből ideiglenes katonai szolgálatra, külföldre és minden 6 hónapnál rövidebb tartamú eltávozás.

E kérdés feldolgozása adatokat szolgáltat a lakosság alkalmazkodó képességének vizsgálatához.

A népszámlálási adatok előnye a vándorlás vizsgálata szempontjából abban van, hogy megmutatják a vándorlási eredményeket egy meghatározott időpontra vonatkozóan és ugyanakkor az ország valamennyi járása és a népesség valamennyi kategóriája tekintetében.

A népszámlálási adatok hiányossága, hogy nem adnak és nem adhatnak kimerítő és pontos jellemzést a vándorlásról.

A vándorlási információk harmadik forrása a Szovjetunióban a falusi lakosság gazdaságonkénti számbavételének adatai.

A falusi lakosság gazdaságonkénti számbavétele a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala által megállapított okmányokon történik valamennyi falusi szovjetben és a szovhoztelepülések szovjetjeiben, valamint a falusi szovjetek hatáskörébe tartozó nyaralótelepeken.

A gazdaságonkénti számbavétel alapvető okmányai:

- a falusi szovjet gazdaságonkénti könyve,
- a falusi szovjet területén ideiglenesen tartózkodók jegyzéke.

A gazdaságonkénti könyvekbe bejegyzik az állandóan a falusi szovjet területén élő kolhoztagokat, a munkásokat, alkalmazottakat, kisiparosokat és családtagjaikat; az ideiglenesen ott-tartózkodó személyek jegyzékébe pedig az ideiglenesen (1 hónapnál tovább) ott élő személyeket.

A gazdaságonkénti könyveket valamennyi falusi szovjetben háromévenként egyszer fektetik fel, a bejegyzéseket évente a január 1-i állapotnak megfelelően pontosítják a gazdaságok bejárása útján. A falusi szovjet területén ideiglenesen élő személyek jegyzékét évente egyszer állítják össze a január 1-i állapotnak megfelelően.

A falusi szovjet gazdaságonkénti könyvében minden egyes gazdaságról személyi számlát (nyilvántartást) vezetnek. Ebbe bejegyzik minden egyes családtag adatait: a családi, utó- és atyai nevet; a családfőhöz való viszonyt; a nemet; a születési évet és hónapot; a nemzetiséget; az iskolai végzettséget; a tanulóknál az iskola, tanintézet típusát, hányadik osztályban vagy évfolyamon tanul; a szakképzettséget és a munkahelyet.

A nyilvántartás adatokat tartalmaz a személy birtokában levő földről, épületekről, a nagy- és kisállatokról, ültetvényekről.

A gazdaságonkénti könyvekben szereplő demográfiai adatok alapján a falusi szovjetek évente, a január 1-i állapotnak megfelelően beszámolójelentést állítanak össze a falusi népesség összetételéről. A beszámolójelentés adatainak nagy gyakorlati jelentőségük van.

A népszámlálások közötti időszakban ezek értékes adatokat szolgáltatnak a falusi népesség számáról és nem, életkor, a gazdaságok társadalmi csoportjai szerinti megoszlásáról, adatokat tartalmaznak a jelenlevő népesség, az ideiglenesen távollevő népesség, a tanulók stb. számáról.

A falusi lakosság összetételéről szóló egy időpontra vonatkoztatottan összeállított beszámoló adatait felhasználják a munkaerőmérlegek összeállításához és más számításokhoz.

A falusi lakosság nem és életkor szerinti összetételéről szóló említett beszámoló alapján állapítják meg a falusi lakosság vándorlási mérlegét.

A vándorlási adatok forrásául szolgálhatnak speciális adatfelvételek is (amelyeket alkalomszerűen, reprezentatív módszerrel hajtanak végre). Példaként említhető az 1968-ban végrehajtott reprezentatív statisztikai–szociológiai felvétel, amelynek az volt a célja, hogy mélyebben elemezhető legyenek a falusi lakosság vándorlásának társadalmi–gazdasági okai. A felvételt az OSZFSZK Központi Statisztikai Hivatala a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szibériai Tagozata Közgazdasági és Termelés-szervezési Intézetével együtt hajtotta végre.

Az adatfelvétel 211 községre és falura, 34 falusi szovjetre és a Novoszibirszki terület 14 járására terjedt ki. A kérdőíveket több mint 5100 család töltötte ki, és azok több mint 10 000 felnőtt családtagot foglaltak magukba.

A felvétel szociológiai kérdőíve 108 kérdést tartalmazott, amelyek lehetőséget nyújtottak a család és gazdasága, a felnőtt családtagok földrajzi mozgékonyasága, a család lakásviszonyai és életkörülményei, az egészségügyi és kulturális ellátás sokoldalú elemzésére.

A felvételből adatokat nyertek a falusi lakosság vándorlásának irányáról, a vándorlás nagyságát befolyásoló társadalmi–gazdasági tényezőkről, megállapított-

ták a munkakörülmények és a szociális mobilitás hatását a vándorlás méreteire és intenzitására stb. Az adatfelvétel alapján meghatározták a vándorlás függését a helységek (lakott helyek) típusától.

A szovjet lakosság belső vándorlását jellemző adatoknak nagy társadalmi-gazdasági jelentőségük van, és különböző célokra használják fel őket.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает методы и программы обработки данных, применяемые в Советском Союзе для учета миграции населения. Основным методом является текущий учет миграции.

После исторического обзора учета миграции населения автор показывает организацию учета миграции в Советском Союзе, которая основывается на документах о прописки и выписки населения.

Обработка данных производится согласно т. н. сокращенной и полной программам. В случае полной программы обработка карточек производится выборочным методом.

Важным источником данных о миграции являются переписи населения. В ходе переписи 1970 года в крупных городах и их окрестностях учитывалась также и суточная миграция.

Информацию о миграции дает также и похозяйственный учет населения сельской местности.

Среди специальных обследований, предоставляющих данные о миграции, автор вкратце останавливается на статистико-социологическом обследовании, проведенном в 1968 году.

SUMMARY

The article discusses the methods used for accounting the migration of the population in the Soviet Union as well as the programs of data processing. The basic method is the current survey of migration.

Having reviewed the history of surveying the migration of the population the article shows the organization of the observation of migration in the Soviet Union based on the registration forms on moving out of or into a flat.

The compilation of data on migration is based on a so-called short and full program. In the case of the full program the registration forms are processed with sampling methods.

The census of the population provides an important source of data on migration. In the population census of 1970 the commuting to and from the cities and the surroundings were also observed.

The enumeration of rural population by farms also provides information about migration.

From among the special surveys providing data on migration the socio-statistical survey carried out in 1968 is also mentioned in the article.

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL JELENTÉSE A NÉPGAZDASÁG 1981. ÉVI FEJLŐDÉSÉRŐL

1981-ben a népgazdaság alapvetően a tervben meghatározott irányba fejlődött. A külgazdasági egyensúly javult. A lakosság reáljövedelme és fogyasztása meghaladta a tervezettet. A vásárlóerő és az árualap összességében egyensúlyban volt. Az életkörülményeket javította a lakásállomány gyarapodása, az oktatási és az egészségügyi intézmények hálózatának bővülése.

A népgazdaság 1981. évi fejlődésének főbb mutatószámai

Mutatószám	Terv szerint	Ténylegesen*
	Az 1980. évi százalékában	
Nemzeti jövedelem	102,0–102,5	101,8
A nemzeti jövedelem belföldi felhasználása	99,0– 99,5	99,9
Ipari termelés	103,0–103,5	102,3
Országos építés–szerelés	99,0	96,5
Mezőgazdasági termékek termelése	103,0	100,0
Az egy lakosra jutó reáljövedelem .	101,0	102,2
A lakosság fogyasztása	101,5	102,4
	Összesen	
A szocialista szervek beruházásai, milliárd forint	182	183,5
Lakásépítés, ezer darab	77	77

* Az 1982. március végi számítások szerint néhány index módosult: a nemzeti jövedelem 102,0, a nemzeti jövedelem belföldi felhasználása 100,1, az országos építés–szerelés 99,8. (Szerk. megj.)

A népgazdasági tervben előírt feladatok teljesítését több külső tényező nehezítette. A tőkés országok gazdasági helyzetével összefüggő kedvezőtlen piaci viszonyok és ezen országok egy részének intézkedései miatt romlottak az export értékesítés feltételei. A szocialista országokból származó termékek egy részének behozatala a partnerországok szállítási lehetőségeinek korlátai miatt a tervezettnél kisebb volt.

A belső gazdasági munka javításának ösztönzése és a kedvezőtlen külső hatások érzékeltetése érdekében is az év folyamán módosultak a gazdasági szabályozó rendszer egyes elemei, tovább korszerűsödött a gazdálkodás szervezeti rendszere és az irányítás intézményi rendszere is.

A nehezebb körülmények és a szigorúbb feltételek között egyes gazdálkodó szervezetek javították a termelés és az export gazdaságosságát. A termelés a ko-

rábbinál jobban igazodott a kereslethez, a termelés mennyisége vállalatonként és ágazatonként differenciáltan változott. Egyes területeken az értékesítés növelését akadályozta a termékek nem kielégítő versenyképessége.

1981-ben a nemzeti jövedelem, előzetes adatok szerint, meghaladta a 620 milliárd forintot. Összehasonlító áron a növekedés 1,8 százalék volt, valamivel kevesebb a tervezettnél. Az anyagi ágakban foglalkoztatottak száma közel 1 százalékkal csökkent, a munka termelékenysége a népgazdaság egészében 2,5–3 százalékkal emelkedett. A népgazdaság energiafelhasználása valamelyest mérséklődött. A fajlagos anyag- és energiafelhasználás csökkent.

A belföldi felhasználás összehasonlító áron az 1980. évvel azonos, értéke a nemzeti jövedelemnél némileg nagyobb volt. A behozatali többlet aránya a felhasználásban csökkent. A lakosság fogyasztása a tervezettnél gyorsabban, 2,4 százalékkal emelkedett. A felhalmozás, ezen belül a beruházás megközelítőleg az előirányzott mértéknek felelt meg. A felhalmozás aránya a belföldi felhasználáson belül tovább mérséklődött.

IPAR

Az ipari termelés 2,3 százalékkal emelkedett. Az állami iparvállalatok termelése 1,9 százalékkal, a szövetkezeteké 8,6 százalékkal nőtt. A termelés mennyiségének változása ágazatonként és alágazatok szerint is jelentősen differenciálódott. Ebben a kereslet változásán kívül tükröződött a vállalati jövedelemszabályozás hatékonyságra ösztönző hatása is.

A gépipar 5 százalékkal növelte termelését. Ezen belül kiemelkedően nőtt a műszeripar, a híradás- és vákuumtechnikai ipar termelése, és számottevően bővült a gépek és gépi berendezések gyártása. A fémtömegcikk-ipar termelése nem érte el az előző évi színvonalat. A vaskohászat termelése csökkent, az alumíniumkohászaté emelkedett. A vegyipar 2 százalékkal növelte termelését. Ezen belül jelentősen nőtt a gyógyszeripar, a műanyag-feldolgozó ipar, a háztartási és kozmetikai vegyipar termelése, míg a kőolaj-feldolgozó iparé – az energiatakarékosággal és az energiafelhasználás szerkezetének átalakulásával összefüggésben – csökkent. A könnyűipar termelése 2,8 százalékkal emelkedett. Ezen belül számottevően nőtt a papíripar és a nyomdaipar termelése. A textilipari termelés egészében mérsékelte emelkedése mellett élénk ütemben nőtt a len-, kender- és jutaipar, a gyapjúipar és a kötszövőipar termelése, míg a pamutiparé – a kedvezőtlen értékesítési lehetőségek miatt – csökkent. Az élelmiszeripar 2,4 százalékkal többet, az építőanyag-ipar ugyanannyit, a bányászat kevesebbet termelt, mint az előző évben.

Változott az ipar termékszerkezete, bár a szükségesnél lassúbb ütemben. A gyártmány- és a gyártásfejlesztés, az új termékek gyártásba vétele még mindig hosszadalmas. Néhány fontosabb termék 1981. évi termelése a következőképpen alakult. (Lásd a táblát a következő oldalon.)

Az ipar energiaellátása megfelelő, anyagellátása a korábbi évekhez hasonló volt. Az energiaigényes termékek termelésének csökkenése, továbbá a racionálisabb gazdálkodás is hozzájárult ahhoz, hogy a népgazdaság energiafelhasználása kevesebb volt az 1980. évinél. Az energiahordozók felhasználásán belül a szén aránya emelkedett, a földgázé nem változott, a kőolaj- és kőolajtermékeké csökkent. A vilamos energia termelését a barnaszén és a földgáz tüzelésű erőművekben fokozták, az olaj tüzelésű erőművekben csökkentették.

Az iparban foglalkoztatottak száma 33 200 fővel, 2,1 százalékkal csökkent. A legnagyobb volt a létszámcsökkenés a kohászatban, a gépiparban, a könnyűipar-

ban és az építőanyag-iparban. Az ipari munka termelékenysége – az egy foglalkoztatottra jutó termelés alapján számítva – 4,5 százalékkal haladta meg az 1980. évi szintet.

Néhány fontosabb termék termelése a szocialista iparban

Termék	Az 1981. évi termelés	
	mennyisége	az 1980. évi százalékában
Villamos energia, milliárd kWh	24,2	101,4
Szén, millió tonna	25,9	100,9
Kőolaj, millió tonna	2,0	99,6
Földgáz, milliárd köbméter	6,0	97,6
Acél, millió tonna	3,6	96,8
Hengerelt acél, millió tonna	2,8	92,6
Bauxit, millió tonna	2,9	98,8
Tímföld, ezer tonna	799	99,3
Alumínium félgyártmány, ezer tonna	143	106,7
Tégla, milliárd darab	2,0	101,3
Cement, millió tonna	4,6	99,4
Műtrágya (hatóanyagban), ezer tonna	1112	106,4
Növényvédőszer (hatóanyagban), ezer tonna	29,0	103,6
Műanyagok, ezer tonna	311	94,9
Autóbusz, ezer darab	11,1	89,4
Számítástechnikai termékek (folyó áron), milliárd forint	5,0	109,3
Televízió, ezer darab	424	101,6
Ebből színes televízió, ezer darab	77	132,4
Magnetofon, ezer darab	554	120,5
Hűtőszekrény, ezer darab	504	101,0
Mosógép, ezer darab	256	110,1
Bútor (folyó áron), milliárd forint	11,9	105,4
Pamutszövet, millió négyzetméter	320	96,2
Gyapjuszövet, millió négyzetméter	44,5	104,1
Cipő, millió pár	43,4	100,3
Csontos nyershús, ezer tonna	595	98,0
Fogyasztói tej, millió liter	819	103,6
Vágott baromfi, ezer tonna	186	108,5
Napraforgóolaj, ezer tonna	185	143,5
Sör, millió liter	793	101,1
Cukor, ezer tonna	490	104,8

Az ipar állóeszköz-állománya tovább bővült. 1981-ben néhány folyamatban levő fontos beruházást részlegesen üzembe helyeztek, például a Márkushegyi és a Nagyegyházi szénbányában, a Bitó II. és a Halimba III. bauxitbányában. A Dunai Vasmű konverteres acélművéhez elkészült az évi 500 000 tonna kapacitású, I. sz. konverter. Megvalósult a Magyar Vagon- és Gépgyár futóműgyártásának exportbővítő beruházása, a BHG Híradástechnikai Vállalat rekonstrukciós bővítése, a Kőbányai Könnyűfémű évi 5600 tonna alumíniumfólia-termelő kapacitása. A Szekszárdi Húskombinátban átadták a marhavágó vonalat.

Az ipari termékek kivitele 1981-ben az előző évi szintet valamelyest meghaladta.

A belföldi értékesítésen belül 4,2 százalékkal nőtt a lakosságnak eladott termékek mennyisége.

A beruházási célú értékesítés 1,6 százalékkal, a termelőágazatok vásárlásai 1,5 százalékkal emelkedtek.

ÉPÍTŐIPAR

Az országos építési–szerelési munkák volumene – a beruházások mérséklődésével összefüggésben – 3,5 százalékkal csökkent. A kivitelező építőipar termelése 2,6 százalékkal volt kevesebb az előző évinél, a csökkenés az állami építőipari vállalatoknál következett be, a szövetkezeti kivitelezők kismértékben fokozták termelésüket.

1981 folyamán 6 százalékkal több építmény kivitelezését kezdték el, mint az előző évben. A kivitelezés alatt álló építmények száma ennek ellenére csökkent, mivel az átadások ütemesebbek voltak, mint korábban. Az építőipari vállalatok növekvő mértékben vállaltak és teljesítettek építési tevékenységet külföldön.

1981-ben folytatódott az építőiparban foglalkoztatottak számának csökkenése. Az év folyamán 12 000 fővel, 3,7 százalékkal kevesebben dolgoztak a kivitelező építőiparban, mint az előző évben. Az egy foglalkoztatottra jutó termelés 1,1 százalékkal emelkedett.

A tervnek megfelelően az év folyamán 77 000 lakás épült fel, ebből mintegy 23 000 volt az állami és 54 000 a magánereőből épült lakások száma.

MEZŐGAZDASÁG, ERDŐGAZDÁLKODÁS

1981-ben a mezőgazdasági termékek termelése összességében megegyezett az előző évvel. A növénytermelés az 1980. évi szintnél 2,4 százalékkal kevesebb volt. Az állattenyésztés termelése 2,2 százalékkal emelkedett. A növénytermelés csökkenése főként abból adódott, hogy az időjárás a kalászosok és a szőlő termésében veszteségeket okozott.

Az ország szántóföldjein 1981-ben megtermelt gabona 8,6 százalékkal kevesebb az előző évben betakarítottnál. Búzából a korábbinál kisebb területen az előző évinél 24 százalékkal kevesebb termelt. A hektáronkénti hozam 16 százalékkal alacsonyabb a kiemelkedő 1980. évinél. A szántóföldi kukoricatermés 4,4 százalékkal több, mint az előző évben. Az eddigi legmagasabb 5860 kilogrammos hektáronkénti hozam 10 százalékkal haladta meg az 1980. évit.

Napraforgóból 37, cukorrépából 19 százalékkal nőtt a termés. A növekedés az előző évinél nagyobb vetésterület és a termésátlagok növekedésének együttes eredménye. A burgonyatermés 14 százalékos emelkedése a hozamok növekedéséből adódott. A rizstermés 45 százalékkal haladta meg az 1980. évit.

A zöldségtermés kismértékben csökkent, a gyümölcsstermés lényegében azonos volt az 1980. évvel. Szőlőből 30 százalékkal kevesebb termelt az 1980. évinél, de a bor minősége sokkal jobb.

Az év végén a szarvasmarha-állomány 1 945 000 volt, 1,4 százalékkal több, mint egy évvel korábban. A 8,3 milliós sertésállomány lényegében megegyezett az 1980. év végével, az anyakocák száma viszont lényegesen meghaladta az utóbbi éveket. A nagyüzemek juhállománya 2 százalékkal csökkent, és az év végén 2,4 milliót tett ki. A vágóállat-termelés 1 százalékos növekedésén belül a vágósertés-termelés lényegében az előző évi szinten maradt, a vágóbaromfi és a vágójuh termelése nőtt, a vágómarháé csökkent. Az állati termékek közül a tejtermelés 4 százalékkal, a gyapjútermelés 2 százalékkal meghaladta az előző évit, a tojástermelés 2 százalékkal elmaradt attól.

A mezőgazdasági üzemek nem mezőgazdasági (ipari, építőipari, szolgáltató stb.) tevékenysége számottevően bővült. Az állami mezőgazdaságban és a szövetkezetek közös gazdaságaiban együttesen a foglalkoztatottak átlagos állományi lét-

száma 22 000 fővel, 2,8 százalékkal nagyobb volt az 1980. évinél. Elsősorban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nem mezőgazdasági munkát végző dolgozóinak száma nőtt.

A mezőgazdaság műtrágyaellátása az 1980. évihez képest valamelyest javult, egy hektár mezőgazdasági területre számítva 216 kilogrammot tett ki. Az év folyamán a mezőgazdasági üzemek többek között 3600 traktort, 850 arató-cséplő gépet, 5000 tehergépkocsit szereztek be.

Az erdőgazdálkodás fakitermelése 1981-ben 7,7 millió köbméter volt, némileg meghaladta az előző évit. Az erdőtelepítés és az erdőfelújítási tevékenység összességében több mint 10 százalékkal bővült 1980-hoz képest.

VÍZGAZDÁLKODÁS

A vízgazdálkodás 1981. évi fő céljai teljesültek. A közüzemi víztermelő kapacitás mintegy 2 százalékkal, napi 90 000 köbméterrel nőtt. A közműves vízellátásban részesülők száma 160 000 fővel növekedett, s ezzel az ország lakosságának 77 százaléka tekinthető ellátottnak. A szennyvíztisztító kapacitás 13 százalékkal bővült.

A tervezett vízügyi beruházások többségét befejezték és üzembe helyezték. Elkészült a Kiskörei Vízlépcső II. üteme.

Tovább erősítették az árvízvédelmi fővédvonalakat. Az év végén a védvonalak 61 százaléka felelt meg az előírt maximális követelményeknek. A belvízelvezetés átlagos időszükséglete valamelyest csökkent.

SZÁLLÍTÁS ÉS HIRKOZLÉS

A közlekedési vállalatok áruszállítási teljesítménye 0,7 százalékkal nőtt, ezen belül a közúti szállításban 2,5 százalékkal, a vízi szállításban 7,1 százalékkal emelkedett, a vasúti szállításban lényegében nem változott. A távolsági személyszállításban az utasok száma 8,1 százalékkal csökkent, az átlagos utazási távolság azonban nőtt. A helyi tömegközlekedésben az előző évinél 3,0 százalékkal többen utaztak. A villamosok kevesebb, a metró és az autóbuszok több utast szállítottak, mint 1980-ban.

A vasút az év folyamán 46 villamos és Diesel-mozdonyt, 105 személy- és 824 tehergépkocsit vásárolt. 66 kilométer vasúti pályát villamosítottak, 268 kilométert korszerűsítettek, és 63 kilométer vonalat szereltek fel önműködő vonalbiztosító berendezéssel.

A közúti szállításban közel 19 000 új tehergépkocsit, a tömegközlekedésben 1029 új autóbust, 50 metrókocsit állítottak forgalomba. Az év végén megindult a forgalom a metró észak-déli vonalának Deák tér–Élmunkás tér közötti szakaszán. Az év folyamán 100 000 új személygépkocsit értékesítettek, és az állomány meghaladta az 1,1 milliót, amelyből több mint 1 millió a lakosság tulajdonában volt.

A bekapcsolt távbeszélő fő- és mellékállomások száma 35 000-rel, ezen belül a lakásokon felszereltké közel 14 000-rel bővült.

A szállításban és hírközlésben foglalkoztatottak száma 1,1 százalékkal, mintegy 4300 fővel kevesebb volt az előző évinél.

KÜLKERESKEDELEM

A külkereskedelmi forgalom a kedvezőtlen világgazdasági helyzetben is növekedett. Az áruforgalom behozatali többlete kisebb volt az 1980. évinél.

A behozatal volumene az előző évit valamelyest meghaladta. Ezen belül csökkent az energiahordozók, valamint a beruházási célú gépek importja, míg a termeléshez szükséges anyagoké és a lakosság ellátását szolgáló termékeké nőtt. A kivitel mennyisége mintegy 3 százalékkal kisebb volt az 1980. évinél. Ezen belül a mezőgazdasági–élelmiszeripari termékekből kedvező árakon jelentősen nőtt az export. Fokozódott – bár lényegesen kisebb mértékben – az ipari késztermékek külpiazi értékesítése is, az anyagok, félkésztermékek és alkatrészek kivitele viszont mérséklődött.

A külkereskedelmi forgalom 55 százalékát a szocialista országokkal bonyolították le. A KGST-országokkal a kölcsönös előnyök alapján folytatódott az összehangolt együttműködés. A rubel elszámolású behozatal folyó áron – az erőteljes áremelkedés miatt – 5,3 százalékkal, a kivitel 8,9 százalékkal növekedett. A behozatali többlet kisebb volt, mint 1980-ban.

Nem rubel elszámolásokban a behozatal és a kivitel értéke nagyjából hasonló mértékben bővült. Az egyenlegre kedvezően hatott, hogy a kiviteli árak a behozatali áraknál jobban emelkedtek, így a cserearány valamelyest javult.

BERUHÁZÁSOK

A beruházások volumene mintegy 7 százalékkal csökkent. A szocialista szervezetek beruházásainak összege folyó áron 183,5 milliárd forint volt, 6,2 milliárd forinttal kevesebb az előző évinél. A csökkenés az állami döntési körbe tartozó beruházásoknál következett be. Ezekre 9 százalékkal kevesebbet folyósítottak. 1981-ben három új nagyberuházást kezdtek meg, és hármát fejeztek be, egy további részlegesen üzembe helyeztek. A vállalati és a szövetkezeti beruházások összege az előző évinél nagyobb vállalati saját források és a szigorúbb követelmények alapján odaítélt hitelek révén valamelyest nőtt. A fejlesztések jelentős része közvetlenül vagy közvetve az exportárualapok bővítését szolgálta.

A beruházási ráfordítások mérséklődése nem volt általános. Egyes ágazatokban, például a vegyiparban, a mezőgazdaságban, a belkereskedelemben, valamint az oktatás és az egészségügy területén nőttek a beruházási kifizetések.

NÉPESSÉG, NÉPMOZGALOM, FOGLALKOZTATOTTSÁG

A népesség számának az utóbbi években tapasztalt lassuló növekedési ütemét 1981-ben csökkenés váltotta fel. 1982. január 1-én az ország népessége 10 711 000 fő volt, 2000-rel kevesebb, mint egy évvel korábban. 1981 folyamán 143 000 gyermek született 5800-zal kevesebb, mint 1980-ban. A csökkenés oka elsősorban a szülőképes korú nők számának mérséklődése. 1981-ben 145 000-en haltak meg, annyian, mint az előző évben. A csecsemőhalandóság tovább mérséklődött: ezer élveszülettre 20,6 egy éven aluli haláletet jutott, az 1980. évi 23,2-del szemben.

1982. január 1-én a népesség 46,6 százaléka, 4 995 000 fő volt aktív kereső. Számuk az elmúlt évben 20 000 fővel, 0,4 százalékkal csökkent. Ennek oka, hogy a nyugdíjazásból és a halálozásból adódó kiesés meghaladta az első ízben munkába lépett fiatalok és a gyermekgondozási segélyről visszatértek számát.

A létszám ágazatok közötti átrendeződése a korábbiakhoz hasonlóan folytatódott: az anyagi ágakban csökkent, a nem anyagi ágakban nőtt az aktív keresők száma. Az anyagi ágakon belül az iparban, az építőiparban és a szállítás–hírközlésben mérséklődött, a kereskedelemben némileg, a mezőgazdaságban jelentősebben emelkedett az aktív keresők száma.

1981. július 1-vel megkezdődött az ötnapos munkahétre való áttérés a folyamatosan és a három vagy több műszakban termelő üzemekben. Az év végén mintegy 900 000-en dolgoztak ötnapos munkarendben, és megtörténtek az előkészületek az 1982. év eleji általános áttérésre.

A LAKOSSÁG JÖVEDELME ÉS FOGYASZTÁSA

A munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó havi átlagkeresete a bérkiegészítésekkel együtt 4720 forint volt, nominálértékben több mint 6 százalékkal nagyobb az 1980. évinél. A mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozók közös gazdaságból származó nominális átlagkeresete – ugyancsak a bérkiegészítéssel együtt – nem egészen 8 százalékkal emelkedett, és havi 4230 forintot tett ki.

A pénzbeni társadalmi juttatások összege több mint 8 százalékkal nőtt, és meghaladta a 94 milliárd forintot. Emelkedett a természetbeni – egészségügyi, oktatási, kulturális – juttatások összege is.

Nyugdíjakra 61 milliárd forintot fizettek ki, ami 9 százalékkal több, mint 1980-ban. A növekedésben szerepe volt annak, hogy egy év alatt 49 000-rel, 2 131 000-re nőtt a nyugdíjasok száma, s hogy az új nyugdíjasoknak magasabb a nyugdíja. Hozzájárult továbbá az emelkedéshez, hogy 1981 júniusától a nyugdíjak évi rendszeres minimális emelése havi 100 forint lett, az addigi 70 forint helyett. Egyidejűleg a házastársi pótlék összege 100 forinttal emelkedett. 1981-ben az egy nyugdíjasra jutó nyugdíj átlagos havi összege 2415 forint volt.

Családi pótléokra 1981-ben az állam 14,6 milliárd forintot fizetett ki, ami 8 százalékos növekedést jelent. Gyermekgondozási segélyre 3,7 milliárd forintot folyósítottak, valamivel kevesebbet, mint 1980-ban. 1981 végén 241 000 anya vette igénybe a gyermekgondozási segélyt, 13 000-rel kevesebb, mint 1980 decemberében.

A munkajövedelmeket és a társadalmi juttatásokat együttesen tartalmazó összes jövedelem növekedése, valamint a fogyasztói árszínvonal 4,6 százalékos emelkedése alapján az egy lakosra jutó reáljövedelem növekedése országos átlagban 2,2 százalék volt.

A lakosság összes fogyasztása 2,4 százalékkal emelkedett. A többlet döntő része a kereskedelmi forgalomban jelentkezett. A belkereskedelem a beszerzések fokozásával, készleteinek növelésével javította a kínálatot. A kiskereskedelmi forgalom volumene 3,4 százalékkal haladta meg az 1980. évit. Az élelmiszerek és élvezeti cikkek, valamint a ruházati cikkek eladása 2–2 százalékkal, a vegyes iparcikké 5 százalékkal nőtt.

A takaréketét-állomány az év folyamán 14,8 milliárd forinttal emelkedett, és december 31-én 160,1 milliárd forintot tett ki.

EGÉSZSÉGÜGY, OKTATÁS

Az egészségügyi ellátás személyi és intézményi feltételei 1981-ben tovább javultak. A tízezer lakosra jutó orvosok száma 29 fölé emelkedett. A kórházi ágyak száma 1200-zal nőtt. 68 új általános és gyermekorvosi körzet létesült. Csökkent a betöltetlen körzeti orvosi állások aránya.

A bölcsődei helyek száma 15 800-zal növekedett, és az év végén 401 000 volt. Óvodába járt a megfelelő korú gyermekek 82,8 százaléka. Az óvodák zsúfoltsága mérséklődött.

Az 1981/82-es tanévben 51 000-rel nőtt az általános iskolák nappali tagozatán tanulók száma. Az általános iskola 8. osztályát befejezettek 93 százaléka tanul to-

vább, megközelítően fele-fele arányban középiskolában, illetve szakmunkásképző iskolában. Az előző tanévhez képest valamelyest emelkedett a szakmunkástanulók és a középiskolák nappali tagozatán tanulók száma. A múlt évben 68 000 diák tett eredményes érettségi vizsgát, ebből 42 000 nappali tagozaton. Az esti és a levelező tagozaton érettségizettek száma 2600-zal kisebb volt, mint 1980-ban.

A felsőfokú oktatási intézményekbe 102 600 hallgató jár, 1400-zal több, mint egy évvel korábban. Az ország különböző felsőoktatási intézményeiben 25 200 hallgató kapott oklevelet, ebből 14 700 a nappali tagozaton.

Az általános iskolák osztálytermeinek száma 1700-zal haladja meg az előző évit. Az alsófokú oktatásban a tanerők száma 2600 fővel 78 000-re emelkedett. A középiskolákban 16 000 pedagógus tanít, 500-zal több, mint az előző tanévben.

Javult a diákok szociális ellátottsága. Az általános iskolai tanulók 39,9 százaléka részesül napközitthonos ellátásban, az 1980. évi 38,2 százalékkal szemben. A diákotthonban vagy kollégiumban lakó szakmunkástanulók, illetve egyetemi–főiskolai hallgatók aránya emelkedett, a középiskolásoké némileg csökkent.

IDEGENFORGALOM

1981-ben 14,8 millió külföldi érkezett az országba, 850 000-rel, 6 százalékkal több, mint 1980-ban, közülük 10,5 millió volt a turista, 11 százalékkal több az előző évinél. A turisták átlagosan 7 napot töltöttek hazánkban.

Az év folyamán magyar állampolgárok 5,5 millió esetben utaztak külföldre, ez 7 százalékkal volt több, mint 1980-ban. Az idegenforgalomból származó bevételek és kiadások aktív egyenlege 1981-ben nagyobb volt az előző évinél.

1981-ben a szállodák befogadóképessége mintegy ezerrel, az egyéb kereskedelmi szálláshelyeké – turistaszállások, nyaralóházak, kempingek, fizetővendéglátás – 19 000-rel bővült.

Budapest, 1982. február 5.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

A KGST STATISZTIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉSI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGÁNAK 38. ÜLÉSE MOSZKVÁBAN

KOVACS TAMÁSNE DR.

A KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottsága 1981. november 24. és 27. között Moszkvában tartotta 38. ülését. Az ülés munkájában a KGST-országok statisztikus delegációin kívül a KGST Titkárság munkatársai vettek részt. Kormánymegállapodás értelmében jugoszláv statisztikai küldöttség is jelen volt az ülésen. Az ülés munkájában részt vevő bolgár delegációt *D. Balevszki*, az Egyesült Társadalmi Információs Rendszer Bizottság elnöke, a magyar delegációt *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a vietnami delegációt *Hoang Trinh*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a Német Demokratikus Köztársaság delegációját *A. Donda*, az Állami Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a kubai delegációt *H. Elquezabal*, az Állami Statisztikai Bizottság elnökhelyettese, a mongol delegációt *R. Ojdovdanzan*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a lengyel delegációt *W. Sadowski*, a Statisztikai Főhivatal elnöke, a román delegációt *M. Capata*, a Központi Statisztikai Hivatal fősztályvezetője, a szovjet delegációt *L. Volodarszkij*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a csehszlovák delegációt *V. Mička*, a Szövetségi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. A jugoszláv delegáció élén *B. Markovič*, a Szövetségi Statisztikai Hivatal igazgatóhelyettese állt.

A Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság 38. ülésének plenáris tárgyalásait elnöki tisztében *L. Volodarszkij*, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának vezetője irányította. A napirenden szereplő témák részletes megvitatására és formába öntésére két szerkesztő bizottságot hoztak létre, ezek munkáját *R. Koch*, a Német Demokratikus Köztársaság Állami Központi Statisztikai Hivatalának osztályvezetője, illetve *B. Titerová*, a csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal osztályvezetője fogta össze.

A Bizottság elnöke tájékoztatta az ülés résztvevőit a felsőbb KGST szervek határozataiból adódó statisztikai feladatokról. A KGST

XXXV. ülészakán hozott határozatok nyomán a Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottságnak törekednie kell arra, hogy a sokoldalú integrációs intézkedések egyeztetett terében rögzített feladatok teljesítésének mérését szolgáló statisztikai rendszert naprakészen tartsák, ezzel is elősegítve az adatgyűjtés és -szolgáltatás színvonalas megszervezését. Emellett a Bizottságnak a jövőben nagy figyelmet kell fordítania a gazdasági hatékonyság statisztikai vizsgálatára, összefüggésben a munka termelékenységével.

Az ülés jóváhagyta a beruházások gazdasági hatékonyságának statisztikai tanulmányozásáról 1981 szeptemberében tartott szeminárium eredményeit.

A szemináriumra benyújtott előadások, valamint a vita során tett kiegészítések és információk anyagát az ülésen elfogadott határozat értelmében a Titkárság 1982-ben a széles szakmai érdeklődésre való tekintettel önálló kiadványként is megjelenteti.

A Bizottság megvitatta a KGST-országok gazdasági fejlettségi szintjében az 1971 és 1980 között bekövetkezett közeledési és kiegészítődési folyamatról a Végrehajtó Bizottsághoz tájékoztatásképpen benyújtott elemzést. A Titkárság az elemzéshez a nép gazdasági fejlődést jellemző legfontosabb értékmutatók nemzetközi összehasonlításából származó adatok mellett a KGST-országok fejlettségét kifejező számos más mutatószámot is felhasznált. Az ülés – a delegációk módosító észrevételeivel – elfogadta az elemzést, és alkalmasnak találta arra, hogy a Végrehajtó Bizottság elé terjesszék az anyagot.

A napirenden szereplő 18 napirendi pont közül 4 foglalkozott számítástechnikai témával, a Számítástechnikai Állandó Munkacsoportnak 1981 októberében Várnában tartott ülése nyomán. A Bizottság áttekintette annak a számítástechnikai tudományos kollektívának a munkáját, amelyet 26. ülésén az érdekelt KGST-országok szakértőiből létrehozott a szá-

mítástechnikai–módszertani útmutatók, irányelvek kidolgozására. A Bizottság elfogadta a kollektíva által kidolgozott módszertani anyagokat, és ugyanakkor új feladatokat tűzött a kollektíva elé.

A Bizottság több folyamatban levő módszertani jellegű kérdéstről tájékoztatót hallgatott meg, s egyben kijelölte a továbbhaladás útját is. Így például a plenáris ülésen élénk vita folyt az ún. célnómenklatúrák rendeltetéséről, valamint a tagországok közötti gazdasági és tudományos–műszaki együttműködés fejlődését jellemző statisztikai mutatószám-rendszer tökéletesítéséről.

Az időszerű módszertani feladatok egyik fontos fejezeteként a szovjet delegáció és a Titkárság kidolgozta a nem termelő szférába tartozó szervezetek és intézmények bevételi és kiadási mérlege számítási módszertanának tervezetét, amelyet 1981 szeptemberében szakértői értekezleten vitattak meg és egyeztettek. A Bizottság 38. ülése jóváhagyta az említett értekezleten részt vevő szakértők véleményét a népgazdasági mérlegszámítások

továbbfejlesztéséről. A munka szakaszonkénti megvalósítására tekintettel célszerűnek találta, hogy a módszertanban eszközölt változtatásokat e szakasznak megfelelően vezessék át a mérlegrendszeren.

Ezt követően a Bizottság megvizsgálta az 1982–1983. évi munkaterv tervezetét, amelynek összeállításakor fő szempont volt az erőnek a korábbiakhoz képest fokozottabb koncentrációja és az új munkamódszerek szélesebb körben való alkalmazása.

A munkaterv külön jegyzékben sorolja fel azokat az 1982–1983. évre tervezett konzultációs témákat, amelyeket szakértői értekezleteken, a Bizottság ülésein, illetve írásos anyagok cseréje révén fontosnak vél kölcsönös tájékoztatás és tapasztalatcsere tárgyává tenni a Bizottság.

Az 1982. évi publikációs terv összesen 16 kiadvány közzétételét irányozza elő.

A KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság legközelebb 1982 júniusában Bulgáriában ülésezik, előzetes napirendjére 12 témát vettek fel.

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK KÜLGAZDASÁGÁNAK IRÁNYÍTÁSA

Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1981. 208 old.

A szocialista országok többsége „nyitott gazdaság”. Ez a megállapítás szinte már közhely. A szerzők, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szocialista Világrendszer Közgazdasági Intézetének munkatársai is a szocialista országok egyfajta nyitottságában: az egymás tapasztalatai iránti fogékonyságban bízva bocsátották útjára könyvüket.

A KGST-országok gazdasági fejlődésének, a KGST-n belüli gazdasági együttműködésnek jelenlegi szakaszában különösen fontos szerep hárul a külgazdasági kapcsolatok irányításának tökéletesítésére. Aligha vitatható, hogy a partnerországok tapasztalatainak kölcsönös megismerése, általánosítása segítséget nyújt valamennyi országnak abban, hogy saját külgazdasági irányítási rendszerét a leoptimalisabban állítsa nemzetgazdasági feladatainak (beleértve az együttműködésből rá háruló teendőket is) megoldása szolgálatába.

A könyv szerkesztője, O. T. Bogomolov akadémikus által vezetett szerzői munkaközösség arra vállalkozott, hogy áttekintse a külgazdasági kapcsolatok szerepét az egész szocialista közösség gazdasági fejlődésében, bemutassa a külgazdasági kapcsolatok irányítási rendszere (tervezés, szervezeti formák, az alkalmazott közgazdasági eszközök) fejlesztésének időszerű kérdéseit. Mindezzel a

szerzők azt kívánták elérni, hogy – kísérletet téve a KGST-országok külgazdasági irányításában szerzett tapasztalatok általánosítására, összegezve a külgazdaság irányításának elméleti, módszertani kérdéseit és feltárva az egyes országok konkrét helyzetéből adódó sajátosságokat – egyrészt alapanyagot szolgáltatassanak az egyes nemzetgazdaságok számára optimális döntéseik előkészítéséhez, másrészt serkentsék a szocialista országok külgazdaságával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések további tudományos kutatását.

Az a szerzői szándék, hogy egyaránt elemezzék a szocialista országok külgazdaságában érvényesülő általános és különös tendenciákat, meghatározta a monográfia szerkezetét is. A 17 fejezetre tagolt könyv első része mindenekelőtt elméleti kérdésekkel foglalkozik, továbbá a külgazdaság irányításának néhány általánosítható vonását összegzi, míg a második részben a szerzők sorra veszik és bemutatják a tíz KGST-tagállam konkrét külgazdasági irányítási rendszerét.

A szerzők a szocialista országoknak a nemzetközi munkamegosztásban való részvételét jellemezve kezdik el monográfiájukat. A szocialista országok lényegesen kisebb arányban vesznek részt a világkereskedelemben (körülbelül 12 százalékkal), mint a világ ipari termelésében (körülbelül 30–35 százalékkal). Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a szocialista országok még további jelentős tartalékokkal rendelkeznek a

mítástechnikai–módszertani útmutatók, irányelvek kidolgozására. A Bizottság elfogadta a kollektíva által kidolgozott módszertani anyagokat, és ugyanakkor új feladatokat tűzött a kollektíva elé.

A Bizottság több folyamatban levő módszertani jellegű kérdéstről tájékoztatót hallgatott meg, s egyben kijelölte a továbbhaladás útját is. Így például a plenáris ülésen élénk vita folyt az ún. célnómenklatúrák rendeltetéséről, valamint a tagországok közötti gazdasági és tudományos–műszaki együttműködés fejlődését jellemző statisztikai mutatószám-rendszer tökéletesítéséről.

Az időszerű módszertani feladatok egyik fontos fejezeteként a szovjet delegáció és a Titkárság kidolgozta a nem termelő szférába tartozó szervezetek és intézmények bevételi és kiadási mérlege számítási módszertanának tervezetét, amelyet 1981 szeptemberében szakértői értekezleten vitattak meg és egyeztettek. A Bizottság 38. ülése jóváhagyta az említett értekezleten részt vevő szakértők véleményét a népgazdasági mérlegszámítások

továbbfejlesztéséről. A munka szakaszonkénti megvalósítására tekintettel célszerűnek találta, hogy a módszertanban eszközölt változtatásokat e szakasznak megfelelően vezessék át a mérlegrendszeren.

Ezt követően a Bizottság megvizsgálta az 1982–1983. évi munkaterv tervezetét, amelynek összeállításakor fő szempont volt az erőnek a korábbiakhoz képest fokozottabb koncentrálása és az új munkamódszerek szélesebb körben való alkalmazása.

A munkaterv külön jegyzékben sorolja fel azokat az 1982–1983. évre tervezett konzultációs témákat, amelyeket szakértői értekezleteken, a Bizottság ülésein, illetve írásos anyagok cseréje révén fontosnak vél kölcsönös tájékoztatás és tapasztalatcsere tárgyává tenni a Bizottság.

Az 1982. évi publikációs terv összesen 16 kiadvány közzétételét irányozza elő.

A KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság legközelebb 1982 júniusában Bulgáriában ülésezik, előzetes napirendjére 12 témát vettek fel.

MAGYAR NYELVŰ SZAKIRODALOM

A SZOCIALISTA ORSZÁGOK KÜLGAZDASÁGÁNAK IRÁNYÍTÁSA

Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest, 1981. 208 old.

A szocialista országok többsége „nyitott gazdaság”. Ez a megállapítás szinte már közhely. A szerzők, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szocialista Világrendszer Közgazdasági Intézetének munkatársai is a szocialista országok egyfajta nyitottságában: az egymás tapasztalatai iránti fogékonyságban bízva bocsátották útjára könyvüket.

A KGST-országok gazdasági fejlődésének, a KGST-n belüli gazdasági együttműködésnek jelenlegi szakaszában különösen fontos szerep hárul a külgazdasági kapcsolatok irányításának tökéletesítésére. Aligha vitatható, hogy a partnerországok tapasztalatainak kölcsönös megismerése, általánosítása segítséget nyújt valamennyi országnak abban, hogy saját külgazdasági irányítási rendszerét a leghatékosabban állítsa nemzetgazdasági feladatainak (beleértve az együttműködésből rá háruló teendőket is) megoldása szolgálatába.

A könyv szerkesztője, O. T. Bogomolov akadémikus által vezetett szerzői munkaközösség arra vállalkozott, hogy áttekintse a külgazdasági kapcsolatok szerepét az egész szocialista közösség gazdasági fejlődésében, bemutassa a külgazdasági kapcsolatok irányítási rendszere (tervezés, szervezeti formák, az alkalmazott közgazdasági eszközök) fejlesztésének időszerű kérdéseit. Mindezzel a

szerzők azt kívánták elérni, hogy – kísérletet téve a KGST-országok külgazdasági irányításában szerzett tapasztalatok általánosítására, összegezve a külgazdaság irányításának elméleti, módszertani kérdéseit és feltárva az egyes országok konkrét helyzetéből adódó sajátosságokat – egyrészt alapanyagot szolgáltatassanak az egyes nemzetgazdaságok számára optimális döntéseik előkészítéséhez, másrészt serkentsék a szocialista országok külgazdaságával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések további tudományos kutatását.

Az a szerzői szándék, hogy egyaránt elemezzék a szocialista országok külgazdaságában érvényesülő általános és különös tendenciákat, meghatározta a monográfia szerkezetét is. A 17 fejezetre tagolt könyv első része mindenekelőtt elméleti kérdésekkel foglalkozik, továbbá a külgazdaság irányításának néhány általánosítható vonását összegzi, míg a második részben a szerzők sorra veszik és bemutatják a tíz KGST-tagállam konkrét külgazdasági irányítási rendszerét.

A szerzők a szocialista országoknak a nemzetközi munkamegosztásban való részvételét jellemezve kezdik el monográfiájukat. A szocialista országok lényegesen kisebb arányban vesznek részt a világkereskedelemben (körülbelül 12 százalékkal), mint a világ ipari termelésében (körülbelül 30–35 százalékkal). Ebből azt a következtetést vonják le, hogy a szocialista országok még további jelentős tartalékokkal rendelkeznek a

nemzetközi munkamegosztás előnyeinek a kihasználásában. Ezt a következtetésüket alátámasztják egyéb adatok is, így például az egy főre jutó külkereskedelem értékében megmutatkozó elmaradásunk a fejlett tőkés országokétól. A KGST-országok exportja egy főre számítva 1977-ben mindössze 207 rubelt, ezzel szemben az Európai Gazdasági Közösségé 1098, az Egyesült Államoké 406, Japáné pedig 521 rubelt tett ki. Az adatokból levonható tanulságok alátámasztják a KGST-együttműködés fontosságát. Ez azonban nem zárja ki a tagországok külgazdasági kapcsolatainak az integráción kívüli szélesedését és elmélyülését. Mindez feltételezi a külkereskedelmi áruszerkezet tökéletesedését, a gazdasági hatékonyság általános javulását. A szerzők nemcsak az exportárak műszaki színvonalának, feldolgozottsági fokának a fokozását látják szükségesnek, hanem hangsúlyozzák a külkereskedelmi csere szerepének erősítését a szocialista felhalmozásban és a műszaki haladásban.

Az együttműködés fejlesztésének szükségességét azok az objektív gazdasági folyamatok indokolják, amelyek egyben azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a KGST-tagállamok együttműködése az 1970-es években új szakaszba, a „gazdasági együttműködés integrációs fázisába” jutott. A szerzők e szakasz sajátosságait jellemezve számos olyan fogalom tartalmának és összefüggéseinek meghatározására, tisztázására is vállalkoznak, amely a világgazdasággal, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal foglalkozó szaktudomány alapkategóriájának tekinthető. Ilyenek például a gazdasági integráció, a gazdasági élet nemzetközivé válása, a világgazdaság szocialista rendszere, a külgazdaság elemei. Értelmezéseik feltétlenül számot tarthatnak az „elméleti” közgazdaságtudomány érdeklődésére, de minden bizonnyal szélesebb érdeklődésre számíthatnak azok az elemzések, amelyek során rámutatnak azokra a gazdasági és tudományos–műszaki problémákra, amelyeknek megoldását a szerzők a gazdasági integrációtól, a munkamegosztás fejlődésétől várják. „E problémák közé tartozik a tüzelő-nyersanyag problémák megoldása a KGST-országok közösségében, gépiparuk fejlődési színvonalának emelése a koncentráció és az új műszaki megoldások felhasználása alapján, az élelmiszerek és a közszükségleti cikkek gyártásának növelése”. (28. old.) A szerzők optimizmusát – azt, hogy a szocialista országok e problémáinak megoldását az együttműködés fejlődésétől várhatjuk – olyan új együttműködési formák, mint például az együttműködés hosszú távú célprogramjai is alátámasztják.

A szocialista országok gazdaságirányítási rendszerében sajátos helyet foglal el a külgazdasági viszonyait irányító „alrendszer”,

hiszen ez az alrendszer közvetíti a belső és a nemzetközi gazdasági folyamatokat. A szerzők részletesen taglalják az alrendszer elemeit, sajátos funkcióit, működésének feltételeit, a fejlődésére ható tényezőket. Bizonyítékokat felsorakoztatva állást foglalnak a mellett, hogy az integráció továbbfejlődésének igen fontos feltétele és egyben következménye is a külgazdaság, illetve a nemzetgazdaságok irányítási rendszereinek egymáshoz való közeledése. Különösen időszerűnek tartják a külgazdaság tervezési rendszereinek az egymáshoz való igazodását.

Ez az időszerűség az indítéka annak, hogy a könyvben nagy teret kapnak a külgazdasági kapcsolatok tervezésének kérdései, mindenekelőtt alapelvei. Közülük csupán a komplexitás elvére, a nemzeti és nemzetközi érdekek összekapcsolásának, egyeztetésének, a szocialista internacionalizmusnak elvére utalunk. A komplexitás elvének érvényesítése többek között szükségessé teszi a társadalmi újratermelési folyamatoknak és a nemzetközi szocialista munkamegosztás folyamatainak sokoldalú egyeztetését, a külgazdasági folyamatoknak mind a nemzetgazdaság, mind pedig a szocialista integráció fejlesztési céljai érdekében való kibontakoztatását, az áru- és pénzviszonyok fejlesztését, a vállalati gazdálkodás és az anyagi ösztönzés különböző formáinak érvényesítését. A szocialista internacionalizmus elve tekinthető az együttműködés legáltalánosabb elvének; ez az elv maga is komplex, hiszen több elvet foglal magában: mindenekelőtt az együttműködésben részt vevő országok állami szuverenitása, függetlensége és nemzeti érdekei tiszteletben tartásának elveit. A szerzők rámutatnak arra, hogy ezek – a szocialista internacionalizmusban összekapcsolódó – elvek a gazdasági együttműködés harmonikus fejlődésének osztályalapját fogalmazzák meg.

A szerzők a külgazdasági kapcsolatok szervezeti formáinak, az ipar és külkereskedelem megváltozott (megváltoztatandó) szerkezeti viszonyának, a külgazdasági együttműködés elszámolási rendszerének sokoldalú bemutatása után a szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezetei fejlődésének, formáinak szentelnek figyelmet. Rámutatnak arra, hogy e szervezetek – melyeknek inkább jövőjük, mint múltjuk van – megteremtését objektív folyamatok (a termelőerők nemzetközivé válása, a termelés növekvő társadalmosítása, a szocialista országok közötti együttműködés fejlesztésének igénye) tették, illetve teszik szükségessé, ugyanakkor pedig e szervezetek – szervezeti oldalról – megfelelő feltételeket képesek teremteni az együttműködés hatékony továbbfejlesztése számára. A nemzetközi gazdasági szervezetek formái (nemzetközi gazdasági egyesülések, közös vállalatok, nemzetközi gazdasági társulások)

közül a nemzetközi gazdasági egyesülések szerepét, működésük eddigi tapasztalatait elemzik részletesebben. Úgy ítélik meg, hogy ezek az egyesülések a mikrointegráció fejlesztését („az integrációs mikroklíma megteremtését”) elsősorban a nemzeti tagszervezetek tevékenységének koordinációjával szolgálhatják. A mikrointegráció fejlesztése pedig kétségkívül elősegítheti a szocialista makrointegráció fejlődését is, annál is inkább, mert hozzájárul a KGST egyik ellentmondásának (a makro- és a mikrointegráció közötti egyenlőtlen fejlődésnek) a feloldásához.

A monográfia második része valamennyi KGST-ország külgazdasági irányítási rendszerét mutatja be igen sokoldalúan, jelentős dokumentációra támaszkodva. A szakirodalomban újdonságnak és szinte kézikönyvnek számít ez az összeállítás, de legalábbis forrásértékűnek tekinthetjük. Különösen emeli ennek a résznek az értékét az, hogy a szerzők itt is teljességre törekedtek, és bemutatják egyrészt a KGST-tagállamok teljes körét, másrészt az egyes országok külgazdasági irányítási rendszerének egészét, legfontosabb vonásait. Az, hogy a nem európai KGST-országok külgazdaságirányítási rendszerének legfontosabb jellemzőit is elemezték, különösen értékesé teszi a könyv második részét, ugyanis elég ritkán lehet olvasni ezen országok gazdaságáról szakszerű elemzést. S mivel a források elégtelensége miatt a KGST-ről szóló publikációk is gyakran kihagyják ezeket az országokat, a KGST-ről egyre inkább „európacentrikus” kép formálódik a közvéleményben. Ez a monográfia színvonalas cáfolata ennek az elfogult szemléletnek. Aligha lenne mód akár csak egy-egy mon-

dattal is összefoglalni a tíz országot külön-külön fejezetben bemutató összeállítást, ezért csak a tanulmányok közös vizsgálati szempontjait soroljuk fel: a szerzők a külgazdaságnak, a KGST-nek az egyes országok nemzetgazdaságában elfoglalt szerepéből vezetik le a külgazdaságpolitika legfontosabb elemeit, céljait, bemutatják a külgazdaság irányításának szervezeti kereteit, az irányítás eszközeit, módjait és részint hatékonyságát.

A monográfia – *Aranyi Attila* fordításában – gyorsan követte az eredeti szovjet kiadást (1979). A kiadót nemcsak ez a gyorsaság, hanem a jó választás is dicséri, hiszen ezzel a színvonalas könyvvel méltán gazdagodott a szocialista világ gazdasággal, mindenekelőtt a KGST keretében folyó gazdasági együttműködéssel foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom. A szerzők az 1970-es évek általános tendenciáinak – gondokra és eredményekre egyaránt rámutató – feltárásával hozzájárultak a szocialista országok együttműködésének, az együttműködés fejlesztési lehetőségeinek még alaposabb tudományos megismeréséhez. Mondanivalójuk aktualitását és az általánosítás erejét még az sem csorbítja, hogy – természetesen – az évtized utolsó harmadának konkrétumait e könyvben még nem tudták közreadni.

E gondolatébresztő monográfiát eredményesen hasznosíthatják a KGST-vel foglalkozó szakemberek, kutatók, de haszonnal forgathatják azok is, akik csupán érdeklődnek a szocialista országok gazdasági folyamatai iránt.

Dr. Kollár Zoltán

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke a Nemzetközi Nőnap alkalmából, eredményes munkájuk elismeréséül a Minisztertanács 1006/1977. (II. 17.) Mt. h. sz. határozatával alapított

KIVALÓ MUNKAÉRT

kitüntetésben részesítette a Hivatal, illetve a felügyelete alá tartozó szervek alábbi dolgozóit: *Gazdag Andrásné*, a Számítóközpont előadóját; *Giczey Lajosné*, a Békés megyei Igazgatóság csoportvezetőjét; *dr. Gombosi Tamásné*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezető-helyettesét; *Kacsó Tamásné*, a Mezőgazdasági Statisztikai főosztály főelőadóját; *dr. Kapás Magdolna*, a Népszámlálás főelőadóját; *Molnár Elekné*, a Gazdasági Műszaki Ellátó Szolgálat telefonközpont-kezelőjét; *Polyánszky Zoltánné*, a Nemzetközi Kapcsolatok Önálló osztálya csoportvezetőjét; *dr. Pongrácz Tiborné*, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársát; *Ráth Györgyné*, az Iparstatisztikai főosztály ügyviteli alkalmazottját; *Simonffy Erzsébet*, az Államigazgatási Számítógépes Szolgálat osztályvezető-helyettesét.

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *dr. Kölber Istvánt*, az Elnöki Titkárság osztályvezetőjét a munkásörtség megalakulásának 25. évfordulója alkalmából a szolgálatban elért kiváló rajparancsnoki teljesítményéért *elnöki dicséretben* részesítette.

Kitüntetés. A Munkásörtség országos parancsnoka a munkásörtségben végzett másfél évtizedes eredményes szolgálata elismeréséül

Domokos Jánosnak, a Központi Statisztikai Hivatal Békés megyei Igazgatósága igazgatójának a

SZOLGÁLATI ÉRDEMÉREM

15 év

kitüntetését adományozta.

Kinevezések – felmentések. *Dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese

Takács Sándort kérésére 1982. július 31-ével történő nyugdíjbavonulására tekintettel 1982. február 1-i hatállyal – érdemei elismerése mellett – felmentette a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatóságán betöltött igazgatói munkaköréből, és ezzel egyidejűleg *Bakos László* német kinevezte igazgatóvá és megbízta a KSH Hajdú-Bihar megyei Igazgatósága vezetésével;

Berzovay Istvánt kérésére, 1982. július 31-ével történő nyugdíjbavonulására tekintettel 1982. február 1-i hatállyal – érdemei elismerése mellett – felmentette a KSH Komárom megyei Igazgatóságán betöltött igazgatói munkaköréből, és ezzel egyidejűleg *Gerlei Jánost* kinevezte igazgatóvá, és megbízta a KSH Komárom megyei Igazgatósága vezetésével;

Jessze Károlyt kérésére 1982. július 31-ével történő nyugdíjbavonulására tekintettel 1982. február 1-i hatállyal – érdemei elismerése mellett – felmentette a KSH Nógrád megyei Igazgatóságán betöltött igazgatói munkaköréből, és ezzel egyidejűleg *dr. Gyöngyösi Istvánt* kinevezte igazgatóvá és megbízta a KSH Nógrád megyei Igazgatósága vezetésével.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az MTA Statisztikai Bizottságának ülése. A Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága 1982. március 1-én vitaülést tartott „Az input-output táblaszerkesztés és mo-

dellezés helyzete és a továbbfejlesztés főbb irányai a nyolcvanas évek elején” címmel. A vitaülés előadója *dr. Csepinszky Andor* statisztikai tanácsos, a Központi Statisztikai Hi-

vatal osztályvezetője volt. Az ülésen *dr. Kiss Albert*, a KSH elnökhelyettese, az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke elnökölt. Az előadást több hozzászólás követte. (Az ülés részletesebb ismertetésére visszatérünk.)

Szakértői értekezlet Genfben. Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága és a WHO közös szervezésében 1982. február 15. és 20. között egészségügyi statisztikai szakértői értekezletet tartottak Genfben.

Az ülésen 16 ország szakértői, valamint az EGB Statisztikai főosztályának, illetve a WHO központjának és Európai Regionális Irodájának képviselői vettek részt, és a következő témaköröket vitatták meg:

- a fogyatékosok, illetve a fogyatékoságok osztályozása;
- az adminisztratív és a lakossági nyilvántartások közötti kapcsolat kérdései;
- a társadalmi jelzőszámok az egészségügyi statisztikában;
- a nemzeti statisztika kialakítása az egészségügyben.

Az ülés elnökének *R. Rowntree*-t (Egyesült Királyság) választották meg a résztvevők.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Vukovich György* főosztályvezető képviselte.

Hírek a Magyar Közgazdasági Társaság életéből. Mintegy 500 küldött részvételével 1981. november 28-án tartotta VII. közgyűlését a Magyar Közgazdasági Társaság. Az ülést *dr. Csikós-Nagy Béla* államtitkár, a Társaság elnöke nyitotta meg, majd *dr. Garamvölgyi Károly* főtitkár választmányi beszámolója hangzott el.

A közgyűlésen *dr. Faluvégi Lajos*, a Minisztertanács elnökhelyettese, az Országos Tervhivatal elnöke előadást tartott, melyben a magyar népgazdaság fejlődésének és egyensúlyi helyzetének összefüggéseit tekintette át. Részletesen kitért a hatodik ötéves terv gazdaságpolitikai céljaira, és rámutatott a Társaság fontos szerepére a tudományos és a gyakorlati munka összekapcsolásában, a vitaszellem és az alkotókészség kibontakoztatásában. A közgyűlés kifejezte annak fontosságát, hogy a társasági munkában fokozni kell a fiatal közgazdász nemzedék aktivitását.

A közgyűlési vitában javaslatok hangzottak el az alapszabály módosítására, majd sor került a Magyar Közgazdasági Társaság választmányának és vezető tisztségviselőinek megválasztására. Elnökké ismét *dr. Csikós-Nagy Bélát*, főtitkárrá *dr. Garamvölgyi Károlyt*, országos titkárrá *dr. Szabó Imrét*, tudományos titkárrá *dr. Lengyel Lászlót* választották meg.

A közgyűlésen a Társaság munkájában élenjárókat kitüntették.

Széchenyi Emlékérmeket nyújtottak át *Nyitrai Ferencné dr. államtitkárnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének, az MKT elnöksége tagjának, *Oros Ivánnak*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezetőjének, az MKT Statisztikai Szakosztálya titkárnak.

A Közgazdász díjjal kitüntetettek között volt *dr. Kádas Kálmán* Állami díjas ny. egyetemi tanár, az MKT elnökségének tagja.

*

A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója az MKT és a TIT Vas megyei szervezeteinek közreműködésével 1982. március 23-án és 24-én Szombathelyen rendezte meg a szekció IV. Településdemográfiai ülését.

Az ülészakot *Barta Barnabás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese nyitotta meg. Az elnökség tagja volt *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, *dr. Csonka György*, Vas megye Tanácsának elnökhelyettese, *Hoffer József*, az MSZMP Vas megyei Bizottsága Gazdaságpolitikai osztályának vezetője, *Bejczy István*, az MKT Vas megyei Szervezetének elnöke és *Kovács Tibor*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese, a Területi Statisztikai Szekció titkára.

Az ülészak 12 előadás keretében tekintette át – elsősorban az 1980. évi népszámlálás adatainak széles körű felhasználásával – településhálózatunk népesedési helyzetének az elmúlt tíz évben végbement folyamatait; a nagyvárosok, a kisközségek, a külterületek, a lakótelepek demográfiai viszonyait; a foglalkozási szerkezet, a család-háztartási kapcsolatok, az ifjúság népesedési jellemzőinek változásait a települések különböző típusú csoportjaiban. Az előadásokat széles körű vita követte.

A kétnapos ülészak munkája *dr. Kiss Albert* zárszavával ért véget. Az előadásokról és a vitáról a *Statisztikai Szemlében* részletesebb beszámoló jelenik meg, a teljes anyagot pedig a *Területi Statisztika* ez évi száma folyamatosan közli.

A KGST Titkárság által szerkesztett *Ékonomiczeszkoe szotrudnicsesztvo sztran-cslenov SZÉV* (A KGST-tagállamok gazdasági együttműködése) c. információs bulletin 1982-től kezdődően új köntösben, az eddigi kéthavi megjelenés helyett havonta jelenik meg. A folyóirat a hagyományos szerkesztési elveket követve a KGST-tagországok együttműködésének legfontosabb kérdéseivel foglalkozik.

Mezőgazdasági statisztikai kiadványok. Az állattenyésztés fejlődése 1965–1980. című kötet az állatállomány 15 éves alakulását, va-

lamint gazdaságcsoporthoz és megyék szerinti nagyságát mutatja be. A szöveges elemzést bő táblaanyag egészíti ki.

(Az állattenyésztés fejlődése 1965–1980. Készült a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 107 old.)

A Magyarország állatállománya című kiadványban közölt adatokat az 1981 januárjában végrehajtott mezőgazdasági összeírás során gyűjtötték össze. Az adatgyűjtés kiterjedt valamennyi mezőgazdasági nagyüzemre és állatállománnyal rendelkező állami vállalatra vagy költségvetési szervre, továbbá valamennyi kistenyésztőre. Az adatok az 1980. december 31-i állapotot rögzítik.

(Magyarország állatállománya 1980. december 31-én. Készült a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 323 old.)

A Mezőgazdasági adattár IV. a mezőgazdasági termékek értékesítésének, felvásárlásának és árainak adatait tartalmazza az 1979. évig. A kötetet fogalommagyarázat és módszertani megjegyzések egészítik ki.

(Mezőgazdasági adattár IV. Készült a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 353 old.)

Az 1980. évi népszámlálás kiadványsorozatának újabb megjelent kötetei a következők:

Foglalkozási adatok I. 1., 2. rész 1980. évi népszámlálás 22. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 1060 old.

Háztartás és család adatok I. 1980. évi népszámlálás 23. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 390 old.

Lakás adatok I. 1980. évi népszámlálás 24. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 237 old.

Külföldi kiadvány. Rolf Wagenführ emlékére a Bund-Verlag 24 tanulmányt magában foglaló kötetet jelentetett meg nemzetközi szerzőgárda közreműködésével, „Probleme internationaler wirtschafts- und sozialstatistischer Vergleiche” (A nemzetközi gazdaság-

és társadalomstatistikai összehasonlítások kérdései) címmel. A kötet magyar szerzőktől a következő tanulmányokat közli:

Csernok Attila – Ehrlich Éva – Szilágyi György: Ein Verfahren für den Internationalen Vergleich der Infrastruktur (Kísérlet az infrastruktúra nemzetközi összehasonlítására);

Drechsler László – Kőszeginé Kalas Mária: Einige spezifische methodologische Probleme der Ost-West-Vergleiche (A kelet–nyugati összehasonlítások néhány módszertani kérdése);

Glattfelder Péter: Vergleichende Preisrechnungen mit Hilfe der Input-Output-Bilanzen dreier RGW-Länder (Összehasonlító árszámítások három KGST-ország ágazati kapcsolati mérlegei segítségével).

(Probleme internationaler wirtschafts- und sozialstatistischer Vergleiche. Rolf Wagenführ zum Gedächtnis. Szerk.: G. Meinges, R. Zwer. Bund-Verlag. Köln. 1981. 501 old.)

Évkönyvek. Belkereskedelmi évkönyv 1980. A kötet az összefoglaló adatok mellett tartalmazza az áruforgalomra és a készletekre, a piaci felhozatalra és árakra, az üzlethálózatra, a beruházásokra, a munkaügyekre, a vállalati gazdálkodásra vonatkozó legfontosabb adatokat, továbbá nemzetközi adatokat és módszertani megjegyzéseket közöl.

(Belkereskedelmi évkönyv 1980. Összeállította a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 279 old.)

Budapest statisztikai évkönyve a főváros 1980. évi társadalmi, gazdasági, népesedési, beruházási, munkaügyi, ipari, építőipari, szállítási és hírközlési, kereskedelmi, idegenforgalmi, lakossági fogyasztási, ár- és szolgáltatási, lakás- és közműellátási, egészségügyi, oktatási, közművelődési adatait közli.

(Budapest statisztikai évkönyve. Készült a KSH Fővárosi Igazgatóságán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 374 old.)

A Statisztikai Időszaki Közlemények sorozat újabb kötete a következő:

Adatgyűjtemény az állami iparban foglalkoztatottak létszám-, bér- és kereseti arányairól. (Statisztikai Időszaki Közlemények 495. (1982/1.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 210 old.)

KÜLFOLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

STIER, W.:

A SZEZONÁLIS INGADOZÁSOK ELEMZÉSE GAZDASÁGI IDŐSOROKBAN

(Analyse saisonaler Schwankungen in Ökonomischen Zeitreihen.) Springer-Verlag. Berlin – Heidelberg – New York. 1980. 134 p.

Az idősoelemzés, ezen belül a szezonális kiigazítás témája változatlan aktualitásnak örvend a statisztikában hosszú évtizedek óta. Ma is jelentős az e tárgykörben megjelenő kiadványok száma, elősorban angol és német nyelvterületen. A kutatások egyik jellemző vonása, hogy többnyire a régebbi eljárások továbbfejlesztését, finomítását célozzák.

A jelenleg gyakorlatban levő szezonális kiigazítási eljárások nagyjából három csoportba sorolhatók. Az első csoportot a hagyományos mozgó átlagos eljárások továbbfejlesztett változatai képviselik (a Census-módszerek különböző változatai, főleg az Egyesült Államokban); a második csoportba a regresszió-számításon alapuló módszerek tartoznak (például az ún. „berlini eljárás”). A legkorszerűbbnek tekinthető csoport a spektrálemzés és a szűrőfüggvények oldaláról közelíti a kérdést, és bár az előző módszereknél – legalábbis a módszerek szószólói szerint – többet ígér, a gyakorlatban az előző két módszer helyzeti előnyét még nem sikerült behoznia.

W. Stier tanulmánya először három – általa már-már hagyományosnak tekintett – eljárást ismertet: a Census-X-11 módszert, a berlini eljárás (Berliner Verfahren) különböző verzióit és az ún. ASA-II. módszert. Ezt követően saját módszerét, a Schip-Stier-módszert mutatja be. A továbbiakban ez utóbbinak részletes ismertetését, módszertani hátterét, két különböző változatát mutatja be nagy matematikai apparátussal.

A Census-módszeren alapuló eljárásoknál a szerző mindenekelőtt azt kifogásolja, hogy elméleti alapjaik tisztázatlanok; elsősorban a tekintetben, hogy bár ezek az eljárások az idősorok komponensek multiplikatív kapcsolatait tételezik fel, már az indulásnál tizenkét tagú mozgó átlagot használnak, és a továbbiakban is úgy járnak el, mintha a komponensek additív kapcsolatban állnának egymással. A mozgó átlagolást alkalmazó módszerek óhatatlan velejáruja továbbá az idősor kényeszerű lerövidülése a mozgó átlagolás következtében.

A berlini módszer – és még sok más módszer is – kiindulópontja az a feltételezés, hogy az idősor egy sztochasztikus folyamat realizációja, amely trend, szezonális és véletlen komponensekre bontható; egyben feltételezi azt is, hogy az idősor, illetve realizációi analitikusan ábrázolhatók, amikor is a szezonális komponens egy q rendű trigonometrikus polinómmal írható le. A koefficiensek becslése a legkisebb négyzetek klasszikus módszerével történik: először a trendkomponensé, majd ezt követően a szezonális komponensé. A szerző elismeri a modell elméleti áttekinthetőségét, világosságát, ugyanakkor hangsúlyozza a specifikációs hibák előfordulásának lehetőségét; egyben felhívja a figyelmet arra, hogy a minimális variancia követelménye nem biztosítja, hogy a szezonális ingadozás kiküszöbölésére ez az optimálisnak tekinthető módszer. A szerző kifogásai főleg a módszer 3. számú változatát érintik, amely az egyes idősorokhoz szabott szűrők (zeitreihenspezifische Filter) alkalmazásával a szubjektivizmusnak enged teret.

A viszonylag kevésbé elterjedt ASA-módszert, illetve ennek újabb változatát, az ASA-II. eljárást az 1970-es években több nyugatnémet tudományos és konjunktúraku-

* A Statisztikai Szemle 1962. júliusi számától kezdődően a „Statisztikai Irodalmi Figyelő”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A Külföldi statisztikai irodalom egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

tató intézet közösen dolgozta ki. Lényegét tekintve ezt a módszert a szerző a berlini eljárás és a Census-módszer keverékének tartja, minthogy kiinduló feltételezéseit tekintve az előbbihez, eljárás módjában az utóbbihoz áll közel. A trendciklus komponenssel kapcsolatban feltételezik, hogy harmadfokú polinómmal fejezhető ki, míg a szezonális komponens vagy a trendkomponens, vagy egyszerűen az idő lineáris függvénye. A szerző lépésről lépésre ismerteti az eljárást, kitérve a kiugró értékek kezelésére is. A módszer alkalmazási nehézségei között kiemeli a trendciklus komponens definíciójával kapcsolatos problémákat. A gyakorlati alkalmazás során többnyire megelégszenek másodfokú polinómmal is. Iterációs eljárásról lévén szó, itt ugyanazt kifogásolja, mint a Census-módszernél: az iterációk nem annyira a komponensek fogalmi tisztázását, mint inkább bizonyos elmosódását eredményezhetik. A kiugró értékek kezelése itt is bizonyos szubjektív veszélyeket rejt magában. Az alapvető nehézség tehát mindhárom esetben az idősor-komponensek leírásával kapcsolatos függvények megfogalmazásában áll.

Saját módszerének, a Schips–Stier-módszernek döntő jellemvonását a szerző éppen abban látja, hogy a jelenleg használatos módszerek közül elsőként tér el a hagyományos komponens-modellektől. A feladat nem a megadott időszori minta alapján becsült paraméterek meghatározásában áll; a módszer nem parametrikus módszer. A szezonális kiigazítást nem az időtartományban, hanem a gyakorisági tartományban, szűrőfüggvény alkalmazásával végzi. Alapjául az a feltevés szolgál, hogy az idősor nem stacionárius folyamat realizációja. A szezonális ingadozás periodicitása sohasem egzakt. Míg a korábbi eljárások folyamán minden egyes szezonális frekvencia számára külön szűrőfüggvény megalkotására volt szükség, a Schips–Stier-féle komplex demodulációs eljárás csak egyetlen szűrőfüggvény meghatározását igényli.

A tanulmány további mondanivalójának a kifejtésére a III. fejezetben kerül sor. Ennek a címe kifejezi a szerző álláspontját s egyben a tanulmány célját is. Eszerint a szezonális kiigazítás a megfelelő szűrőfüggvény megtervezésének (filter design) a problémája. Ezt pedig a szezonális kiigazítás célkitűzése is befolyásolja; a cél vagy retrospektív, vagy prospektív. Az előbbi az idősor komponensekre bontását tartja elsőrendű feladatnak (ez elsőrendűen statisztikai feladat), míg az előrejelzés szempontjából a tartós irányzat meghatározása a lényeges. A két feladat szimultán módon nem valósítható meg, mert egymással ellentétes konstrukciójú szűrőfüggvényt követelnek. Szezonális kiigazítás esetében a szűrőfüggvény lényeges kö-

vetelménye, hogy csak olyan időszori ingadozásokat ragadjon meg, amelyek szezonális ingadozásként értelmezhetők.

A következőkben a szerző a szűrőfüggvény tulajdonságaival, meghatározásának kritériumaival, típusának megválasztásával foglalkozik. A szűrő lényegében az idősor transzformációjára alkalmas algoritmus. Bemutat egyes gyakrabban előforduló szűrőfüggvénytípusokat („Kerbenfilter”). A problémakörön belül részletesen foglalkozik az „ideális” transzferfüggvény és az „alternatív” transzferfüggvény megvalósításának feltételrendszerével; azzal a bevallott céllal teszi ezt, hogy eleve kiküszöbölje az esetleg felmerülő félreértéseket. Mondanivalóját helyenként a nyugat-németországi munkanélküliség idősorának szezonális kiigazításával illusztrálja.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

*

MÜNZENMAIER, W.:

AZ 1972. ÉVI MAGYAR ÁKM EGY NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLITÁSA

(Volkswirtschaftliche Grunddaten und Input-Output-Tabellen im Ost-West-Vergleich: Dargelegt am Beispiel Ungarns und Baden-Württembergs.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1979. 3. sz. 275–312 p.

A *Statisztikai Szemlében* (az 1979. évi 8–9. számban) ismertetést adtunk arról az érdekes munkáról, amely a Baden–Württemberg-i Statisztikai Hivatalban folyt, és amelynek lényege egy önálló tartományi ágazati kapcsolati mérleg (ÁKM) 1972. évre való összeállítása volt. A kutatók a stuttgarti Statisztikai Hivatal elnökének, *Klaus Szameitat* professzornak és munkatársának *Werner Münzenmaiernek* irányításával kísérletet tettek arra, hogy a Baden–Württemberg-i mérleget összehasonlítsák az ugyanazon évre készült magyar ÁKM-mel. Az összehasonlításnak – tudományos haszna mellett – különös jelentőséget adott, hogy egy olyan tartomány konkrét adataival történt, amely gazdasági fejlődésében jelentősen megelőzi hazánkat, ugyanakkor lélekszámát, az alapvető gazdasági erőforrásokból való ellátottságát, valamint a területi munkamegosztásban elfoglalt szerepét tekintve igen sok hasonlóságot mutatott a magyar gazdasággal. Mivel a struktúra korszerűsítése egyik legfontosabb gazdasági feladatunk, az elemzés hasznos lehetősége, hogy a nálunk fejlettebb külföldi országok gazdasági szerkezetének, ráfordítási arányainak összehasonlításában is keressük a továbbfejlődés lehetséges útjait. Az eddigi hazai input-output vizsgálatok megtisztelő nemzetközi elismerésének tekinthető, hogy a regionális mérleg kidolgozói az összehasonlítás tárgyául éppen hazánkat választották.

tató intézet közösen dolgozta ki. Lényegét tekintve ezt a módszert a szerző a berlini eljárás és a Census-módszer keverékének tartja, minthogy kiinduló feltételezéseit tekintve az előbbihez, eljárás módjában az utóbbihoz áll közel. A trendciklus komponenssel kapcsolatban feltételezik, hogy harmadfokú polinómmal fejezhető ki, míg a szezonális komponens vagy a trendkomponens, vagy egyszerűen az idő lineáris függvénye. A szerző lépésről lépésre ismerteti az eljárást, kitérve a kiugró értékek kezelésére is. A módszer alkalmazási nehézségei között kiemeli a trendciklus komponens definíciójával kapcsolatos problémákat. A gyakorlati alkalmazás során többnyire megelégszenek másodfokú polinómmal is. Iterációs eljárásról lévén szó, itt ugyanazt kifogásolja, mint a Census-módszernél: az iterációk nem annyira a komponensek fogalmi tisztázását, mint inkább bizonyos elmosódását eredményezhetik. A kiugró értékek kezelése itt is bizonyos szubjektív veszélyeket rejt magában. Az alapvető nehézség tehát mindhárom esetben az idősor-komponensek leírásával kapcsolatos függvények megfogalmazásában áll.

Saját módszerének, a Schips–Stier-módszernek döntő jellemvonását a szerző éppen abban látja, hogy a jelenleg használatos módszerek közül elsőként tér el a hagyományos komponens-modellektől. A feladat nem a megadott időszori minta alapján becsült paraméterek meghatározásában áll; a módszer nem parametrikus módszer. A szezonális kiigazítást nem az időtartományban, hanem a gyakorisági tartományban, szűrőfüggvény alkalmazásával végzi. Alapjául az a feltevés szolgál, hogy az idősor nem stacionárius folyamat realizációja. A szezonális ingadozás periodicitása sohasem egzakt. Míg a korábbi eljárások folyamán minden egyes szezonális frekvencia számára külön szűrőfüggvény megalkotására volt szükség, a Schips–Stier-féle komplex demodulációs eljárás csak egyetlen szűrőfüggvény meghatározását igényli.

A tanulmány további mondanivalójának a kifejtésére a III. fejezetben kerül sor. Ennek a címe kifejezi a szerző álláspontját s egyben a tanulmány célját is. Eszerint a szezonális kiigazítás a megfelelő szűrőfüggvény megtervezésének (filter design) a problémája. Ezt pedig a szezonális kiigazítás célkitűzése is befolyásolja; a cél vagy retrospektív, vagy prospektív. Az előbbi az idősor komponensekre bontását tartja elsőrendű feladatnak (ez elsőrendűen statisztikai feladat), míg az előrejelzés szempontjából a tartós irányzat meghatározása a lényeges. A két feladat szimultán módon nem valósítható meg, mert egymással ellentétes konstrukciójú szűrőfüggvényt követelnek. Szezonális kiigazítás esetében a szűrőfüggvény lényeges kö-

vetelménye, hogy csak olyan időszori ingadozásokat ragadjon meg, amelyek szezonális ingadozásként értelmezhetők.

A következőkben a szerző a szűrőfüggvény tulajdonságaival, meghatározásának kritériumaival, típusának megválasztásával foglalkozik. A szűrő lényegében az idősor transzformációjára alkalmas algoritmus. Bemutat egyes gyakrabban előforduló szűrőfüggvénytípusokat („Kerbenfilter”). A problémakörön belül részletesen foglalkozik az „ideális” transzferfüggvény és az „alternatív” transzferfüggvény megvalósításának feltételrendszerével; azzal a bevallott céllal teszi ezt, hogy eleve kiküszöbölje az esetleg felmerülő félreértéseket. Mondanivalóját helyenként a nyugat-németországi munkanélküliség idősorának szezonális kiigazításával illusztrálja.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

*

MÜNZENMAIER, W.:

AZ 1972. ÉVI MAGYAR ÁKM EGY NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLITÁSA

(Volkswirtschaftliche Grunddaten und Input-Output-Tabellen im Ost-West-Vergleich: Dargelegt am Beispiel Ungarns und Baden-Württembergs.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1979. 3. sz. 275–312 p.

A *Statisztikai Szemlében* (az 1979. évi 8–9. számban) ismertetést adtunk arról az érdekes munkáról, amely a Baden–Württemberg-i Statisztikai Hivatalban folyt, és amelynek lényege egy önálló tartományi ágazati kapcsolati mérleg (ÁKM) 1972. évre való összeállítása volt. A kutatók a stuttgarti Statisztikai Hivatal elnökének, *Klaus Szameitat* professzornak és munkatársának *Werner Münzenmaiernek* irányításával kísérletet tettek arra, hogy a Baden–Württemberg-i mérleget összehasonlítsák az ugyanazon évre készült magyar ÁKM-mel. Az összehasonlításnak – tudományos haszna mellett – különös jelentőséget adott, hogy egy olyan tartomány konkrét adataival történt, amely gazdasági fejlődésében jelentősen megelőzi hazánkat, ugyanakkor lélekszámát, az alapvető gazdasági erőforrásokból való ellátottságát, valamint a területi munkamegosztásban elfoglalt szerepét tekintve igen sok hasonlóságot mutatott a magyar gazdasággal. Mivel a struktúra korszerűsítése egyik legfontosabb gazdasági feladatunk, az elemzés hasznos lehetősége, hogy a nálunk fejlettebb külföldi országok gazdasági szerkezetének, ráfordítási arányainak összehasonlításában is keressük a továbbfejlődés lehetséges útjait. Az eddigi hazai input-output vizsgálatok megtisztelő nemzetközi elismerésének tekinthető, hogy a regionális mérleg kidolgozói az összehasonlítás tárgyául éppen hazánkat választották.

A Baden–Württemberg-i ÁKM eredetileg 41 szektoros volt, az összehasonlítás érdekében a kutatók mind ezt, mind a 107 szektoros magyar ÁKM-et 14 szektorra vonták össze. Ezután az eredetileg SNA rendszerben készült tartományi ÁKM-et MPS rendszerűvé alakították, vagyis statisztikailag összehasonlíthatóvá tették a magyar mérleggel. (A vizsgálatot az ún. A variánssal végezték.)

Az ÁKM-ek 14 szektorra való aggregálását az tette szükségessé, hogy különösen az ipar területén olyan nagy a termelőágazatok inhomogenitása, hogy csak nagyfokú aggregálás után lehet biztosítani az egyértelmű tartalmi megfelelést. Az aggregálás manuális úton történt, a Központi Statisztikai Hivataltól ÁKM kiadványának felhasználásával.

Tudomásunk szerint ez az első ÁKM, amely a tőkés országokban MPS rendszerben készült, és a német kutatók ezáltal megismerkedhettek azokkal a statisztikai „specialitásokkal”, amelyeket a magyar ÁKM-ek készítői alkalmaznak.

Tekintettel arra, hogy mind a magyar, mind a Baden–Württemberg-i ÁKM folyó árakon került összeállításra, a kutatók az összehasonlítás eddigi menetében lemondtak az árak strukturális elemzéséről. Ezt az is indokolta, hogy – különösen 1972-ben – a két ország termelőiár-rendszere mind felépítési elveiben, mind belső arányaiban jelentősen eltért egymástól. Így a vizsgálat alapvetően strukturális és nem pénzügyi, árjellegű volt.

Nincs mód arra, hogy ebben a rövid ismertetőben részletesen áttekintsük az összehasonlítás valamennyi részletkérdését, így csupán a legfontosabb következtetéseket ismertetjük.

Célunk az, hogy néhány érdekesebb konklúziót kiragadva felhívjuk a figyelmet erre a rendkívül érdekes kutatásra, amelyet, úgy véljük, mindenképpen célszerű lenne 1976-ra vagy akár a következő ÁKM összeállítási évére, 1981-re megismételni. Ezt már csak az is indokolja, hogy az 1972-es táblából még nem derül ki, hogy miként reagált a társadalmilag és gazdaságilag eltérő két egység a világpiacon árobbanás hatásaira, hiszen a két mérleg gyakorlatilag az „utolsó békeév”, az 1972. év gazdasági helyzetét, termelési struktúráját ábrázolja.

A kutatók talán legfontosabb megállapítása a két ország gazdasági szerkezetének összehasonlítása során az volt, hogy az ágazatonkénti anyagráfordítási struktúra rendkívül hasonló volt, miközben igen jelentős eltérések mutatkoztak a hozzáadott érték és a bruttó termelés hányadosa tekintetében. Az eltérés alapvetően abban jelentkezett, hogy valamennyi szektornál (kivéve az erdőgazdálkodást és a mezőgazdaságot) a fajlagos nettó termék súlya nagyobb a tartomá-

nyi mérlegben (átlagosan 9 százalékkal), és egyes ágazatokban (kőolaj-feldolgozás, élelmiszeripar) a magyarénak többszöröse.

A kutatók viszonylag kevésbé ismerték az 1972-es magyar gazdaságirányítási, illetve pénzügyi rendszert, ezért csupán feltételezésekre szorítkoztak annak megmagyarázása érdekében, hogy az eltérő szintek és arányok mögött – a technológiai különbségek mellett – milyen egyéb magyarázó okok lehettek (adózási, vám-, jövedelem- és egyéb pénzügyi különbségek stb.).

A fajlagos bruttó és nettó termék 1972. évi összehasonlító mutatóit a termelőágazatokra vonatkozólag tartalmazó táblából itt a helyszűke miatt csak néhány adatot mutatunk be. Így például a bruttó termék aránya Magyarországon a bányászat, gáz, víz ágazatban 2,9 Baden–Württembergben 0,7, a nettó terméké pedig 3,4, illetve 0,7; a villamos energia ágazatban megfelelően 1,9 és 1,5, illetve 1,7 és 1,5; a vas, acél, fémek ágazatban 5,9 és 3,3, illetve 3,3 és 2,5; a kő és kavics, finomkerámia, üveg, üvegárak ágazatban 2,1 és 2,4, illetve 2,3 és 2,4; a vegyipari termékek ágazatban 3,8 és 3,2, illetve 3,2 és 2,8; az élelmiszerek és élvezeti cikkek ágazatban 11,6 és 7,9, illetve 3,8 és 5,2; a szállítás, hírközlés ágazatban 5,2 és 3,9, illetve 6,2 és 5,3 százalék.

Ugyancsak érdekes eredményekre vezetett a belföldi célú végső felhasználás arányainak összehasonlítása. Ez lényegében hasonló eredményt mutat, mint amit az elsődleges ráfordításoknál, az erőforrások arányainál kaptunk. Megállapították, hogy a végső felhasználás szerkezete nem különbözik lényegesen egymástól, csupán a magyar mérlegben valamivel nagyobb az élelmiszer, valamint a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás aránya.

Ugyanakkor nagyobb eltérést mutat a beruházási célú kibocsátásokon belül a gépek és berendezések, valamint az építési célú felhasználások aránya: a magyar mérlegben az építés relatív súlya lényegesen nagyobb, mint a Baden–Württemberg-iben.

A kutatás mind tudományos, mind gyakorlati szempontból a Német Szövetségi Köztársaságban is elismerésre talált. Úgy véljük, nálunk is különös figyelmet érdemel, mivel egyrészt az összehasonlítás tárgya Magyarország volt, másrészt mivel Baden–Württemberg 1972–1980-as fejlődése – a Német Szövetségi Köztársaság Központi Statisztikai Hivatala szerint – a Szövetségi Köztársaság átlagos fejlődési pályáját követte. Előkészület alatt áll egy 1978-as tartományi ÁKM összeállítása is, és figyelemreméltó eredményeket ígérne egy ismételt, az érintett magyar szervekkel koordinált struktúravizsgálat.

(Ism.: Glattfelder Péter)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

DOMANSZKIJ, V.:

A MEZŐGAZDASÁG TECHNIKAI ELLÁTÁSA
ÉS A TECHNIKA KIHASZNÁLÁSA

(Ob osznascsenii szel'szkogo hozjajsztva tehnikoj ee iszpol'zovanii.) – *Vesztņik Sztatisztiki*. 1981. 4. sz. 23–31. p.

A tizedik (1976–1980) tervidőszakban a Szovjetunió mezőgazdasági termelése felledült, a munka termelékenysége pedig 15 százalékkal növekedett. Öt év alatt 170 milliárd rubelt ruháztak be a mezőgazdaságba, 30 százalékkal többet, mint az előző tervidőszakban. A mezőgazdaság a népgazdaság beruházásainak 27 százalékát kapta. A beruházások 85 százaléka termelési rendeltetésű volt, és közel fele az állattenyésztést szolgálta. Ennek nyomán a munka technikai ellátottsága (a termelő állóeszközök egy dolgozóra számított értéke) 51 százalékkal növekedett, és több mint 9000 rubelt ért el. A beruházások kereken harmada gép és jármű, továbbá szállítóeszköz volt. Többek között 1,8 millió traktor, félmillió gabonakombajn és 1,3 millió teherautó került a mezőgazdaságba. Nem csupán a gépek száma növekedett, hanem új típusok, nagyobb teljesítményű erő- és munkagépek váltották fel a korábbiakat. A traktorok átlagos motorteljesítménye például öt év átlagában 50 lóerőről 79 lóerőre növekedett, a kombájnok átbocsátóképessége megkétszereződött. Egyre inkább a speciális magajáró betakarítógépek terjednek el a szalastakarmány- és a kukorica-termelésben is. A mezőgazdaság rendelkezésére álló energiakapacitás 605 millió lóerőre (mintegy harmadával) bővült. Ennek csaknem 80 százalékát belső égésű motorok adták. A villamos motorok teljesítményének aránya öt év alatt 2,5 százalékponttal lett nagyobb. Egy dolgozóra 24,2 lóerő motorteljesítmény, száz hektár vetésterületre pedig 260 motorlóerő jutott 1980-ban.

A nagyobb teljesítményű és a mezőgazdaság számára előnyösebb összetételű géppark lehetővé tette, hogy a gépi munkákat a legalkalmasabb agrotechnikai időpontban végezzék el. A géppark jelentős (mintegy kétszeres) átlagos teljesítménynövekedésével együtt ugyanis az egy gépre számított vetésterület 10–15 százalékkal csökkent. 1979-ben egy gabonakombajnrá 175, egy kukoricabetakarítóra 40, egy burgonyakombajnrá 47, egy gyapotkombajnrá pedig 58 hektár vetésterület jutott, továbbá egy traktorra 87 hektár szántóterület.

Jelenleg a szántás, a vetéselőkészítés, a gabonák, a gyapot és a cukorrépa vetése, valamint a gabona és a silónövények betakarítása teljesen gépesített. Folyik a burgonyaültetés, a kapások (cukorrépa, kukorica,

gyapot) sorközi művelésének, a gabonatisztításnak, a fel- és lerakodásnak, továbbá a szemes kukorica betakarításának teljes gépesítése. Néhány – főleg a zöldség, a gyapot, a burgonya és a cukorrépa – ágazatban is előrehaladt a gépi betakarítás, illetve a rakodás, de még nem teljes. A zöldségültesnek például 65, a gyapotbetakarításnak 53 százaléka gépesített. A burgonya és a cukorrépa kombájnjal történő betakarítása 43, illetve 90 százalékos, és körülbelül ilyen arányú gépi rakodásuk is.

Javult az állattenyésztés gépesítése is. A tehének 89 százalékát fejk géppel. Vezetékes vízzel van ellátva a szarvasmarhák 88, a sertések 93, a baromfiak 95 százaléka. Gépesített a takarmányellátás a szarvasmarha-állomány 42, a sertésállomány 64, a baromfi-állomány 84 százalékánál, a trágyaeltávolítás pedig 72, 84, illetve 85 százalékban gépesített állatfajonként. Általában komplex állattartó telepek létesültek, amelyek teljesen gépesítettek és részben automatizáltak is. 1971 és 1979 között 351 000 húsmarha, 862 000 tehén, 5,7 millió sertésférőhely készült el. Az ipari rendszerű állattenyésztő telepek száma 3195 volt. Ezekben takarmánykeverők, állategészségügyi létesítmények, gyakran feldolgozó üzemek is találhatóak.

A szállítási munkák mintegy 90 százalékát teherautók végezték el. A traktormunkák harmada azonban még mindig szállítás, aminek elvégzését a 66 százalékos pótkocsiállítás jelentősen megkönnyíti.

Fokozódik a villamosenergia-felhasználás és egyre több (állattenyésztési, öntözési, terményszárítási, rakodási) célra használják. 1980 elején 13 millió villanymotor volt a mezőgazdaságban, és 102 milliárd kilowattóra villamos energiát használt fel termelési célra. Egy főre számítva a felhasználás meghaladta a 2500 kilowattórát.

Az óriási teljesítményű technika tökéletes kihasználása azonban még nem valósult meg. Sok kolhozban például csökken a korábbihoz képest a gépek teljesítménye. Csupán munkaszervezési mulasztások miatt 1980-ban 59 millió traktorműszak esett ki, ami az éves teljesítmény 13 százalékát érte el. Felszámolása mintegy 300 000 új traktor beruházását tette volna feleslegessé. Technikai okok, illetve késedelmes üzembe helyezés miatt az öntözőberendezések 5–7, a stabil fejőgépek kapacitásának 8 százalékát nem vették igénybe.

A gépek jobb kihasználását a javítási szolgáltatások elégtelen kapacitása, az állami mezőgazdasági gépjavító vállalatok munkájának hiányosságai is akadályozzák. Ezek között a technológiai előírások megsér-

tése, a késedelmes teljesítés és a javítási kapacitás elégtelensége egyaránt megtalálható. Az utóbbira jellemző, hogy a vállalat a traktorok 62, az állattenyésztő telepek 69, ezen belül a baromfitelepek 31 százalékát tudja csak szervíz-szolgálatával kiszolgálni. A hiányt gazdaságközi vállalatok szervezésével igyekeznek pótolni. Nem zavartalan az alkatrészellátás. Ennek egyik okát a szerző abban látja, hogy az ipari vállalatok az alkatrészgyártás tervének értéki teljesítésében érdekeltek, és a tervet nem az előírt nomenklatúrának megfelelően teljesítik. 1980-ban 220 megtervezett traktoralkatrész közül 71-félének termelése nem volt elégséges.

Sokat javult a gépek karbantartása, megőrzése. Terjednek a gépszemlék. A gépek nagyobb részét azonban még ma is szabad éq alatt tartják, így a traktorok 84, a kombájnok 67 százalékát. A gazdaságoknak mindössze 34 százalékában van garázs, gépszín vagy fedett pajta pedig 74 százalékukban található. Ezen az állapoton az építkezések meggyorsításával, a helyi kezdeményezések felkarolásával, továbbá a szabadban tárolt eszközök megfelelő korroziovédelmével kell változtatni. E téren az eszközöket gyártó vállalatoknak is sok a tennivalójuk. Jobb minőségű, tartósabb anyagból kell készíteniük a gépeket, és javítaniuk kell a korrozioállóságot is.

Változatlanul nem megfelelő a nehéz (nagy teljesítményű) traktorok és teherautók, továbbá a speciális szállítóeszközök kínálata. Nincs elegendő műtrágyaszóró és -rakodógép, nem megoldott a zöldség-, a gyümölcs- és a szőlőtermelés munkáinak gépesítése.

Nem elegendő a gépekhez értő szakember. Évente 600 000 gépszerezőt képeznek ki, 90 százalékukat a falusi szakmunkásképző iskolákban. A fluktuáció miatt mégis a traktoristák száma kisebb ütemben nő, mint a gépállomány. Száz erőgépre ma kevesebb – a gazdaságok különböző csoportjaiban 111–142 – vezető jut, mint néhány éve. Ez nehezíti a több műszakos üzemeltetést, amelynek mutatószáma 1979-ben 1,08 volt, úgyszintén csökkent az előző évekhez mérten.

A technika jobb kihasználása érdekében a statisztikusokra is nagy feladat hárul. Állandóan figyelniük kell a helyzetet, fel kell hívni a figyelmet a hiányosságokra. Új, az eddiginél pontosabb módszereket, mutatókat kell kialakítaniuk. Fontos tennivalójuk a legjobban működő állattenyésztő telepek, iparszerű termelési rendszerek többiekénél alaposabb megfigyelése és elemzése, valamint az ebből lesűrhető tanulságok közkinccsététele.

(Ism.: Molnár István)

DOMBERGER, S.:

AZ ÁRVÁLTOZÁSOK ÉS AZ IPARI STRUKTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSE AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN

(Price dynamics and industrial structure in the U. K.: an input-output analysis.) – *The Manchester School of Economic and Social Studies*. 1980. 3. sz. 284–306. p.

A tanulmány dinamikus input-output modell alapján vizsgálja az ipari struktúra hatását az inflációs mechanizmusra. Állítása szerint az ipar koncentrációja rövid távon erősíti az exogén költségnövekedésből kiinduló infláció mértékét, hosszabb távon viszont gyorsítja az egyensúly helyreállítását.

A modell annyiban dinamikus, amennyiben a kibocsátási árak bizonyos – ágazatonként differenciált mértékű – időeltolódással követik a ráfordítási árak változását. Ez az időeltolódás a termelési folyamat hosszával és az iparágak piaci struktúrájával függ össze.

A modell legfontosabb eleme egy ágazati árkorrekciós ráta (λ), amely meghatározza, hogy a költségnövekedések milyen sebességgel futnak keresztül a rendszeren. Ezek segítségével a modell az árváltozást az egymást követő időszakok árszínvonalának differenciájaként fejezi ki. Ez a differencia az egyes ráfordítási elemeknek a korrekciós tényezővel módosított árváltozásától függ, ahol a súlyok szerepét a megfelelő input-együtthatók játsszák:

$$\Delta P_t = \langle \lambda \rangle A \Delta P_t + \langle \lambda \rangle B \Delta V_t + \langle \lambda \rangle \langle \gamma \rangle \Delta P_t + (I - \langle \lambda \rangle) \Delta P_{t-1}$$

ahol:

ΔP_t – a tárgyidőszakban végbement kibocsátási árváltozások n elemű vektora (n az ágazatok száma),

ΔP_{t-1} – az előző időszakban végbement árváltozások vektora,

A – a ráfordítási együtthatók ($n \times n$) matrixa,

B – az elsődleges ráfordítások ($m \times n$)-es együttható matrixa (m az elsődleges ráfordítások száma),

ΔV_t – az elsődleges ráfordítások árváltozásának m elemű vektora,

$\langle \lambda \rangle$ – az ágazati árkorrekciók n elemű diagonál matrixa,

$\langle \gamma \rangle$ – az ágazati profithányadok n elemű diagonál matrixa,

I – az egységmatrix.

A fenti egyenlet ΔP_t -re való megoldásából adódik a $[I - \langle \gamma \rangle (A - \langle \lambda \rangle)]^{-1}$ inverz, amely az egyes ágazatokból származó árváltozások együttes, közvetlen és közvetett hatását mutatja.

A gyakorlati számítás az Egyesült Királyság 1971. évi ágazati kapcsolati mérlegéből

tése, a késedelmes teljesítés és a javítási kapacitás elégtelensége egyaránt megtalálható. Az utóbbira jellemző, hogy a vállalat a traktorok 62, az állattenyésztő telepek 69, ezen belül a baromfitelepek 31 százalékát tudja csak szervíz-szolgálatával kiszolgálni. A hiányt gazdaságközi vállalatok szervezésével igyekeznek pótolni. Nem zavartalan az alkatrészellátás. Ennek egyik okát a szerző abban látja, hogy az ipari vállalatok az alkatrészgyártás tervének értéki teljesítésében érdekeltek, és a tervet nem az előírt nomenklatúrának megfelelően teljesítik. 1980-ban 220 megtervezett traktoralkatrész közül 71-félének termelése nem volt elégséges.

Sokat javult a gépek karbantartása, megőrzése. Terjednek a gépszemlék. A gépek nagyobb részét azonban még ma is szabad éq alatt tartják, így a traktorok 84, a kombájnok 67 százalékát. A gazdaságoknak mindössze 34 százalékában van garázs, gépszín vagy fedett pajta pedig 74 százalékukban található. Ezen az állapoton az építkezések meggyorsításával, a helyi kezdeményezések felkarolásával, továbbá a szabadban tárolt eszközök megfelelő korrozívédelmével kell változtatni. E téren az eszközöket gyártó vállalatoknak is sok a tennivalójuk. Jobb minőségű, tartósabb anyagból kell készíteniük a gépeket, és javítaniuk kell a korrozioállóságot is.

Változatlanul nem megfelelő a nehéz (nagy teljesítményű) traktorok és teherautók, továbbá a speciális szállítóeszközök kínálata. Nincs elegendő műtrágyaszóró és -rakodógép, nem megoldott a zöldség-, a gyümölcs- és a szőlőtermelés munkáinak gépesítése.

Nem elegendő a gépekhez értő szakember. Évente 600 000 gépszerezőt képeznek ki, 90 százalékukat a falusi szakmunkásképző iskolákban. A fluktuáció miatt mégis a traktoristák száma kisebb ütemben nő, mint a gépállomány. Száz erőgépre ma kevesebb – a gazdaságok különböző csoportjaiban 111–142 – vezető jut, mint néhány éve. Ez nehezíti a több műszakos üzemeltetést, amelynek mutatószáma 1979-ben 1,08 volt, úgyszintén csökkent az előző évekhez mérten.

A technika jobb kihasználása érdekében a statisztikusokra is nagy feladat hárul. Állandóan figyelniük kell a helyzetet, fel kell hívni a figyelmet a hiányosságokra. Új, az eddiginél pontosabb módszereket, mutatókat kell kialakítaniuk. Fontos tennivalójuk a legjobban működő állattenyésztő telepek, iparszerű termelési rendszerek többiekénél alaposabb megfigyelése és elemzése, valamint az ebből lesűrhető tanulságok közkinccsétéle.

(Ism.: Molnár István)

DOMBERGER, S.:

AZ ÁRVÁLTOZÁSOK ÉS AZ IPARI STRUKTÚRA ÖSSZEFÜGGÉSE AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN

(Price dynamics and industrial structure in the U. K.: an input-output analysis.) – *The Manchester School of Economic and Social Studies*. 1980. 3. sz. 284–306. p.

A tanulmány dinamikus input-output modell alapján vizsgálja az ipari struktúra hatását az inflációs mechanizmusra. Állítása szerint az ipar koncentrációja rövid távon erősíti az exogén költségnövekedésből kiinduló infláció mértékét, hosszabb távon viszont gyorsítja az egyensúly helyreállítását.

A modell annyiban dinamikus, amennyiben a kibocsátási árak bizonyos – ágazatonként differenciált mértékű – időeltolódással követik a ráfordítási árak változását. Ez az időeltolódás a termelési folyamat hosszával és az iparágak piaci struktúrájával függ össze.

A modell legfontosabb eleme egy ágazati árkorrekciós ráta (λ), amely meghatározza, hogy a költségnövekedések milyen sebességgel futnak keresztül a rendszeren. Ezek segítségével a modell az árváltozást az egymást követő időszakok árszínvonalának differenciájaként fejezi ki. Ez a differencia az egyes ráfordítási elemeknek a korrekciós tényezővel módosított árváltozásától függ, ahol a súlyok szerepét a megfelelő input-együtthatók játsszák:

$$\Delta P_t = \langle \lambda \rangle A \Delta P_t + \langle \lambda \rangle B \Delta V_t + \langle \lambda \rangle \langle \gamma \rangle \Delta P_t + (I - \langle \lambda \rangle) \Delta P_{t-1}$$

ahol:

ΔP_t – a tárgyidőszakban végbement kibocsátási árváltozások n elemű vektora (n az ágazatok száma),

ΔP_{t-1} – az előző időszakban végbement árváltozások vektora,

A – a ráfordítási együtthatók ($n \times n$) matrixa,

B – az elsődleges ráfordítások ($m \times n$)-es együttható matrixa (m az elsődleges ráfordítások száma),

ΔV_t – az elsődleges ráfordítások árváltozásának m elemű vektora,

$\langle \lambda \rangle$ – az ágazati árkorrekciók n elemű diagonál matrixa,

$\langle \gamma \rangle$ – az ágazati profithányadok n elemű diagonál matrixa,

I – az egységmatrix.

A fenti egyenlet ΔP_t -re való megoldásából adódik a $[I - \langle \gamma \rangle (A - \langle \lambda \rangle)]^{-1}$ inverz, amely az egyes ágazatokból származó árváltozások együttes, közvetlen és közvetett hatását mutatja.

A gyakorlati számítás az Egyesült Királyság 1971. évi ágazati kapcsolati mérlegéből

indult ki; ebből kapták az A , a B és a γ matrix koefficienseit. A belső négyzetben 36 feldolgozó ipari ágazat szerepelt. Az elsődleges ráfordítások száma nem kevesebb, mint 68; ebből 20 nem feldolgozó ipari ágazat (de köztük vannak az élelmiszeripari ágazatok is), 32 importáru-kategória, 16 a munkaráfordítás ágazatok szerint részletezve. Ezek a modell exogén változói.

A λ árkorrekciókat kétféleképpen határozták meg. 14 ágazatban idősorok (1963–1974, illetve 1970–1974) alapján korrelációt számítottak a kibocsátási ár és költségek között, amiből aztán becsülni lehetett a korrekciós együtthatót. A többi ágazatban, ahol ilyen idősorok nem álltak rendelkezésre, egy másik tanulmányból vett összefüggést használtak fel, mely a koncentráció és az ágazati hovatarozás (utóbbi 0–1 változó) alapján becsli az árkorrekciót; ebbe a függvénybe az 1971. évi struktúraadatokat helyettesítették be.

A modell segítségével végzett szimuláció legfontosabb változatai a következők.

1. Magának a modellnek megbízhatósági vizsgálata egyetlen, aggregált árindexsor alapján történt, amely az ágazati árindexeknek a munkabérekkel súlyozott átlaga. Az árindexet az 1971 és 1975 közötti időszakra negyedévenként számították ki, és a tesztelés az Iparügyi Minisztérium árindexével való egybevetés jelentette. Eszerint a modell általában alábecsüli a tényleges árváltozáshoz képest, kivéve az állami árszabályozás időszakát (1973), amikor fölébecsüli.

2. Az olajár-növekedés hatásának szimulációja a fenténél hosszabb, 30 negyedévet felölelő idősor alapján történt. A feltételezés szerint az olajárak mind az első, mind a második negyedévben megkétszereződnek. Az ebből eredő árhatások a modell szerint az első három évre (12 negyedévre) koncentrálnak: az olajárváltozás 21 százalékkal emeli az általános árindexet, a teljes (30 negyedes) időszak áremelkedése csak 24 százalék. A hatás azonban nagyon különböző az egyes ágazatokban, mind az árváltozások mértékét, mind pedig elhúzódsuk idejét illetően.

3. Az ipari struktúra hatásának szimulációja annak a feltételezésnek az ellenőrzését jelenti, hogy az ipari koncentráció fokozódása a hatvanas évtizedben növelőleg hatott az árváltozásra. Evégből a λ korrekciós koefficienseket az egy évtizeddel korábbi koncentráció feltételezésével is kiszámították, és ezekkel újrafuttatták a modellt. A kétféle globális árindex között a második negyedévben mutatkozik a legnagyobb eltérés (10%), ez fokozatosan csökken a tizenkettedik negyedévben 0,5, a harmincadikban 0,2 százalékra. A cikk szerint azonban ez a számítás alábecsüli az eltérést, főként azért, mert a re-

dukált λ kiszámítása nem ágazatok szerint differenciált, hanem egységes együtthatóval történt. A koncentráció növekedése tehát növeli az árváltozásoknak az ágazatokon keresztülfutó sebességét, és ennek számottevő hatása van a rövid távú inflációs rátára. Ezáltal azonban csökken az infláció elhúzódsó hatása, ami jótékony hatással van a gazdaság stabilitására. A rövid lejáratú inflációk hatásai gazdaságpolitikailag jobban áttekinthetők és kézben tarthatók, mint az elhúzódsó, kúszó inflációé.

(Ism.: Szilágyi György)

FRANÇOIS, G. – REMP, J.-M.:

FOGYASZTÁS ÉS ÁRAK LENGYELORSZÁGBAN ÉS FRANCIAORSZÁGBAN

(Consumption et prix en Pologne et en France.)
– *Économie et Statistique*. 1981. 130. sz. 67–73. p.

Az országok közti összehasonlítás általában nemcsak valuták egymáshoz viszonyított arányát kívánja vizsgálni, hanem lehetőséget keres az értékbeni adatok (fogyasztás, beruházás stb.) mögötti volumenek egybevetésére is.

A nemzetközi intézmények keretében végzett multilaterális árösszehasonlítások nem teszik lehetővé mélyreható elemzések elkészítését, mivel kevésbé tudják figyelembe venni az egyes országok sajátosságait. Ezért nagyon kívánatos, hogy az általános összehasonlítások mellett kétoldalú vizsgálatok is készüljenek.

Ilyen megfontolásból indult ki a lengyel Statisztikai Főhivatal (GUS) és a francia Statisztikai és Gazdaságtudományi Intézet (INSEE) a két ország árainak és egy főre jutó fogyasztásának összehasonlításában.

A vizsgálat a lakosság végső fogyasztásának, a jövedelemelosztás, a fogyasztás és a felhalmozás statisztikai rendszerének az ENSZ által meghatározott körére vonatkozott. Így nem tartoztak az elemzés körébe a lakossági beruházások, főként a lakásvásárlások, a közvetlen adók és a társadalombiztosítási hozzájárulások, a közösségi szolgáltatások (például az oktatás), a hitelek után fizetett kamatok.

A lakossági fogyasztásból értékelési nehézségek miatt nem lehetett figyelembe venni az egészségügyi szolgáltatásokat, a temetési, igazságügyi, pénzügyi stb. kiadásokat.

A volumenindexek kiszámításához a saját termelésű fogyasztást és a tulajdonos által lakott saját lakások fiktív bérét is számba vették.

A fogyasztás körének rögzítése után került sor az árösszehasonlítás alapjául szolgáló nomenklatúra kialakítására és a reprezentánsok kiválasztására. E munka során min-

indult ki; ebből kapták az A , a B és a γ matrix koefficienseit. A belső négyzetben 36 feldolgozó ipari ágazat szerepelt. Az elsődleges ráfordítások száma nem kevesebb, mint 68; ebből 20 nem feldolgozó ipari ágazat (de köztük vannak az élelmiszeripari ágazatok is), 32 importáru-kategória, 16 a munkaráfordítás ágazatok szerint részletezve. Ezek a modell exogén változói.

A λ árkorrekciókat kétféleképpen határozták meg. 14 ágazatban idősorok (1963–1974, illetve 1970–1974) alapján korrelációt számítottak a kibocsátási ár és költségek között, amiből aztán becsülni lehetett a korrekciós együtthatót. A többi ágazatban, ahol ilyen idősorok nem álltak rendelkezésre, egy másik tanulmányból vett összefüggést használtak fel, mely a koncentráció és az ágazati hovatarozás (utóbbi 0–1 változó) alapján becsli az árkorrekciót; ebbe a függvénybe az 1971. évi struktúraadatokat helyettesítették be.

A modell segítségével végzett szimuláció legfontosabb változatai a következők.

1. Magának a modellnek megbízhatósági vizsgálata egyetlen, aggregált árindexsor alapján történt, amely az ágazati árindexeknek a munkabérekkel súlyozott átlaga. Az árindexet az 1971 és 1975 közötti időszakra negyedévenként számították ki, és a tesztelés az Iparügyi Minisztérium árindexével való egybevetés jelentette. Eszerint a modell általában alábecsül a tényleges árváltozáshoz képest, kivéve az állami árszabályozás időszakát (1973), amikor fölébecsül.

2. Az olajár-növekedés hatásának szimulációja a fenténél hosszabb, 30 negyedévet felölelő idősor alapján történt. A feltételezés szerint az olajárak mind az első, mind a második negyedévben megkétszereződnek. Az ebből eredő árhatások a modell szerint az első három évre (12 negyedévre) koncentrálnak: az olajárvaltozás 21 százalékkal emeli az általános árindexet, a teljes (30 negyedes) időszak áremelkedése csak 24 százalék. A hatás azonban nagyon különböző az egyes ágazatokban, mind az árváltozások mértékét, mind pedig elhúzódsuk idejét illetően.

3. Az ipari struktúra hatásának szimulációja annak a feltételezésnek az ellenőrzését jelenti, hogy az ipari koncentráció fokozódása a hatvanas évtizedben növelőleg hatott az árváltozásra. Evégből a λ korrekciós koefficienseket az egy évtizeddel korábbi koncentráció feltételezésével is kiszámították, és ezekkel újrafuttatták a modellt. A kétféle globális árindex között a második negyedévben mutatkozik a legnagyobb eltérés (10%), ez fokozatosan csökken a tizenkettedik negyedévben 0,5, a harmincadikban 0,2 százalékra. A cikk szerint azonban ez a számítás alábecsli az eltérést, főként azért, mert a re-

dukált λ kiszámítása nem ágazatok szerint differenciált, hanem egységes együtthatóval történt. A koncentráció növekedése tehát növeli az árváltozásoknak az ágazatokon keresztülfutó sebességét, és ennek számottevő hatása van a rövid távú inflációs rátára. Ezáltal azonban csökken az infláció elhúzódsó hatása, ami jótékony hatással van a gazdaság stabilitására. A rövid lejáratú inflációk hatásai gazdaságpolitikailag jobban áttekinthetők és kézben tarthatók, mint az elhúzódsó, kúszó inflációé.

(Ism.: Szilágyi György)

FRANÇOIS, G. – REMP, J.-M.:

FOGYASZTÁS ÉS ÁRAK LENGYELORSZÁGBAN ÉS FRANCIAORSZÁGBAN

(Consumption et prix en Pologne et en France.)
– *Économie et Statistique*. 1981. 130. sz. 67–73. p.

Az országok közti összehasonlítás általában nemcsak valuták egymáshoz viszonyított arányát kívánja vizsgálni, hanem lehetőséget keres az értékbeni adatok (fogyasztás, beruházás stb.) mögötti volumenek egybevetésére is.

A nemzetközi intézmények keretében végzett multilaterális árösszehasonlítások nem teszik lehetővé mélyreható elemzések elkészítését, mivel kevésbé tudják figyelembe venni az egyes országok sajátosságait. Ezért nagyon kívánatos, hogy az általános összehasonlítások mellett kétoldalú vizsgálatok is készüljenek.

Ilyen meggondolásból indult ki a lengyel Statisztikai Főhivatal (GUS) és a francia Statisztikai és Gazdaságkutató Intézet (INSEE) a két ország árainak és egy főre jutó fogyasztásának összehasonlításában.

A vizsgálat a lakosság végső fogyasztásának, a jövedelemelosztás, a fogyasztás és a felhalmozás statisztikai rendszerének az ENSZ által meghatározott körére vonatkozott. Így nem tartoztak az elemzés körébe a lakossági beruházások, főként a lakásvásárlások, a közvetlen adók és a társadalombiztosítási hozzájárulások, a közösségi szolgáltatások (például az oktatás), a hitelek után fizetett kamatok.

A lakossági fogyasztásból értékelési nehézségek miatt nem lehetett figyelembe venni az egészségügyi szolgáltatásokat, a temetési, igazságügyi, pénzügyi stb. kiadásokat.

A volumenindexek kiszámításához a saját termelésű fogyasztást és a tulajdonos által lakott saját lakások fiktív bérét is számba vették.

A fogyasztás körének rögzítése után került sor az árösszehasonlítás alapjául szolgáló nomenklatúra kialakítására és a reprezentánsok kiválasztására. E munka során min-

den kiadási tételhez egy vagy több reprezentánst rendeltek. A nómenklatúra alapja az ENSZ nemzetgazdasági számlarendszerének fogyasztási tagolása volt, amelyet kiegészítettek néhány tétellel a reprezentánsok jobb kiválasztása érdekében.

A fogyasztás előbbiekben körülhatárolt területét 7 főcsoportra, ezen belül 24 csoportra, 59 alcsoportra és 153 tételre osztották fel. A 153 tétel árviszonyait 495 reprezentáns tükrözte.

A reprezentánsok kiválasztása az összehasonlítás egyik legnehezebb szakasza. A reprezentánsokat megfelelő pontossággal kell definiálni az árak összehasonlíthatósága érdekében. Ez a követelmény azonban nem vezethet olyan termékek kiválasztásához, amelyek a két ország egyikében kevésbé jellemzők a fogyasztásra. Ha egy adott tételnél a feltételek ellentmondónak tűntek, akkor több reprezentánst választottak ki, hogy mind Lengyelország, mind Franciaország fogyasztási szokásai kifejezésre jussanak.

A reprezentánsok kiválasztása után került sor az ármegfigyelés nem kevésbé nehéz munkájára. A két ország kereskedelmi kapcsolatai meglehetősen korlátozottak. Ezért az árak összehasonlíthatóságának biztosítására kétoldalú szakértői bizottságot küldtek a varsói és a párizsi agglomeráció üzleteibe. A bizottság tagjai meggyőződtek arról, hogy a kiválasztott termékek kaphatók-e, és minőségük elfogadható mértékben összehasonlítható-e. Az árak számbavételekor az általánosan érvényes árakat rögzítették; az esetenként vagy csak bizonyos vevők részére nyújtott kedvezményeket nem vették figyelembe. Ezzel szemben, ha minden fogyasztó számára különböző, más-más árat érvényesítő piaci szféra állt rendelkezésre (ez volt a helyzet Lengyelországban a hús, a cukor, a gépkocsi tekintetében), akkor ezeket mind bevonták a megfigyelés körébe.

Egyes árak meghatározásánál speciális módszereket alkalmaztak: a szállítási díjaknál (közlekedés, víz, gáz, villany stb.) a vállalati információra támaszkodtak, egyes idénycikkeknel (gyümölcs, zöldség, hal, virág stb.) az árindekszámitásokban használt árakkal dolgoztak, a fűtésnél kalóriánkénti árakat becsültek stb.

Minden reprezentánsra egyenértékarányt számítottak a nemzeti valutákban megadott árak hányadosaként. Ezek azonos mértékegységre adják meg a két valuta közti cse-rearányt. Például, ha 1977-ben a tojás egyenértékaránya 5,78 zloty/frank, ez azt jelenti, hogy azért a tojásmennyiségért, amelyért Franciaországban 1 frankot kellett fizetni, Lengyelországban 5,78 zlotyt kellett volna adni.

A reprezentánsok egyenértékarányait mindkét ország fogyasztási összetételével

aggregálták, lényegében a Laspeyres és a Paasche formula alkalmazásával.

Ha A ország B országhoz viszonyított egyedi egyenértékarányait $P_A Q_B / P_B Q_B$ hányadosként definiáljuk, akkor B ország fogyasztási struktúráját alapul véve számtani átlagként aggregálhatunk, ami a Laspeyres formula alkalmazását jelenti. Itt olyan hányadost kapunk, amelynek számlálója B ország lakosának kiadása lenne A országban, amennyiben megtartaná B országbeli fogyasztási szokásait, a nevezője pedig B országbeli tényleges kiadása. Ha ugyanezeket az egyedi egyenértékarányokat A ország fogyasztási szerkezetével súlyozzuk, akkor az előbb definiált egyedi egyenértékarányok a Paasche formulának megfelelően harmonikus átlagként aggregálódnak. Ebben az esetben a számlálóban A ország lakosának tényleges kiadása szerepel, a nevezőben pedig az az összeg, amit A ország lakosa költene B országban, megtartva otthoni fogyasztási szokásait.

A francia–lengyel árösszehasonlítást mindkét módon elvégezték, majd a két eredményből a Fisher formulának megfelelően mértani átlagot számítottak.

A volumenindexeket a tételenkénti, illetve az aggregátumonkénti értékindexek és a Fisher-féle egyenértékarány-indexek hányadosaként számították. Az összehasonlításról kiadott eredeti tanulmányban a Laspeyres és a Paasche volumenindexeket is közölték.

A számítások szerint 1977-ben a lengyelek átlagos fogyasztásának volumene a franciák fogyasztásának 46 százalékát tette ki. Ha pedig a saját termelésű fogyasztást és a saját lakások fiktív bérét nem vesszük figyelembe, akkor a lengyelek egy főre jutó vásárlása a franciákénak csak 43 százaléka. Élelmiszerből és élvezeti cikkekből Lengyelországban nem egészen kétharmadát fogyasztották a franciák átlagos fogyasztásának, iparcikkek-ből 70 százalékkal fogyasztottak kevesebbet, szolgáltatásokból pedig több mint 40 százalékkal kevesebbet vettek igénybe.

A fogyasztási szintnek megfelelően jelentősen eltérő volt a fogyasztás szerkezete is a két országban. A lengyelek inkább kevésbé feldolgozott élelmiszereket (tej, burgonya, tojás) vagy hagyományosabb termékeket (kenyér, liszt) fogyasztottak; húsfogyasztásuk döntő hányada sertéshús volt; egyéb húsfélékből – a halat is beleértve – csak töredéke jelentkezett a franciák felhasználásának. Az alacsony iparcikkvásárlás mellett a lengyelek elég sokat költöttek javításra és készíttetésre. Ez áll mind a ruházatkódásra, mind pedig a tartós fogyasztási cikkekre. A lengyelek általában tömegközlekedési eszközöket vettek igénybe, a franciák gépkocsit vásároltak.

A lakásköltségek (lakbér és a saját lakások fiktív bére) összehasonlításakor figye-

lembe kell venni, hogy a lengyel lakások kisebbek és kevésbé komfortosak, mint a francia lakások. Ez magyarázza – a kisebb gépkocsipark és a tartós javak alacsonyabb el-látottsága mellett – azt, hogy az éghajlati különbségek ellenére a lengyelek egy főre jutó energiafelhasználása mintegy fele a franciákénak.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

MANJAKIN, V.:
AZ ÉLELMISZERPROGRAM ALAPJA
A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG
TOVÁBBI FELLENDÜLÉSE

(Dal'nejsij pod'em szel'szkogo hozjajsztva – osz-nova prodovol'sztvennoj programmü.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1981. 7. sz. 3–15. p.

A szovjet mezőgazdaság fejlesztését a XXVI. kongresszus határozatai és a tizenegyedik ötéves terv feladatai irányozzák elő. A növénytermelésben a gabonafélék évi termelését 240 millió tonnára, a cukorrépaét 100, a napraforgóét 6,8, a zöldségfélékét közel 30, a gyümölcsstermést 12 millió tonnára kell növelni. Az állattenyésztés feladatai még nagyobbak, évi átlagban 17–18 millió tonna húst, közel 100 millió tonna tejet, 72 milliárd darab tojást kell termelni. Az állattenyésztési feladatok teljesítése csak a tervben meghatározott mennyiségű és összetételű takarmánybázissal lehetséges.

A kitűzött cél igen magas, az egy lakosra számított mezőgazdasági termék termelése az előző tervidőszakét közel kétszeresen múlja felül. A tervcélok teljesítéséhez az agrárpari ágazat a szovjet népgazdaság összes beruházásának egyharmadát kapja. Az élő munka termelékenysége a mezőgazdaságban egynegyeddal haladja meg az 1976–1980. éveket.

A program teljesítését a most lezárult tervidőszak igen nagy mértékű beruházásai biztosítják. 1976–1980-ban 171 milliárd rubelt ruháztak be, 1961–1965-ben ennek alig több mint egyharmadát. Minden korábbi felülmúlóan növekedett a mezőgazdaság gép-, műtrágya- és növényvédőszer-vásárlása.

A jelenlegi ötéves tervben közel 2 millió traktor, 1,5 millió teherautó, 600 000 gabonakombajn kerül a mezőgazdaságba. Jelentősen nő a műtrágyák, növényvédőszer, takarmánykiegészítők gyártása és felhasználása. Az eredményes felhasználás érdekében gazdaságonkénti talajvizsgálatokat végeznek. Több mint 7 millió hektáron – az állami költségvetés terhére – öntözőtelepeket létesítenek, illetve kiszárítják a termőföldet. A tőkebefektetés jelentős része az állattenyésztő telepek megújulását szolgálja. Silótárolók, takarmánygyárak és más korszerű takarmány-előkészítő és -feldolgozó létesítmények épül-

nek. Bővül az úthálózat, a felvásárló apparátus műszaki–technikai bázisa. Új tároló-épületeket létesítenek a gabona, a zöldség és a gyümölcs szakszerű tárolására. A falusi életkörülmények javítását komfortos lakóházak, gyermekintézmények és egyéb szociális rendeltetésű épületek beruházása biztosítja. Ezekre 39 százalékkal nagyobb összeget fordítanak, mint a tizedik ötéves tervben.

Jelentős a fejlesztés a húsiparban, a tejiparban, a malomiparban és a takarmánykeverék-gyártó élelmiszeripari ágazatokban. Az előirányzott pénzügyi és anyagi erőforrások felhasználásával az agrárszektor termelési kapacitása minden korábbit felülmúló lesz. A megnövekedett kapacitások és a várhatóan nagyobb termelés az eddiginél összehangoltabb szervező munkát követel meg a termelőeszköz-gyártó és -javító ágazatoktól, a közlekedési és szállítási, valamint a kereskedelmi hálózattól.

A mezőgazdasági termelés hatékonyságának legfőbb mércéje a tervek teljesítése, ezt azonban nem lenne helyes mechanikusan mérni. 1980-ban nem teljesítette a mezőgazdaság a gabonatermelés előirányzatát a kedvezőtlen időjárás miatt. Az 1980. évi 189 millió tonnás gabonatermés – az 1965. évi műszaki színvonallal számolva – csak 120 millió tonna lett volna. A tudomány és a technika vívmányain nyugszik a mezőgazdaság fellendítésének hosszú távú programja. Ez nemcsak az anyagi–műszaki ellátás színvonalára terjed ki, hanem összhangban van az érdekelt-ségi rendszerrel is. Így például a dolgozók anyagi érdekelttségével a termelés mennyiségi és minőségi növelésében, a kolhozok és szovhozok érdekelttségével a termelés jövedelmezőségének emelésében, valamint a kisgazdaságok érdekelttségével a háztáji termelés növelésében.

A program teljesítése a kolhozok és a szovhozok saját eszközeinek és tartalékainak jobb kihasználását is igényli. A számítások szerint például a jelenlegi létszámú és összetételű állatállomány jobb takarmányozásával 10–11 százalékkal nagyobb hozam lenne elérhető. Ez a többlet az ország tej- és húsellátásában millió tonnát jelent. A szakosodás és a struktúraváltoztatás előnyeit is jobban ki lehetne használni.

A hatékonyság emelése nemcsak mennyiségi, hanem minőségi feladat is. A magasabb termés kétségkívül eredmény, de azt is meg kell mérni a statisztikának, hogy ezt milyen munka- és anyagi eszközfordítással érték el. Néhány körzet gazdaságaiban évek óta nem nő a termelés, vagy éppen visszaesik, noha ezt a természeti feltételek nem indokolják.

Az állatállomány takarmányellátása a következő évek egyik fő problémája. A tizenegyedik ötéves terv teljesítése 600–700 mil-

lembe kell venni, hogy a lengyel lakások kisebbek és kevésbé komfortosak, mint a francia lakások. Ez magyarázza – a kisebb gépkocsipark és a tartós javak alacsonyabb el-látottsága mellett – azt, hogy az éghajlati különbségek ellenére a lengyelek egy főre jutó energiafelhasználása mintegy fele a franciákénak.

(Ism.: *Nádas Magdolna*)

MANJAKIN, V.:
AZ ÉLELMISZERPROGRAM ALAPJA
A SZOVJET MEZŐGAZDASÁG
TOVÁBBI FELLENDÜLÉSE

(Dal'nejsij pod'em szel'szkogo hozjajsztva – osz-nova prodovol'sztvennoj programmü.) – *Vesztnik Sztatisztiki*. 1981. 7. sz. 3–15. p.

A szovjet mezőgazdaság fejlesztését a XXVI. kongresszus határozatai és a tizenegyedik ötéves terv feladatai irányozzák elő. A növénytermelésben a gabonafélék évi termelését 240 millió tonnára, a cukorrépaét 100, a napraforgóét 6,8, a zöldségfélékét közel 30, a gyümölcsstermést 12 millió tonnára kell növelni. Az állattenyésztés feladatai még nagyobbak, évi átlagban 17–18 millió tonna húst, közel 100 millió tonna tejet, 72 milliárd darab tojást kell termelni. Az állattenyésztési feladatok teljesítése csak a tervben meghatározott mennyiségű és összetételű takarmánybázissal lehetséges.

A kitűzött cél igen magas, az egy lakosra számított mezőgazdasági termék termelése az előző tervidőszakét közel kétszeresen múlja felül. A tervcélok teljesítéséhez az agrár- és állattenyésztési ágazat a szovjet népgazdaság összes beruházásának egyharmadát kapja. Az élő munka termelékenysége a mezőgazdaságban egynegyeddal haladja meg az 1976–1980. éveket.

A program teljesítését a most lezárult tervidőszak igen nagy mértékű beruházásai biztosítják. 1976–1980-ban 171 milliárd rubelt ruháztak be, 1961–1965-ben ennek alig több mint egyharmadát. Minden korábbi felülmúlóan növekedett a mezőgazdaság gép-, műtrágya- és növényvédőszer-vásárlása.

A jelenlegi ötéves tervben közel 2 millió traktor, 1,5 millió teherautó, 600 000 gabonakombajn kerül a mezőgazdaságba. Jelentősen nő a műtrágyák, növényvédőszer, takarmánykiegészítők gyártása és felhasználása. Az eredményes felhasználás érdekében gazdaságonkénti talajvizsgálatokat végeznek. Több mint 7 millió hektáron – az állami költségvetés terhére – öntözőtelepeket létesítenek, illetve kiszáritják a termőföldet. A tőkebefektetés jelentős része az állattenyésztő telepek megújulását szolgálja. Silótárolók, takarmánygyárak és más korszerű takarmány-előkészítő és -feldolgozó létesítmények épül-

nek. Bővül az úthálózat, a felvásárló apparátus műszaki–technikai bázisa. Új tároló-épületeket létesítenek a gabona, a zöldség és a gyümölcs szakszerű tárolására. A falusi életkörülmények javítását komfortos lakóházak, gyermekintézmények és egyéb szociális rendeltetésű épületek beruházása biztosítja. Ezekre 39 százalékkal nagyobb összeget fordítanak, mint a tizedik ötéves tervben.

Jelentős a fejlesztés a húsiparban, a tejiparban, a malomiparban és a takarmánykeverék-gyártó élelmiszeripari ágazatokban. Az előirányzott pénzügyi és anyagi erőforrások felhasználásával az agrárszektor termelési kapacitása minden korábbit felülmúló lesz. A megnövekedett kapacitások és a várhatóan nagyobb termelés az eddiginél összehangoltabb szervező munkát követel meg a termelőeszköz-gyártó és -javító ágazatoktól, a közlekedési és szállítási, valamint a kereskedelmi hálózattól.

A mezőgazdasági termelés hatékonyságának legfőbb mércéje a tervek teljesítése, ezt azonban nem lenne helyes mechanikusan mérni. 1980-ban nem teljesítette a mezőgazdaság a gabonatermelés előirányzatát a kedvezőtlen időjárás miatt. Az 1980. évi 189 millió tonnás gabonatermés – az 1965. évi műszaki színvonallal számolva – csak 120 millió tonna lett volna. A tudomány és a technika vívmányain nyugszik a mezőgazdaság fellendítésének hosszú távú programja. Ez nemcsak az anyagi–műszaki ellátás színvonalára terjed ki, hanem összhangban van az érdekelt-ségi rendszerrel is. Így például a dolgozók anyagi érdekelttségével a termelés mennyiségi és minőségi növelésében, a kolhozok és szovhozok érdekelttségével a termelés jövedelmezőségének emelésében, valamint a kisgazdaságok érdekelttségével a háztáji termelés növelésében.

A program teljesítése a kolhozok és a szovhozok saját eszközeinek és tartalékainak jobb kihasználását is igényli. A számítások szerint például a jelenlegi létszámú és összetételű állatállomány jobb takarmányozásával 10–11 százalékkal nagyobb hozam lenne elérhető. Ez a többlet az ország tej- és húsellátásában millió tonnát jelent. A szakosodás és a struktúraváltoztatás előnyeit is jobban ki lehetne használni.

A hatékonyság emelése nemcsak mennyiségi, hanem minőségi feladat is. A magasabb termés kétségkívül eredmény, de azt is meg kell mérni a statisztikának, hogy ezt milyen munka- és anyagi eszközfordítással érték el. Néhány körzet gazdaságaiban évek óta nem nő a termelés, vagy éppen visszaesik, noha ezt a természeti feltételek nem indokolják.

Az állatállomány takarmányellátása a következő évek egyik fő problémája. A tizenegyedik ötéves terv teljesítése 600–700 mil-

lió tonna takarmányegységet igényel. Ebből 250–270 millió tonna a takarmánykoncentrátum, 200–220 a legelők zöldhozama. 1980-ban csak 450–460 millió tonna takarmányegység állt rendelkezésre, ebből 150 millió tonna volt a takarmánykoncentrátum. Hasonlóan nagy feladat az állatférőhelyek megépítése, korszerűsítése és az állattenyésztés ipari technológiájának elterjesztése. Az állati eredetű élelmiszer-termelés növelését 15–20 esztendő perspektivikus tervekkel kell megalapozni, a mezőgazdaság és az összes érintett ágazat együttes fejlesztésével.

A reáljövedelmek növekedésével (16–18 százalék) tovább nő a kereslet az állati eredetű élelmiszerek iránt. Ezek kielégítése politikai, társadalmi feladat is.

Az egységes élelmiszer-komplexum megteremtése a legnagyobb ágazatközi feladat. Két egymással összefüggő folyamat sikeres teljesítésétől függ: a területegységre és az állategységre jutó kibocsátás növelése, valamint a nyersanyagok egységére jutó élelmiszer-kibocsátás javítása. Az átlaghozamok növelésének feladata a mezőgazdaságra hárul, a másik az ágazatközi kapcsolatok lényeges javítását (az élelmiszeripar, a termelőeszköz-ellátó iparágak, a szállítás, a kereskedelem) követeli meg, és ezenkívül a termelési, feldolgozási, szállítási veszteségek csökkentését igényli az élelmiszer-komplexum minden szférájában.

A tervezési rendszer korszerűsítése is szükséges. A komplexum valamennyi ágazatát arányosan kell fejleszteni. Helyes gazdasági ösztönzéssel el kell érni, hogy egyik ágazat se fejlődjék a másik rovására, ne tegyen szert meg nem érdemelt nyereségre. Minden ágazatban biztosítani kell nemcsak a vállalati érdekeltséget, hanem az ott dolgozók anyagi érdekeltségét is. A mezőgazdaságban ez úgy valósul meg, hogy a jelenlegi tervidőszakban a több éves átlagon felül értékesített termékekért 50 százalékos árkiegészítést fizetnek. A kolhoztagok reáljövedelme pedig az átlagosnál nagyobb mértékben, 20–22 százalékkal nő a terv szerint.

A termékek tárolásában a mezőgazdasági termelőkre az eddiginél nagyobb mértékben kell támaszkodni. A tárolás létesítményeit a

termelőknél – és nem centralizáltan – kell létrehozni. Így javul a termékminőség és kevesebb lesz a szállítási költség. A tárolási-szállítási veszteségek csökkentését célzó beruházások csak harmadannyiba kerülnek, mint az ugyanilyen mértékű termelésnövelés beruházásigénye.

A felvásárlás munkája többféleképpen: az átvevőhelyek magasabb technikai ellátásával, a kereskedelmi hálózat egyszerűsítésével javítható. Leningrád zöldségellátását például a környező szovhozok közvetlen szállítással biztosítják, Litvániában az állatfelvásárlást az állattenyésztő telepeken végzik.

Javításra szorul az anyagi-műszaki ellátás, a gépek zavartalan működtetéséhez a garanciális idő alatti (vagy azon túli) hibák gyors és felelősségteljes javítása. A gépgyártók nem felelősek a hatékony üzemeltetésért, mivel nincs tapasztalatuk a géphasználatról.

A termelés intenzifikálását lassítja, hogy az új termelőeszközök – például a kombájnok, traktorok – ára a régiekhez képest jobban emelkedik, mint teljesítményük. Ez a mezőgazdasági termékek önköltségének növekedéséhez, a jövedelmezőség és a nyereség csökkenéséhez vezet, ami fékezi a fejlesztést.

A beruházásokat is ésszerűbbé kell tenni, célszerű kevesebb beruházást megkezdeni, és gyorsítani kell az üzembe helyezést, hogy alacsonyabb legyen a befejezetlen beruházások állománya. A beruházások összetételét is meg kell változtatni, nagyobb összeget kell fordítani az emberi munkát helyettesítő és megkönnyítő gépek vásárlására.

A mezőgazdasági termelés intenzív fejlesztése, az élelmiszerprogram megvalósítása új feladatokat ró a statisztikusokra is. A jövőben nem csupán egyes termelési folyamatokat kell mérni, hanem a népgazdaság agrár-üzemi komplexumának teljes hatékonyságát. A komplexumon belüli kapcsolatok bonyolult rendszerét is meg kell figyelnie a statisztikának, ezen belül az intenzifikálást elősegítő tényezők hatásait külön-külön és együttesen is. A tartalékok feltárása érdekében szükség van a gazdasági folyamatok mélyreható közgazdasági elemzésére is.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

HALSEY, A. H. – HEATH, A. F.
– RIDGE, J. M.:

KIINDULASI ÉS VÉGPONTOK

(Origins and destinations. Family, class and education in modern Britain.) Oxford. 1980. Clarendon Press. 240 p.

A könyv az 1972-es oxfordi társadalmi mobilitási vizsgálat adatainak feldolgozásán ke-

resztül vizsgálja, milyen változások játszódtak le az 1920-as évektől 1972-ig Nagy-Britannia oktatási rendszerében. A szerzők sokoldalú elemzés segítségével többek közt az alábbi, nagyobb témát felölelő kérdésekre kerestek választ:

1. a társadalom osztálytagozódása milyen módon befolyásolja az oktatási rendszerben való részvételt?

lió tonna takarmányegységet igényel. Ebből 250–270 millió tonna a takarmánykoncentrátum, 200–220 a legelők zöldhozama. 1980-ban csak 450–460 millió tonna takarmányegység állt rendelkezésre, ebből 150 millió tonna volt a takarmánykoncentrátum. Hasonlóan nagy feladat az állatférőhelyek megépítése, korszerűsítése és az állattenyésztés ipari technológiájának elterjesztése. Az állati eredetű élelmiszer-termelés növelését 15–20 esztendő perspektivikus tervekkel kell megalapozni, a mezőgazdaság és az összes érintett ágazat együttes fejlesztésével.

A reáljövedelmek növekedésével (16–18 százalék) tovább nő a kereslet az állati eredetű élelmiszerek iránt. Ezek kielégítése politikai, társadalmi feladat is.

Az egységes élelmiszer-komplexum megteremtése a legnagyobb ágazatközi feladat. Két egymással összefüggő folyamat sikeres teljesítésétől függ: a területegységre és az állategységre jutó kibocsátás növelése, valamint a nyersanyagok egységére jutó élelmiszer-kibocsátás javítása. Az átlaghozamok növelésének feladata a mezőgazdaságra hárul, a másik az ágazatközi kapcsolatok lényeges javítását (az élelmiszeripar, a termelőeszköz-ellátó iparágak, a szállítás, a kereskedelem) követeli meg, és ezenkívül a termelési, feldolgozási, szállítási veszteségek csökkentését igényli az élelmiszer-komplexum minden szférájában.

A tervezési rendszer korszerűsítése is szükséges. A komplexum valamennyi ágazatát arányosan kell fejleszteni. Helyes gazdasági ösztönzéssel el kell érni, hogy egyik ágazat se fejlődjék a másik rovására, ne tegyen szert meg nem érdemelt nyereségre. Minden ágazatban biztosítani kell nemcsak a vállalati érdekeltséget, hanem az ott dolgozók anyagi érdekeltségét is. A mezőgazdaságban ez úgy valósul meg, hogy a jelenlegi tervidőszakban a több éves átlagon felül értékesített termékekért 50 százalékos árkiegészítést fizetnek. A kolhoztagok reáljövedelme pedig az átlagosnál nagyobb mértékben, 20–22 százalékkal nő a terv szerint.

A termékek tárolásában a mezőgazdasági termelőkre az eddiginél nagyobb mértékben kell támaszkodni. A tárolás létesítményeit a

termelőknél – és nem centralizáltan – kell létrehozni. Így javul a termékminőség és kevesebb lesz a szállítási költség. A tárolási-szállítási veszteségek csökkentését célzó beruházások csak harmadannyiba kerülnek, mint az ugyanilyen mértékű termelésnövelés beruházásigénye.

A felvásárlás munkája többféleképpen: az átvevőhelyek magasabb technikai ellátásával, a kereskedelmi hálózat egyszerűsítésével javítható. Leningrád zöldségellátását például a környező szovhozok közvetlen szállítással biztosítják, Litvániában az állatfelvásárlást az állattenyésztő telepeken végzik.

Javításra szorul az anyagi-műszaki ellátás, a gépek zavartalan működtetéséhez a garanciális idő alatti (vagy azon túli) hibák gyors és felelősségteljes javítása. A gépgyártók nem felelősek a hatékony üzemeltetésért, mivel nincs tapasztalatuk a géphasználatról.

A termelés intenzifikálását lassítja, hogy az új termelőeszközök – például a kombájnok, traktorok – ára a régiekhez képest jobban emelkedik, mint teljesítményük. Ez a mezőgazdasági termékek önköltségének növekedéséhez, a jövedelmezőség és a nyereség csökkenéséhez vezet, ami fékezi a fejlesztést.

A beruházásokat is ésszerűbbé kell tenni, célszerű kevesebb beruházást megkezdeni, és gyorsítani kell az üzembe helyezést, hogy alacsonyabb legyen a befejezetlen beruházások állománya. A beruházások összetételét is meg kell változtatni, nagyobb összeget kell fordítani az emberi munkát helyettesítő és megkönnyítő gépek vásárlására.

A mezőgazdasági termelés intenzív fejlesztése, az élelmiszerprogram megvalósítása új feladatokat ró a statisztikusokra is. A jövőben nem csupán egyes termelési folyamatokat kell mérni, hanem a népgazdaság agrár-ipari komplexumának teljes hatékonyságát. A komplexumon belüli kapcsolatok bonyolult rendszerét is meg kell figyelnie a statisztikának, ezen belül az intenzifikálást elősegítő tényezők hatásait külön-külön és együttesen is. A tartalékok feltárása érdekében szükség van a gazdasági folyamatok mélyreható közgazdasági elemzésére is.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

HALSEY, A. H. – HEATH, A. F.
– RIDGE, J. M.:

KIINDULASI ÉS VÉGPONTOK

(Origins and destinations. Family, class and education in modern Britain.) Oxford. 1980. Clarendon Press. 240 p.

A könyv az 1972-es oxfordi társadalmi mobilitási vizsgálat adatainak feldolgozásán ke-

resztül vizsgálja, milyen változások játszódtak le az 1920-as évektől 1972-ig Nagy-Britannia oktatási rendszerében. A szerzők sokoldalú elemzés segítségével többek közt az alábbi, nagyobb témát felölelő kérdésekre kerestek választ:

1. a társadalom osztálytagozódása milyen módon befolyásolja az oktatási rendszerben való részvételt?

2. megvalósult-e, illetve milyen mértékben sikerült érvényesíteni a brit oktatási rendszerben az érdem szerinti érvényesülés elvét, amely azt mondja ki, hogy az iskolai pályafutást a képességek és a szorgalom határozzák meg?

3. melyek azok a hátrányok, amelyek akadályozzák az egyéni iskolai sikerek elérésében?

4. milyen eredménnyel jártak a középfokú oktatásra vonatkozó 1960-as években hozott reformintézkedések?

5. meghatározó-e az oktatási rendszer felépítése az iskolai karrier szempontjából?

A könyv tulajdonképpen az oxfordi mobilitási vizsgálat második kötetének tekinthető. Az első „Társadalmi mobilitás és osztálystruktúra a modern Nagy-Britanniában” címmel J. H. Goldthorpe írta. (Ismertetését l. a *Statistikai Szemle* 1981. évi 12. számában.) Ez a második kötet a társadalmi mobilitási vizsgálatokhoz oly módon kapcsolódik, hogy az oktatási rendszert mint mobilitási csatornát vizsgálja és azt keresi, hogy az iskolarendszer működése milyen szerepet játszik a részvételi esélyek alakulásában, és ezen keresztül hogyan hat a társadalom osztálystruktúrájának változására.

A vizsgálat során az oxfordi társadalmi mobilitási felvételből 8529 – 20 és 60 év közötti – Angliában, illetve Walesben élő férfi kérdőívének adatait dolgozták fel. A társadalmi osztályok és rétegek meghatározásában némileg eltértek Goldthorpe-tól. Nyolc foglalkozási csoportot soroltak 3 szélesebb társadalmi osztályba. A foglalkozási csoportokat elsősorban a munkapiaci helyzet és a munkakörülmények hasonlósága alapján alakították ki. A három szélesebb osztály a felső osztály (service class), a középosztály (middle class) és a munkásosztály (working class) volt.

Az elemzések során megkísérelték leírni, hogy e három osztályba tartozók milyen utakat jártak be az oktatási rendszerben. A könyv címe is erre utal: kiindulási és végpontok, azaz, ha az oktatási rendszert a lehetséges iskolai utak térképének tekintjük, akkor az a központi kérdés, hogy mely társadalmi csoportok, milyen indulási feltételekkel, hova jutottak ezen a térképen. A szerzők az iskolai utak időbeni változásainak követéséhez a mintát négy, egyenként tíz generációt tartalmazó csoportra bontották.

Az oxfordi társadalmi mobilitás vizsgálat kérdőíve részletes iskolatörténeti részt tartalmazott. Megkérdezték többek között, hogy az adatszolgáltató milyen vizsgákat tett le és milyen képesítéseket szerzett. Az adatszolgáltató szüleiéről, feleségéről és egy testvéréről kért kevésbé részletes iskolatörténeti adatokat a megkérdezett iskolázásának magyarázó változóiként használták fel.

A szerzők az eredmények bemutatása és azok értékelése előtt röviden összefoglalták a brit iskolarendszer főbb jellemzőit és a múltban lezajlott változásokat. A legfonto-

sabb esemény az 1944-es oktatási reform bevezetése volt, amely többek között felemelte a tanköteles kort 11-ről 14 éves korra, és eltörölte az állami iskolákban a tandíjakat.

A szerzők vizsgálták azt a jobb- és baloldali politikusok által egyaránt vallott tételt, amely szerint a munkásosztályhoz tartozók történelmi, társadalmi–kulturális környezetét jelent az iskola által nyújtott előnyök megszerzésében. A kulturális környezetet a szülők iskolai végzettségével, iskolai karrierjükkel jellemezték. A mindkét szülő által végzett iskoláknál magasabb szintű iskolába bekerülő, ún. első generációsok magas aránya a szakközépiskolákban, a gimnáziumokban és az egyetemeken azt bizonyítja, hogy az oktatási rendszer sokaknak nyújt lehetőséget a kulturális tőke megszerzésére. Az első generációsok aránya a szakközépiskolákban 80 százalék, a gimnáziumokban 66 százalék, az egyetemeken 88 százalék volt. Az adatok szerint ez a lehetőség egyáltalán nem formális. Az ezekben az intézményekben bekerült első és nem első generációsok közül az iskolát befejezők, illetve sikeresen vizsgázók aránya közötti különbség igen csekély volt.

A könyv központi kérdése a szülők társadalmi csoportja szerinti iskolázási esélyek vizsgálata. Az esélyegyenlőség azon minimális követelménye, hogy az oktatásban való részvételnek semmiféle legális jogi korlátja nincsen, fennállt az elemzett időszakban.

Az egyenlő esélyek szigorúbb megfogalmazása magában foglalja az anyagi korlátok megszüntetését is. Ebben az 1944-es oktatási törvény lényeges javulást hozott, de a tandíjmentesség a magániskolákra nem terjedt ki.

A szerzők vizsgálata az iskolázási esélyegyenlőség még szigorúbb definíciójához kapcsolódik. Az iskolázási arányok egyenlőségét, illetve társadalmi osztályonkénti különbségeit tárják fel. Erről az oldalról közelítve az iskolázási esélyeket, nem túl kedvező kép tárult a kutatók elé. Az iskolába, illetve különböző iskolatípusokba való bejutási esélyeket a vizsgált 40 év folyamán a származás erősen befolyásolta.

A kutatás középpontjában a középfokú oktatás áll. Az itt található iskolák között a szerzők hierarchikus sorrendet állapítottak meg. Azt tapasztalták, hogy ebben a hierarchikus sorban minél feljebb haladnak, annál nagyobbak az iskolázási arányok származás szerinti eltérései. A hierarchia csúcsán található iskolatípusnál (ez magániskola) a felső osztályhoz tartozók gyermekeinek 14-szer nagyobbak az esélyei a bekerülésre, mint a munkásszármazásúaknak.

Az esélyegyenlőtlenségeket az iskolák származási összetétele is tükrözi. Egyedül a szakközépiskolák összetétele mutat a reprezentatív társadalmi keresztmetszethez hasonló képet. A szerzők szerint a munkásszármazásúak

magas, egyharmados aránya a gimnáziumokban inkább jelenti a munkásszarmazásuk asszimilálódását a középosztályba, mint az osztályhatárok ledöntését. A bekerülési egyenlőtlenségek a vizsgált periódus alatt változatlanok maradtak.

Az iskolaelhagyási korról is jellemezhetők a tanulási esélykülönbségek. A munkásosztályhoz tartozó gyermekek sokkal nagyobb arányban fejezték be iskolai pályafutásukat a hivatalosan meghatározott tanköteles kor felső határának elérésekor, mint a másik két osztályhoz tartozó gyermekek. A felső osztályhoz tartozóknak a munkásszarmazásuknál 16 éves korban 4-szer, 17 éves korban 8-szor, 18 éves korban 10-szer nagyobb aránya vett részt az oktatásban. Ez a különbség az egyetemeken 11-szeres.

Vizsgálták az ún. továbbélési arányokat, azaz azt, hogy az iskolarendszerben valamely korban benn tartózkodóknak a következő évben hány százaléka folytatja tanulmányait. A továbbélési arányok különbségei állandók maradtak a vizsgált periódus alatt, sőt kissé növekedtek. Ezzel szemben minél idősebb korban tekintjük őket, annál közelebb kerültek egymáshoz.

Az iskolába járó népességre vonatkozóan a továbbélési arányok a legnagyobb eltérést a tanköteles kor felső határának elérésekor mutatták. A munkásosztályhoz tartozók háromnegyede hagyta el ekkor az oktatási rendszert, míg a felső osztályhoz tartozók háromnegyede folytatta tanulmányait. Az egyetem kapujához érve azonban jelentősen csökkent a tanulmányaikat folytatók aránya közötti különbség. A továbbtanuláshoz szükséges vizsgákat letevők közül a felső osztályhoz tartozóknak 63 százaléka, a munkásosztályhoz tartozóknak 53 százaléka tanult tovább. Ez az esélyközeledés azonban nagyon későn következik be, mivel a munkásszarmazásuknál 40-ből minimum egy teszi le az egyetemhez szükséges vizsgákat, míg a felső osztályonál ez az arány 4-ből egy.

A vizsgált periódus kezdetén a felső osztályhoz tartozó fiúknak csaknem 6-szor nagyobbak voltak az esélyei arra, hogy 16 éves korukban még tanuljanak, mint munkásosztálybeli kortársaiknak. A legfiatalabb korcsoportban ez az esélykülönbség háromszoros sem volt. De míg az iskolázási arányok növekedése a munkásosztályonál volt intenzívebb, az abszolút növekedés a felső osztályhoz tartozók javára alakult. A vizsgált időszak alatt a 16 éves korban még az iskolarendszerben tartózkodók aránya a munkásosztályonál 22 százalékkal nőtt, a felső osztályhoz tartozóknál 26 százalékkal. Az iskolarendszerben tartózkodó 18 évesek aránya a vizsgált 40 év alatt fokozatosan nőtt. Ez a növekedés mind relatív, mind abszolút téren elsősorban a felső osztályba tartozóknak kedvezett.

A szerzők még egy módon közelítették az egyenlőség problémáját, mégpedig az érdem szerinti érvényesülés szemszögéből. Megvizsgálták, hogy a brit oktatási rendszerben érvényesül-e az az elv, hogy az iskolai karriert a képességek és a szorgalom határozzák meg. A felvétel nem szolgált a képességekről és a jellemről átfogó adatokkal, amelyek az ilyen jellegű mérés alapját képezhetnék. Ezt a hiányt úgy hidalták át, hogy egy másik vizsgálat intelligencia-szintre és annak osztályonkénti eltérésére kapott adatait használták fel. Feltételezték, hogy az egyes osztályokba tartozók intelligencia-szint szerinti megoszlása normális eloszlást követ. Feltételezték továbbá, hogy a középiskolák általuk megállapított hierarchiájában minél feljebb haladnak, annál magasabb intelligencia-szintű gyermekek kerülnek be. Ezután meghatározták, hogy az egyes társadalmi osztályoknak intelligenciaszint-megoszlásuk alapján milyen aránya lenne található az egyes intézménytípusokban, ha a bekerülés alapja kizárólag az intelligencia-szint pontszáma lenne. Ezeket a becsült arányokat összehasonlítva a tényleges adatokkal, azt az eredményt kapták, hogy a felső osztályba tartozóknak 58 százaléka járt volna ún. szelektív középiskolákba (ahol a bekerülés különböző feltételekhez kötött) a tényleges 72 százalékkal szemben. A munkásosztályhoz tartozóknál 28 százalék a becsült és 24 százalék a tényleges arány.

Az érdem szerinti érvényesülés mérésére más megközelítést is alkalmaztak. Feltételezték, hogy az egyes osztályokba tartozók tényleges megoszlása az iskolatípusok között intelligencia-szintjük szerint valósult meg, és így meghatározták azt a határt, ami az egyes iskolatípusokba történő bekerülés feltétele volt. A tényleges bekerülési arányok alapján kiszámították a tényleges intelligenciaszint-határokat és összehasonlították a becsült pontokkal. Meghatározták, hogy a munkásosztályba tartozóknak a felső osztályhoz viszonyítva hányal több intelligenciaszint-ponttal kellett rendelkezniük, hogy ugyanabba az iskolába bekerülhessenek. A munkásosztály így kapott ponthátránya annál nagyobb volt, minél feljebb haladtak a középiskolák hierarchiájában. A magániskolákban az érdem szerinti érvényesülés jóval kedvezőtlenebb képet mutatott, mint az állami iskolákban.

A fenti módszerrel megvizsgálták az iskolai karrier időbeni alakulását is. Azt az eredményt kapták, hogy 16 éves kortól a munkásosztály intelligencia-szint ponthátránya egyre csökken és az egyetemre történő bekerülésnél a legkisebb.

A korcsoportok szerinti ponthátrány vizsgálatból kitűnt, hogy a munkásosztály hátránya az 1944-es oktatási törvény hatálybalépése után is megmaradt.

A könyvben többször találkozhatunk többváltozós korreláció- és regresszió-számítással és útelemzéssel. Ezekkel a módszerekkel vizsgálták, hogy mely tényezők hatnak az iskolai karrier alakulására. Megvizsgálták, mi befolyásolja azt, hogy milyen típusú általános, illetve középiskolába jártak a megkérdezettek. Azt kapták eredményül, hogy az anyagi körülményeknél sokkal jobban hat az ún. „családi értékek” nevű hipotetikus változó, bár ennek hatása a végzett középiskola típusára kisebb, mint az általános iskola választására. Ezzel szemben az anyagi körülmények az általános iskola típusára hatnak kevésbé. Az általános iskola magán vagy állami volta és a végzett középiskola típusa között szinte alig volt kapcsolat.

Matematikai statisztikai módszerekkel vizsgálták az iskola elhagyásának évét és az eredményesen letett vizsgákat befolyásoló tényezőket is. A kapott eredmények szerint az iskolaelhagyás évét leginkább a középiskola típusa befolyásolja, a vizsgák letétele pedig legszorosabban az iskolarendszerben eltöltött évek számával van kapcsolatban. A családi környezet közvetlen hatása az iskolaelhagyási korra az anyagi körülményekhez képest elhanyagolhatóan kicsi. A vizsgákra a középiskola típusa is jelentősen, de az iskolaelhagyási kornál kevésbé hat. A vizsgák az anyagi körülményektől és a családi környezettől jóformán csak közvetve függenek. A szerzők vizsgálták az oktatási rendszert, választ keresve arra a kérdésre, hogy mennyire határozza meg az egyén iskolai karrierjét az, hogy milyen típusú iskolába jár. Útelemzés segítségével kimutatták, hogy a választott középiskola típusa erősen hat az iskolaelhagyás évére és ezen keresztül a vizsgákra is. Ez a hatás a magániskoláknál összefügg az iskolák társadalmi összetételének különbségeivel. Az azonos képességű és azonos családi háttérből jött gyermekek számára nem jelentett előnyt, ha „jobb” iskolába iratkoztak.

Az állami iskoláknál, ahol az iskolák színvonalbeli különbsége tényleges, és ahol a gyermekeket 11 éves korukban hatóságilag osztják szét a vizsgák alapján a középiskolák között, lényeges különbségek voltak az azonos képességű és azonos háttérből jöttek iskolai karrierjében. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a gyermekek 11 éves korukban merev intézményi rendszerbe kerülnek, ahol csekély az esély azok számára egy másik lehetőségre, akiknek rosszul sikerült az ún. 11 + vizsga. (A tanulónak 11 éves korukban meghatározott tantárgyakból vizsgázniuk kell, és ez alapján jelölik ki számukra, hogy mely típusú iskolában folytathatják tanulmányukat.) Másrészt azt is jelenti, hogy egy rosszabb képességű gyermek, akinek szülei elő tudják teremteni az iskolák hierarchijában magasabbra sorolt magániskola tandíját, je-

lentős előnyre tesznek szert az oktatás nyújtotta lehetőségek kihasználásában.

A szerzők minden kérdést több oldalról, az adatok többféle csoportosításával, többféle mutató képzésével és több módszer segítségével közelítenek meg. Részletesen kitérnek az adatok megbízhatóságára és felhívják a figyelmet a vizsgálati eljárások alkalmazása során felmerülő problémákra, hibalehetőségekre.

(Ism.: Szénai Márta)

ALLARDT, E.:

A SKANDINÁV JÓLÉT ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

(Experiences from the comparative Scandinavian welfare study, with a bibliography of the project.) – *European Journal of Political Research*, 1981. 1. sz. 101–111. p.

A Helsinki Egyetemen 1971-ben létrehozták az Összehasonlító Szociológiai Kutató Csoportot E. Allardt vezetésével. Első nagy kutatási programja négy skandináv ország – Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország – jólétének összehasonlítása volt. Ehhez 1972-ben mind a négy országban mintegy ezer 15–64 éves személyre kiterjedő kérdőíves vizsgálatot végeztek. A minta viszonylag kis mérete miatt ez a felvétel nem versenyezhetett az országos jólétvizsgálatokkal az egyes országok helyzetének részletes felmérése tekintetében, ezért főcélként – az összehasonlítás mellett – azt tűzték ki, hogy egy új, a korábbiaknál szélesebb jólétfogalmat alkalmaznak, és ennek alapján új hipotéziseket fogalmaznak meg.

A jólét kutatásoknak két alapvető dilemmával kell szembenézniük:

1. csak az anyagi szükségletek kielégítettségi fokára összpontosítsák figyelmüket, vagy figyelembe vegyenek nem anyagi és társadalmi szükségleteket is;
2. a külső, objektív körülményeket mérik vagy a körülmények személyes, szubjektív értékelését a megkérdezettek részéről.

A skandináv vizsgálat azt a megoldást alkalmazta, hogy mind az anyagi, mind a nem anyagi szükségleteket vizsgálta, és mind objektív, mind szubjektív jelzőszámokat alkalmazott. Így Allardt megfogalmazása szerint a következő négy témakört vizsgálta:

- az anyagi szükségletek vizsgálatánál objektív jelzőszámként 1. az életszínvonalat, szubjektív jelzőszámként 3. a megelégedettséget–elégedetlenséget;
- a nem anyagi szükségleteket vizsgálva 2. az élet minőségét objektív és 4. a boldogságot szubjektív jelzőszámként.

Mind objektív, mind szubjektív jelzőszámokra azért van szükség, mert a szubjektív jelzőszámok fejezik ki, hogy a társadalom tagjai hogyan értékelik életkörülményeiket, viszont – mivel a megelégedettség, illetve

A könyvben többször találkozhatunk többváltozós korreláció- és regresszió-számítással és útelemzéssel. Ezekkel a módszerekkel vizsgálták, hogy mely tényezők hatnak az iskolai karrier alakulására. Megvizsgálták, mi befolyásolja azt, hogy milyen típusú általános, illetve középiskolába jártak a megkérdezettek. Azt kapták eredményül, hogy az anyagi körülményeknél sokkal jobban hat az ún. „családi értékek” nevű hipotetikus változó, bár ennek hatása a végzett középiskola típusára kisebb, mint az általános iskola választására. Ezzel szemben az anyagi körülmények az általános iskola típusára hatnak kevésbé. Az általános iskola magán vagy állami volta és a végzett középiskola típusa között szinte alig volt kapcsolat.

Matematikai statisztikai módszerekkel vizsgálták az iskola elhagyásának évét és az eredményesen letett vizsgákat befolyásoló tényezőket is. A kapott eredmények szerint az iskolaelhagyás évét leginkább a középiskola típusa befolyásolja, a vizsgák letétele pedig legszorosabban az iskolarendszerben eltöltött évek számával van kapcsolatban. A családi környezet közvetlen hatása az iskolaelhagyási korra az anyagi körülményekhez képest elhanyagolhatóan kicsi. A vizsgákra a középiskola típusa is jelentősen, de az iskolaelhagyási kornál kevésbé hat. A vizsgák az anyagi körülményektől és a családi környezettől jóformán csak közvetve függnék. A szerzők vizsgálták az oktatási rendszert, választ keresve arra a kérdésre, hogy mennyire határozza meg az egyén iskolai karrierjét az, hogy milyen típusú iskolába jár. Útelemzés segítségével kimutatták, hogy a választott középiskola típusa erősen hat az iskolaelhagyás évére és ezen keresztül a vizsgákra is. Ez a hatás a magániskoláknál összefügg az iskolák társadalmi összetételének különbségeivel. Az azonos képességű és azonos családi háttérből jött gyermekek számára nem jelentett előnyt, ha „jobb” iskolába iratkoztak.

Az állami iskoláknál, ahol az iskolák színvonalbeli különbsége tényleges, és ahol a gyermekeket 11 éves korukban hatóságilag osztják szét a vizsgák alapján a középiskolák között, lényeges különbségek voltak az azonos képességű és azonos háttérből jöttek iskolai karrierjében. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a gyermekek 11 éves korukban merev intézményi rendszerbe kerülnek, ahol csekély az esély azok számára egy másik lehetőségre, akiknek rosszul sikerült az ún. 11 + vizsga. (A tanulónak 11 éves korukban meghatározott tantárgyakból vizsgázniuk kell, és ez alapján jelölik ki számukra, hogy mely típusú iskolában folytathatják tanulmányukat.) Másrészt azt is jelenti, hogy egy rosszabb képességű gyermek, akinek szülei elő tudják teremteni az iskolák hierarchiájában magasabbra sorolt magániskola tandíját, je-

lentős előnyre tesznek szert az oktatás nyújtotta lehetőségek kihasználásában.

A szerzők minden kérdést több oldalról, az adatok többféle csoportosításával, többféle mutató képzésével és több módszer segítségével közelítenek meg. Részletesen kitérnek az adatok megbízhatóságára és felhívják a figyelmet a vizsgálati eljárások alkalmazása során felmerülő problémákra, hibalehetőségekre.

(Ism.: Szénai Márta)

ALLARDT, E.:

A SKANDINÁV JÓLÉT ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

(Experiences from the comparative Scandinavian welfare study, with a bibliography of the project.) – *European Journal of Political Research*, 1981. 1. sz. 101–111. p.

A Helsinki Egyetemen 1971-ben létrehozták az Összehasonlító Szociológiai Kutató Csoportot E. Allardt vezetésével. Első nagy kutatási programja négy skandináv ország – Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország – jólétének összehasonlítása volt. Ehhez 1972-ben mind a négy országban mintegy ezer 15–64 éves személyre kiterjedő kérdőíves vizsgálatot végeztek. A minta viszonylag kis mérete miatt ez a felvétel nem versenyezhetett az országos jólétvizsgálatokkal az egyes országok helyzetének részletes felmérése tekintetében, ezért főcélként – az összehasonlítás mellett – azt tűzték ki, hogy egy új, a korábbiaknál szélesebb jólétfogalmat alkalmaznak, és ennek alapján új hipotéziseket fogalmaznak meg.

A jólét kutatásoknak két alapvető dilemmával kell szembenézniük:

1. csak az anyagi szükségletek kielégítettségi fokára összpontosítsák figyelmüket, vagy figyelembe vegyenek nem anyagi és társadalmi szükségleteket is;
2. a külső, objektív körülményeket mérik vagy a körülmények személyes, szubjektív értékelését a megkérdezettek részéről.

A skandináv vizsgálat azt a megoldást alkalmazta, hogy mind az anyagi, mind a nem anyagi szükségleteket vizsgálta, és mind objektív, mind szubjektív jelzőszámokat alkalmazott. Így Allardt megfogalmazása szerint a következő négy témakört vizsgálta:

- az anyagi szükségletek vizsgálatánál objektív jelzőszámként 1. az életszínvonalat, szubjektív jelzőszámként 3. a megelégedettség-elégedetlenséget;
- a nem anyagi szükségleteket vizsgálva 2. az élet minőségét objektív és 4. a boldogságot szubjektív jelzőszámként.

Mind objektív, mind szubjektív jelzőszámokra azért van szükség, mert a szubjektív jelzőszámok fejezik ki, hogy a társadalom tagjai hogyan értékelik életkörülményeiket, viszont – mivel a megelégedettség, illetve

elégedetlenség kifejezésére való képesség és készség nagyon eltérő lehet az egyes embereknél, és a rosszabb helyzetben levők általában kevésbé élesen fogalmazzák meg elégedetlenségüket – az objektív jelzőszámok elhanyagolása konzervatív következtetésekhez vezethet. A szubjektív vélemények elhanyagolása pedig „embertelen dogmatizmus” vesztélyét rejti magában.

A fent említett négy témakört a következő kérdésekkel vizsgálták:

1. a jövedelem, a lakásviszonyok, a foglalkoztatás, a munkakörülmények, az egészségi állapot és az iskolai végzettség mutatói;
2. a családhoz, rokonsághoz, a helyi közösséghez, szervezetekhez és barátokhoz való kapcsolat mutatói, a politikai életben való részvételnek, a szabadidő tartalmas eltöltésének, a személyi biztonságának és a pótolhatatlanságnak mutatói, valamint a környezeti mutatók (szennyezettség, zaj stb.);
3. megelégedettség az első pontban említett életkörülményekkel;
4. a boldogságnak, magányosságnak, az élet könnyű vagy nehéz voltának általános érzéseire vonatkozó kérdések.

Az eredmények elemzésére keresztábrákat, korreláció-számítást, faktoranalízist és többszörös osztályozási elemzést használtak.

Az elemzés néhány érdekes eredményét Allardt a következőképpen foglalta össze:

1. az életszínvonal objektív jelzőszámai és az elégedetlenséget kifejező jelzőszámok közötti korrelációs kapcsolatok igen gyengék, tehát a tényleges életkörülmények kevésbé befolyásolják a velük való elégedettséget;
2. az életszínvonal jelzőszámai és az emberi kapcsolatok jelzőszámai között nincs korrelációs kapcsolat, tehát „palotában és kunyhóban” egyformán van lehetőség mind jó mind pedig rossz emberi kapcsolatokra;
3. a megelégedettség mértéke nem mutat lényeges különbséget az egyes országokon belül nemek, életkor, iskolai végzettség és foglalkozási csoport szerint, viszont különbözik országonként; nagyon határozottan összefügg az elégedetlenség a politikai állásfoglalással: minél baloldalibb valakinek a politikai magatartása, annál inkább elégedetlen a fennálló körülményekkel.

Ezt a gondolatot folytatja a szerző Svédország és Dánia összehasonlításával. Svédországban mutatják a legkedvezőbb képet az életszínvonal objektív mutatói, hasonlóképpen itt a legjobb az élet minősége (Allardt így fogalmaz: ott a legkisebb az „elidegenedés”), mégis a legnagyobb a szubjektív elégedetlenség. Dániában viszont magas fokú az elidegenedés és alacsony az elégedetlenség. A látszólagos ellentmondás oka – Allardt szerint –, hogy a svéd társadalom erősen politizált, a dán viszont privatizált, az elégedetlenség pedig a politikai tudatossággal függ össze.

A skandináv vizsgálat sok új fogalmat és módszert vezetett be, sok érdekes összefüggést mutatott ki. A fogalmak és módszerek azonban Allardt szerint sem tökéletesek, a kimutatott újszerű összefüggések pedig e fogalmakból és módszerekből következnek. Ez-

ért az egész vizsgálat inkább továbbgondolkodásra ösztönöz, mint kész módszereket és megcáfolhatatlan igazságokat ad.

(Ism.: Andorka Rudolf)

KAHNERT, A.:

NEMZETKOZI FEJLŐDÉS A KÖRNYEZETI STATISZTIKA TERÜLETÉN

(Internationale Entwicklungen auf dem Gebiet der Umweltstatistik.) – *Mitteilungsblatt. Österreichische Gesellschaft für Statistik und Informatik.* 1981. 41. sz. 6–13. p.

A statisztikai hivatalok nemzetközi együttműködése a környezetstatisztika terén – más statisztikai ágazatokhoz hasonlóan – olyan próbálkozásnak nevezhető, amely a nemzeti statisztikák összehasonlíthatóságának előmozdítását szolgálja. A nemzetközi együttműködés a vizsgált munkaterületen azonban két okból is alapvetően eltér a más munkaterületeken kifejtett nemzetközi kooperációtól: először is a környezetstatisztikát csak az utóbbi időben ismerték el önálló ágazatként, másodsor pedig a különböző országokban a környezetstatisztika kimondottan eltérő pozíciót foglal el. Egyes országokban például hiányoznak azok a törvényes vagy igazgatási alapok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a nemzeti statisztikai hivatalok alaposan feldolgozhassák ezt a területet, más országokban viszont részben tetemes ráfordításokkal folyik a környezetstatisztika fejlesztése.

Ebből a helyzetből kellett a nemzetközi szervezeteknek kiindulniuk, amikor több mint egy évtizede megkezdték a környezetstatisztika kialakítását. A kiindulási helyzetből következően, hogy először még a környezetstatisztika alkotóelemeinek fogalmai sem voltak tisztázottak. Hiányoztak a munkaterületre vonatkozó átfogó fogalmi alapok, és ezek részben még ma is hiányoznak. Ezzel egyidejűleg fokozódott az adminisztratív intézkedések szükségessége is. A környezet átfogó koncepciója hiányában az információs igényeket szükségképpen pontról pontra elégítették ki, ami viszont azzal járt, hogy a kért információk beszerzésével gyakran különböző intézményeket bíztak meg, s ez a későbbiekben már felvetette az ezek közötti koordinálás problémáját.

A környezetstatisztika átfogó keretének kialakításával kapcsolatos nemzetközi tevékenységet történetileg tekintve először a KGST és az ENSZ fejtett ki. A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága 1975-ben felállította a környezetstatisztika mutatószám-rendszerét, amit alkalmasnak ítélték a környezet állapotának és a környezetvédelmi intézkedéseknek jellemzésére.

elégedetlenség kifejezésére való képesség és készség nagyon eltérő lehet az egyes embereknél, és a rosszabb helyzetben levők általában kevésbé élesen fogalmazzák meg elégedetlenségüket – az objektív jelzőszámok elhanyagolása konzervatív következtetésekhez vezethet. A szubjektív vélemények elhanyagolása pedig „embertelen dogmatizmus” vesztését rejti magában.

A fent említett négy témakört a következő kérdésekkel vizsgálták:

1. a jövedelem, a lakásviszonyok, a foglalkoztatás, a munkakörülmények, az egészségi állapot és az iskolai végzettség mutatói;
2. a családhoz, rokonsághoz, a helyi közösséghez, szervezetekhez és barátokhoz való kapcsolat mutatói, a politikai életben való részvételnek, a szabadidő tartalmas eltöltésének, a személyi biztonságának és a pótolhatatlanságnak mutatói, valamint a környezeti mutatók (szennyezettség, zaj stb.);
3. megelégedettség az első pontban említett életkörülményekkel;
4. a boldogságnak, magányosságnak, az élet könnyű vagy nehéz voltának általános érzéseire vonatkozó kérdések.

Az eredmények elemzésére keresztábrákat, korreláció-számítást, faktoranalízist és többszörös osztályozási elemzést használtak.

Az elemzés néhány érdekes eredményét Allardt a következőképpen foglalta össze:

1. az életszínvonal objektív jelzőszámai és az elégedetlenséget kifejező jelzőszámok közötti korrelációs kapcsolatok igen gyengék, tehát a tényleges életkörülmények kevésbé befolyásolják a velük való elégedettséget;
2. az életszínvonal jelzőszámai és az emberi kapcsolatok jelzőszámai között nincs korrelációs kapcsolat, tehát „palotában és kunyhóban” egyformán van lehetőség mind jó mind pedig rossz emberi kapcsolatokra;
3. a megelégedettség mértéke nem mutat lényeges különbséget az egyes országokon belül nemek, életkor, iskolai végzettség és foglalkozási csoport szerint, viszont különbözik országonként; nagyon határozottan összefügg az elégedetlenség a politikai állásfoglalással: minél baloldalibb valakinek a politikai magatartása, annál inkább elégedetlen a fennálló körülményekkel.

Ezt a gondolatot folytatja a szerző Svédország és Dánia összehasonlításával. Svédországban mutatják a legkedvezőbb képet az életszínvonal objektív mutatói, hasonlóképpen itt a legjobb az élet minősége (Allardt így fogalmaz: ott a legkisebb az „elidegenedés”), mégis a legnagyobb a szubjektív elégedetlenség. Dániában viszont magas fokú az elidegenedés és alacsony az elégedetlenség. A látszólagos ellentmondás oka – Allardt szerint –, hogy a svéd társadalom erősen politizált, a dán viszont privatizált, az elégedetlenség pedig a politikai tudatossággal függ össze.

A skandináv vizsgálat sok új fogalmat és módszert vezetett be, sok érdekes összefüggést mutatott ki. A fogalmak és módszerek azonban Allardt szerint sem tökéletesek, a kimutatott újszerű összefüggések pedig e fogalmakból és módszerekből következnek. Ez-

ért az egész vizsgálat inkább továbbgondolkodásra ösztönöz, mint kész módszereket és megcáfolhatatlan igazságokat ad.

(Ism.: Andorka Rudolf)

KAHNERT, A.:

NEMZETKOZI FEJLŐDÉS A KÖRNYEZETI STATISZTIKA TERÜLETÉN

(Internationale Entwicklungen auf dem Gebiet der Umweltstatistik.) – *Mitteilungsblatt. Österreichische Gesellschaft für Statistik und Informatik.* 1981. 41. sz. 6–13. p.

A statisztikai hivatalok nemzetközi együttműködése a környezetstatisztika terén – más statisztikai ágazatokhoz hasonlóan – olyan próbálkozásnak nevezhető, amely a nemzeti statisztikák összehasonlíthatóságának előmozdítását szolgálja. A nemzetközi együttműködés a vizsgált munkaterületen azonban két okból is alapvetően eltér a más munkaterületeken kifejtett nemzetközi kooperációtól: először is a környezetstatisztikát csak az utóbbi időben ismerték el önálló ágazatként, másodsor pedig a különböző országokban a környezetstatisztika kimondottan eltérő pozíciót foglal el. Egyes országokban például hiányoznak azok a törvényes vagy igazgatási alapok, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a nemzeti statisztikai hivatalok alaposan feldolgozhassák ezt a területet, más országokban viszont részben tetemes ráfordításokkal folyik a környezetstatisztika fejlesztése.

Ebből a helyzetből kellett a nemzetközi szervezeteknek kiindulniuk, amikor több mint egy évtizede megkezdték a környezetstatisztika kialakítását. A kiindulási helyzetből következően, hogy először még a környezetstatisztika alkotóelemeinek fogalmai sem voltak tisztázottak. Hiányoztak a munkaterületre vonatkozó átfogó fogalmi alapok, és ezek részben még ma is hiányoznak. Ezzel egyidejűleg fokozódott az adminisztratív intézkedések szükségessége is. A környezet átfogó koncepciója hiányában az információs igényeket szükségképpen pontról pontra elégítették ki, ami viszont azzal járt, hogy a kért információk beszerzésével gyakran különböző intézményeket bíztak meg, s ez a későbbiekben már felvetette az ezek közötti koordinálás problémáját.

A környezetstatisztika átfogó keretének kialakításával kapcsolatos nemzetközi tevékenységet történetileg tekintve először a KGST és az ENSZ fejtett ki. A KGST Statisztikai Állandó Bizottsága 1975-ben felállította a környezetstatisztika mutatószám-rendszerét, amit alkalmasnak ítélték a környezet állapotának és a környezetvédelmi intézkedéseknek jellemzésére.

A KGST környezetstatisztikai rendszere nyolc fő kategóriát tartalmaz:

- I. Általános mutatók
- II. A földfelülettel és a föld bioszférájával kapcsolatos mutatók
- III. A vízzel kapcsolatos mutatók
- IV. A hulladékkal kapcsolatos mutatók
- V. A levegő állapotával kapcsolatos mutatók
- VI. A zajjal kapcsolatos mutatók
- VII. A települési környezettel kapcsolatos mutatók
- VIII. A környezetvédelemmel kapcsolatos beruházások.

A szerző véleménye szerint a KGST környezetstatisztikai mutatószám-rendszere olyan mutatók gyűjteményének benyomását kelti, amelyek az országok többségében vagy már rendelkezésre állnak, vagy amelyeknek kialakítása legalábbis nem jelent megoldhatatlan problémát. Ezzel ez a mutatószám-rendszer a nemzeti statisztikák nemzetközi szinten történő koordinálása két alapvető alternatívája közül az egyik lehetőségnek tekinthető, aminek lényege, hogy az egyes országokban meglévő statisztikákat zárt rendszerbe foglalja össze a változók összhangba hozatala céljából.

A másik – ENSZ – alternatíva az anyag- és energiamérlegeken alapult.

Az ENSZ keretében jelenleg a környezetstatisztika átfogó keretének kidolgozásával kapcsolatos munka az ENSZ Statisztikai Hivatalára és az Európai Statisztikusok Értekezletére összpontosul. Az ENSZ Statisztikai Hivatala az átfogó keretre vonatkozó olyan ajánlást készít elő, amely részben a fejlődő országok sajátosságait is figyelembe veszi.

Az Európai Statisztikusok Értekezlete arra igyekszik fényt deríteni, hogy

- az egyes országokban kidolgozás alatt álló keretkonceptiókat hogyan lehet hasznosítani;
- melyek az eljövendő környezetstatisztikai rendszerek és a nemzetgazdasági elszámolások közötti összefüggések;
- melyek a kapcsolatok a környezetstatisztika rendszere és a társadalmi és népesedési statisztika rendszere között.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének munkájában eddig a Kanadában kidolgozott STRESS- (Response Environmental Statistical System) modellt alkalmazták. A modell alapelve az, hogy meghatározott szakterületekre olyan információkat kategóriákat különböztessen meg, amelyek tájékoztatnak a környezettel kapcsolatos összefüggésekről. A modell tehát abból indul ki, hogy a környezetstatisztikai rendszernek dokumentálnia kell az emberi és természeti tevékenységek közötti összefüggéseket, valamint a nem kívánt hatásokat vagy az ezek elkerülésére tett intézkedéseket.

A szerző a STRESS-modellt annak bizonyos hiányosságai ellenére alkalmasnak találja. A modell ugyanis lehetővé teszi a beszámolójelentések ökológiai vonatkozásainak

figyelembevételét, továbbá a kvalitatív információk felvételét. Adott esetben lehetővé válik az élet minőségének területére vonatkozó információknak a reagálási mutatószámokhoz való csatlakoztatása.

Az Európai Statisztikusok Értekezlete keretében végzett vizsgálat célja a modell rendszerbeli pontatlanságainak bemutatása. A munka során ismereteket nyernek az országos környezetstatisztikai rendszerek hiányosságairól is, amint azok a STRESS-moddellel kapcsolatban megmutatkoznak.

A környezetstatisztika egyes területei fogalmi és szisztematikus alapjainak kidolgozásával kapcsolatban a szerző kiemeli a KGST mutatószám-rendszerében a részterületekre vonatkozó mutatókat, foglalkozik az ENSZ Statisztikai Hivatalának ez irányú munkásságával, említést tesz az Európai Községek Statisztikai Hivatalának a környezetvédelmi beruházások statisztikája terén kifejtett munkájáról, majd bővebben foglalkozik az ENSZ ilyen jellegű tevékenységével. E tevékenységen belül befejezés előtt áll a föld általános megművelése nemzetközi standard rendszerének kidolgozása (együttműködésben a FAO-val). Előkészületben van a víz használata nemzetközi rendszerének kidolgozása. A közeljövőre az Európai Statisztikusok Értekezletének munkaprogramja előirányozza a levegő minősége rendszerének (támaszkodva a WHO erre vonatkozó projektjére), továbbá a növény- és állatvilág környezeti rendszerének kidolgozását.

A jövőbeli fejlődést illetően a szerző úgy véli, hogy továbbra is fennmarad a nemzetközi szervezetek között kialakult munkamegosztás. A környezeti mutatószámokkal kapcsolatos jövőbeli munkák alapja egyrészt adottnak tekinthető a KGST környezetstatisztikai mutatószám-rendszerében; ehhez járultak az EGB-országok kormányai környezeti kérdésekkel foglalkozó főtanácsadóinak előmunkálatai, a társadalmi mutatószámok kidolgozása, mindenképp az OECD keretében. A nemzetközi szervezetekben folytatandó tevékenységen kívül várható a statisztikai hivatalok közötti kétoldalú együttműködés is a környezetstatisztika kidolgozásával kapcsolatos munkák terén.

(Ism.: Kármán Tamásné)

LEVY, M. L.:

A VÁLÁSOK ÉS AZ ELVÁLTAK

(Divorces et divorcés.) – *Population et Sociétés*. 1981. 144. sz. 1–3. p.

A válások évi száma Franciaországban az elmúlt nyolc év alatt csaknem megkétszereződött. A házasságkötések száma ezzel egyidejűleg jelentősen csökkent, és egyre na-

A KGST környezetstatisztikai rendszere nyolc fő kategóriát tartalmaz:

- I. Általános mutatók
- II. A földfelülettel és a föld bioszférájával kapcsolatos mutatók
- III. A vízzel kapcsolatos mutatók
- IV. A hulladékkal kapcsolatos mutatók
- V. A levegő állapotával kapcsolatos mutatók
- VI. A zajjal kapcsolatos mutatók
- VII. A települési környezettel kapcsolatos mutatók
- VIII. A környezetvédelemmel kapcsolatos beruházások.

A szerző véleménye szerint a KGST környezetstatisztikai mutatószám-rendszere olyan mutatók gyűjteményének benyomását kelti, amelyek az országok többségében vagy már rendelkezésre állnak, vagy amelyeknek kialakítása legalábbis nem jelent megoldhatatlan problémát. Ezzel ez a mutatószám-rendszer a nemzeti statisztikák nemzetközi szinten történő koordinálása két alapvető alternatívája közül az egyik lehetőségnek tekinthető, aminek lényege, hogy az egyes országokban meglévő statisztikákat zárt rendszerbe foglalja össze a változók összhangba hozatala céljából.

A másik – ENSZ – alternatíva az anyag- és energiamérlegeken alapult.

Az ENSZ keretében jelenleg a környezetstatisztika átfogó keretének kidolgozásával kapcsolatos munka az ENSZ Statisztikai Hivatalára és az Európai Statisztikusok Értekezletére összpontosul. Az ENSZ Statisztikai Hivatala az átfogó keretre vonatkozó olyan ajánlást készít elő, amely részben a fejlődő országok sajátosságait is figyelembe veszi.

Az Európai Statisztikusok Értekezlete arra igyekszik fényt deríteni, hogy

- az egyes országokban kidolgozás alatt álló keretkonceptiókat hogyan lehet hasznosítani;
- melyek az eljövendő környezetstatisztikai rendszerek és a nemzetgazdasági elszámolások közötti összefüggések;
- melyek a kapcsolatok a környezetstatisztika rendszere és a társadalmi és népesedési statisztika rendszere között.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének munkájában eddig a Kanadában kidolgozott STRESS- (Response Environmental Statistical System) modellt alkalmazták. A modell alapelve az, hogy meghatározott szakterületekre olyan információkat kategóriákat különböztessen meg, amelyek tájékoztatnak a környezettel kapcsolatos összefüggésekről. A modell tehát abból indul ki, hogy a környezetstatisztikai rendszernek dokumentálnia kell az emberi és természeti tevékenységek közötti összefüggéseket, valamint a nem kívánt hatásokat vagy az ezek elkerülésére tett intézkedéseket.

A szerző a STRESS-modellt annak bizonyos hiányosságai ellenére alkalmasnak találja. A modell ugyanis lehetővé teszi a beszámolójelentések ökológiai vonatkozásainak

figyelembevételét, továbbá a kvalitatív információk felvételét. Adott esetben lehetővé válik az élet minőségének területére vonatkozó információknak a reagálási mutatószámokhoz való csatlakoztatása.

Az Európai Statisztikusok Értekezlete keretében végzett vizsgálat célja a modell rendszerbeli pontatlanságainak bemutatása. A munka során ismereteket nyernek az országos környezetstatisztikai rendszerek hiányosságairól is, amint azok a STRESS-moddellel kapcsolatban megmutatkoznak.

A környezetstatisztika egyes területei fogalmi és szisztematikus alapjainak kidolgozásával kapcsolatban a szerző kiemeli a KGST mutatószám-rendszerében a részterületekre vonatkozó mutatókat, foglalkozik az ENSZ Statisztikai Hivatalának ez irányú munkásságával, említést tesz az Európai Községek Statisztikai Hivatalának a környezetvédelmi beruházások statisztikája terén kifejtett munkájáról, majd bővebben foglalkozik az ENSZ ilyen jellegű tevékenységével. E tevékenységen belül befejezés előtt áll a föld általános megművelése nemzetközi standard rendszerének kidolgozása (együttműködésben a FAO-val). Előkészületben van a víz használata nemzetközi rendszerének kidolgozása. A közeljövőre az Európai Statisztikusok Értekezletének munkaprogramja előirányozza a levegő minősége rendszerének (támaszkodva a WHO erre vonatkozó projektjére), továbbá a növény- és állatvilág környezeti rendszerének kidolgozását.

A jövőbeli fejlődést illetően a szerző úgy véli, hogy továbbra is fennmarad a nemzetközi szervezetek között kialakult munkamegosztás. A környezeti mutatószámokkal kapcsolatos jövőbeli munkák alapja egyrészt adottnak tekinthető a KGST környezetstatisztikai mutatószám-rendszerében; ehhez járultak az EGB-országok kormányai környezeti kérdésekkel foglalkozó főtanácsadóinak előmunkálatai, a társadalmi mutatószámok kidolgozása, mindenképp az OECD keretében. A nemzetközi szervezetekben folytatandó tevékenységen kívül várható a statisztikai hivatalok közötti kétoldalú együttműködés is a környezetstatisztika kidolgozásával kapcsolatos munkák terén.

(Ism.: Kármán Tamásné)

LEVY, M. L.:

A VÁLÁSOK ÉS AZ ELVÁLTAK

(Divorces et divorcés.) – *Population et Sociétés*. 1981. 144. sz. 1–3. p.

A válások évi száma Franciaországban az elmúlt nyolc év alatt csaknem megkétszereződött. A házasságkötések száma ezzel egyidejűleg jelentősen csökkent, és egyre na-

gyobb arányban az újrَاهázasodók házasságkötéseiből tevődik össze. A válások legnagyobb gyakorisággal a házasság megkötése után öt évvel következnek be (ez a válások szempontjából modális házasságtartam), a válások alakulását leíró görbe aszimmetrikus jellege miatt ugyanakkor a válások bekövetkezése szempontjából medián házasságtartam közel 9,4 évet tesz ki. A számítások során a szerző a válások valamely naptári év alatti számát azoknak a házasságkötéseknek a számához viszonyította, amelyből származtak, majd a nyert hányadosok értékeit összegezte. Az így konstruált mutatót a válások redukált száma mutatójának nevezte el. E mutató száz házasságkötésre vonatkoztatott értéke 1979-ben 24,7-et tett ki, az 1960. évi 11,0-del szemben. A mutató 1979. évi értéke alapján mégsem állíthatjuk, hogy Franciaországban jelenleg minden ötödik házasság válással végződik, mert kimutatható a válások naptárának igen markáns egyidejű fiatalodása is. Az 1977. évi 9,4 évet kitevő váláskori medián házasságtartam 1960–1964. évi értéke még 10,4 évet tett ki. Más megfigyelések is tanúsítják, hogy a válás következtében megszűnt házasságok átlagos tartama jelentősen lerövidült, amiben feltehetően szerepe volt a válások legalizálását megkönnyítő 1975. évi rendeletnek is: meghozatala után, különösen 1976-ban és a következő években számos már korábban felbomlott házasság megszűnését legalizálták.

Kétségtelen, hogy az újrَاهázasodások számának és arányának megnövekedése jelen-

tős mértékben az elváltak megnövekedett számának a következménye.

Újabb jelenség, melyre szintén fel kell figyelni, hogy az újabb házasságot nem kötő és az igen különböző körülmények között élő elváltak száma és aránya egyidejűleg szintén növekszik. Az elváltak e megnövekedett létszámú csoportjának markáns vonása, hogy jelentősen megfiatalodott. A 40 évesnél fiatalabb elvált nők aránya például az 1968. évi 21 százalékkal szemben 1979-ben már 35 százalékot tett ki.

A perspektívákat illetően két változat alakulhat ki:

1. a megnövekedett létszámú fiatal elváltak újrَاهázasodnak („amerikai” modell);
2. a megnövekedett létszámú fiatal elváltak összeköltöznek élettársukkal annak igénye nélkül, hogy együttélésüket törvényesítsék („svéd” modell).

Mindkét tendencia érvényesül már jelenleg is, és nem látható előre, melyik válik nagyobb arányúvá.

Levy tanulmánya befejező részében az elvált szülők gyermekeinek, az elvált és valakivel együtt élő szülők gyermekeinek és a házasságon kívül született gyermekeknek a felnevelésével kapcsolatos egyre növekvő, sokrétű gondokról szól. A gyermekek egyre nagyobb hányada nevelkedik ugyanis olyan körülmények között, amelyek már jelentősen különböznek a hagyományos családi környezetnek a gyermekek lelki egészsége szempontjából igen fontos jellemzőitől.

(Ism.: Valkovics Emil)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIÓ KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 11. SZÁM

Matjuha, I.: Mindent az ember nevében, az ember javára.

Fidler, M.: Az ágazati kapcsolatok indexei.

Kravcsenko, F.: A fel nem szerelt gépi berendezések összeírási adatainak feldolgozása.

Nazarov, M.: A társadalmi-gazdasági statisztika tanfolyamának jelentősége és tartalma.

Hashascsan, D.: Az ésszerűsítés és újítás az állami statisztikai szervezetben.

Volkov, A.: A demográfiai folyamatok mérése és elemzése. A generáció jellemzői.

Leckij, Ju. – Scsukin, A. – Jasín, V.: A közös használatú számítóközpontok műszaki eszközei.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének ülése.

A természetes népmozgalom a Szovjetunióban.

A tudományos fokozattal és címmel rendelkező tudományos dolgozók száma szövetségi köztársaságok szerint.

1981. ÉVI 12. SZÁM

Gur'ev, V.: A lakossági háztartási szolgáltatások statisztikájának továbbfejlesztése.

Rjabuskin, B.: A társadalmi termelés gazdasági hatékonysága statisztikai vizsgálatának néhány módszertani kérdése.

German, T. – Cigel'nik, A.: A termelési tartalékok komplex elemzésének tökéletesítése.

Oszipov, M.: A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala számítástechnikai hálózata gazdasági mechanizmusának fejlesztése.

Homenko, A.: Az előrejelzések felhasználása a vállalati tevékenység statisztikai megfigyelésében.

Jegorov, N. – Frenkel', A. – Sifrin, G. – Rajszkaja, N.: Az OSZSZSZK Központi Statisztikai Hivatalának Számítóközpontjában kifejlesztett matematikai statisztikai ipari programcsomag.

Adamov, B. – Kuznezov, V.: Az ipari termelés mélyzet osztályozása.

Knjazevszkij, V.: Új tankönyvek a statisztika elméletéről.

Goldberger, A. – Kulinics, E.: A mezőgazdasági felvásárlás statisztikája.

Levin, A.: A befejezetlen építkezések számbavétele és elemzése.

A köztársasági fővárosok és az egymilliónál népesebb városok adatai.

A nemzeti jövedelem a Szovjetunióban és néhány más országban.

gyobb arányban az újránházasodók házasságkötéseiből tevődik össze. A válások legnagyobb gyakorisággal a házasság megkötése után öt évvel következnek be (ez a válások szempontjából modális házasságtartam), a válások alakulását leíró görbe aszimmetrikus jellege miatt ugyanakkor a válások bekövetkezése szempontjából medián házasságtartam közel 9,4 évet tesz ki. A számítások során a szerző a válások valamely naptári év alatti számát azoknak a házasságkötéseknek a számához viszonyította, amelyből származtak, majd a nyert hányadosok értékeit összegezte. Az így konstruált mutatót a válások redukált száma mutatójának nevezte el. E mutató száz házasságkötésre vonatkoztatott értéke 1979-ben 24,7-et tett ki, az 1960. évi 11,0-del szemben. A mutató 1979. évi értéke alapján mégsem állíthatjuk, hogy Franciaországban jelenleg minden ötödik házasság válással végződik, mert kimutatható a válások naptárának igen markáns egyidejű fiatalodása is. Az 1977. évi 9,4 évet kitevő váláskori medián házasságtartam 1960–1964. évi értéke még 10,4 évet tett ki. Más megfigyelések is tanúsítják, hogy a válás következtében megszűnt házasságok átlagos tartama jelentősen lerövidült, amiben feltehetően szerepe volt a válások legalizálását megkönnyítő 1975. évi rendeletnek is: meghozatala után, különösen 1976-ban és a következő években számos már korábban felbomlott házasság megszűnését legalizálták.

Kétségtelen, hogy az újránházasodások számának és arányának megnövekedése jelen-

tős mértékben az elváltak megnövekedett számának a következménye.

Újabb jelenség, melyre szintén fel kell figyelni, hogy az újabb házasságot nem kötő és az igen különböző körülmények között élő elváltak száma és aránya egyidejűleg szintén növekszik. Az elváltak e megnövekedett létszámú csoportjának markáns vonása, hogy jelentősen megfiatalodott. A 40 évesnél fiatalabb elvált nők aránya például az 1968. évi 21 százalékkal szemben 1979-ben már 35 százalékot tett ki.

A perspektívákat illetően két változat alakulhat ki:

1. a megnövekedett létszámú fiatal elváltak újránházasodnak („amerikai” modell);
2. a megnövekedett létszámú fiatal elváltak összeköltöznek élettársukkal annak igénye nélkül, hogy együttélésüket törvényesítsék („svéd” modell).

Mindkét tendencia érvényesül már jelenleg is, és nem látható előre, melyik válik nagyobb arányúvá.

Levy tanulmánya befejező részében az elvált szülők gyermekeinek, az elvált és valakivel együtt élő szülők gyermekeinek és a házasságon kívül született gyermekeknek a felnevelésével kapcsolatos egyre növekvő, sokrétű gondokról szól. A gyermekek egyre nagyobb hányada nevelkedik ugyanis olyan körülmények között, amelyek már jelentősen különböznek a hagyományos családi környezetnek a gyermekek lelki egészsége szempontjából igen fontos jellemzőitől.

(Ism.: Valkovics Emil)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIÓ KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 11. SZÁM

Matjuha, I.: Mindent az ember nevében, az ember javára.

Fidler, M.: Az ágazati kapcsolatok indexei.

Kravcsenko, F.: A fel nem szerelt gépi berendezések összeírási adatainak feldolgozása.

Nazarov, M.: A társadalmi-gazdasági statisztika tanfolyamának jelentősége és tartalma.

Hashascsan, D.: Az ésszerűsítés és újítás az állami statisztikai szervezetben.

Volkov, A.: A demográfiai folyamatok mérése és elemzése. A generáció jellemzői.

Leckij, Ju. – Scsukin, A. – Jasín, V.: A közös használatú számítóközpontok műszaki eszközei.

Az Európai Statisztikusok Értekezletének ülése.

A természetes népmozgalom a Szovjetunióban.

A tudományos fokozattal és címmel rendelkező tudományos dolgozók száma szövetségi köztársaságok szerint.

1981. ÉVI 12. SZÁM

Gur'ev, V.: A lakossági háztartási szolgáltatások statisztikájának továbbfejlesztése.

Rjabuskin, B.: A társadalmi termelés gazdasági hatékonysága statisztikai vizsgálatának néhány módszertani kérdése.

German, T. – Cigel'nik, A.: A termelési tartalékok komplex elemzésének tökéletesítése.

Oszipov, M.: A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala számítástechnikai hálózata gazdasági mechanizmusának fejlesztése.

Homenko, A.: Az előrejelzések felhasználása a vállalati tevékenység statisztikai megfigyelésében.

Jegorov, N. – Frenkel', A. – Sifrin, G. – Rajszkaja, N.: Az OSZSZSZK Központi Statisztikai Hivatalának Számítóközpontjában kifejlesztett matematikai statisztikai ipari programcsomag.

Adamov, B. – Kuznezov, V.: Az ipari termelés mélyzet osztályozása.

Knjazevszkij, V.: Új tankönyvek a statisztika elméletéről.

Goldberger, A. – Kulinics, E.: A mezőgazdasági felvásárlás statisztikája.

Levin, A.: A befejezetlen építkezések számbavétele és elemzése.

A köztársasági fővárosok és az egymilliónál népesebb városok adatai.

A nemzeti jövedelem a Szovjetunióban és néhány más országban.

WIADOMOŚĆ STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 9. SZÁM

Wilk, M.: Az 1981 júliusában végrehajtott mezőgazdasági összeírás előzetes eredményei.

Az állami statisztikai információs rendszer fejlesztésére vonatkozó irányelvek megvitatása a Statisztikai Tudományos Tanácsban.

Strak, M.: A kulturális intézmények Lengyelországban.

Zalewski, L.: A legfontosabb mezőgazdasági termékek hozamának előrebecslése.

Dejnek, A. – Pludowski, H.: A burgonyahozam becslése pontosságának statisztikai értékelése a lublini vajdaságban, 1977–1980.

Zajac, K.: Tanulmányok Krakkó lakosságának várható átlagos életkoráról.

Muszynska, A.: A népesség struktúrája a népszámlálások közötti időszakokban, az iskolai végzettség szerint végzett becslésnél alkalmazott módszerek helytállósága.

Hryniewicka, I.: Az alkalmazottak és családjaik szociális támogatása, 1976–1980.

Kowalski, J.: Összefüggés a népgazdaság termelő és nem termelő szférája között.

Sikora, Z.: A sporteljesítmények a testezés statisztikai felvételének fényében.

Kaminski, W.: A népesség várható fejlődése Jelenia Gora vajdaságban, 1980–1985.

Ryn, K.: Megjegyzések az önkéntes statisztikai levelezők tevékenységéről.

Blixa, M.: A társadalmi jelenségek alakulásának elemzése havi idősorokra alapozott információs rendszer alapján.

1981. ÉVI 10. SZÁM

Barczak, A.: Elhunyt Zbigniew Pawlowski professzor.

Kardos, J.: Visszaemlékezések a Pawlowski professzorral való együttműködésre a Statisztikai Főhivatalban.

Kardos, J.: A „csúszó” lognormáleloszlás használata a munkabérek és a lakosság jövedelme eloszlásának előrejelzésére és becslésére.

Zurawicz, A.: Az általános iskola utáni oktatás az élelmiszer-gazdaság igényeinek kielégítésére.

Mijakowska, J.: Nyugdíjas és rokkant személyek háztartása.

Smolinski, Z.: Családfelvételek 1981-ben.

Strahl, D.: A vajdaságok tipológiai szerkezete Lengyelországban; oktatási és kulturális vetületek.

Bajger, D. – Ligeza, A.: A turisták fogyasztása becslésének problémái, területi keresztmetszetben.

Kikolska-Lesiak, J.: A városi fejlődés elemei.

Izkowszki, J.: Tájékoztató központok 1980-ban.

Swies, K.: A termésvételek módszerei.

statistika

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 6. SZÁM

Balogh, A.: A statistika feladatai a Csehszlovák Kommunista Párt XVI. kongresszusa határozatainak végrehajtásában és a népgazdasági irányítási rendszer továbbfejlesztésére hozott határozatok.

Nyitrai V.: Új feladatok a statisztikai informatikában.

Krovák, J.: A vállalatok több szempontú értékelésének lehetőségei.

Hörmannová, M. – Polaková, A.: Az előrejelzés fejlesztésének néhány vetülete.

1981. ÉVI 7. SZÁM

Laitl, J. – Smrcina, O.: Egységes adatbázis.

Drechsler, L.: Csereviszonyok és a gazdasági növekedés mérése.

Dürner, J.: Integrált mérlegrendszer, az elemzések intenzív tételének kiindulópontja.

Studlav, J.: Program előkészítése és felhasználása a klaszter-elemzés céljára.

1981. ÉVI 8–9. SZÁM

Titerová, B.: A KGST Komplex Programjának tizesztendeje a statisztikában.

Balevszki, D.: Táv-adatfeldolgozás Bulgáriában.

Nevyhosténá, M.: Vállalatközi összehasonlítás, állattenyésztési ágazatok szerint.

Altman, D.: Az adatbank-szervezés tapasztalatai a jugoszláv Központi Statisztikai Hivatalban.

Kerber, J.: A készlet információs rendszer adatbázisa.

Jindrová, E.: A kelet-cseh régió vállalatainak részvétele a kiviteli feladatok teljesítésében.

Sejer, J. – Zváček, J.: Parciális és szegmensregresszió alkalmazása a nemzeti jövedelem alakulásának elemzésében.

Heinová, M.: A dolgozók kezdeményezése és a szocialista munkaverseny alakulása 1980-ban.

1981. ÉVI 10. SZÁM

Ottomansky, J.: Az 1980. évi nép- és lakásszámlálás első eredményei.

Soltés, D.: A statisztikai mutatószámok leírásának formalizálása.

Kucerák, J.: A lakossági jövedelmekülönbségek a mikrocenzus adatai szimulálásának és előrejelzésének lehetőségei alapján.

Tesarová, D. – Snizek, J.: A szakképzett fizikai dolgozók számának alakulása az egységes mezőgazdasági szövetkezetekben, 1967–1979.

Jelentés a népgazdaság fejlődéséről és a népgazdasági terv teljesítéséről Csehszlovákiában, 1981. első félévében.

1981. ÉVI 11. SZÁM

Barta B.: A társadalomstatistika fejlődése Magyarországon.

Dyba, K. – Dédecková, H.: Az összesített jellemzők problémája a szerkezeti változások elemzésében.

Pozdniaková, I.: A szerkezeti változások értékelésének egyes módszerei és az elemzések információs képessége.

Tesarová, D.: A munkaerő Csehszlovákiában a hatvanas években.

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 64. SZÁM

Vielrose, E.: A vándorlás hatása a születésekre Lengyelországban.

Brozek, A.: A lengyellakta területek népességének külső vándorlása és természetes szaporodása a XIX–XX. század fordulóján.

Dzenio, K. – Bykowska, E.: A demográfiai fejlődés hatása a munkaerőforrások jövőjének nagyságára.

Kedelski, M.: Lengyelország népességének több szempontú halandósági táblái, városi és falusi területek szerinti bontásban.

Roeske-Siomka, R.: A gazdasági növekedés kiválasztott jelzőszámai és a termékenység trendje.

Michalowska, M. – Ochocki, A. – Strzelecki, Z. – Witkowski, J.: A vándorlás, a munkahely-változtatás és a gyermekszám közötti összefüggés a felsőfokú végzettségűek körében Lengyelországban.

1981. ÉVI 65. SZÁM

Holzer, J. Z.: A stabil népesség modelljének kognitív értéke és korlátai optimalizálási problémákban.

Zajac, K.: A társadalmi-gazdasági és a demográfiai fejlődés kölcsönös összefüggései.

Vielrose, E.: A korstruktúra szintetikus jellemzői.

Khalatbari, P.: A demográfiai átmenet: törés a népességfejlődés folyamatosságában.

Kedelski, M. – Tyczynska, H.: A természetes népmozgalom és a nagyvárosokba való tartós jellegű vándorlás és ingázás közötti korreláció statisztikai elemzése.

Ostasiewicz, S.: Adaptív előreszámítási módszerek a demográfiában.

Jelinek, A.: Urbanizáció és népességreprodukció.

DEMOGRAFIE

revue pro výzkum populačního vývoje

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 4. SZÁM

Kucera, M. – Ullmann, O.: Várható változások a népesség szerkezetében és a lakásállományban, az 1980. évi népszámlálás végleges eredményei alapján.

Rychtarikova, J.: A prenatális nemi arány.

Srb, V.: A népesség halandósága a tengerszint fölött közepes magasságban elhelyezkedő csehszlovák járásokban.

Doval, P. P.: A rosszindulatú daganatos megbetegedések a gyermekeknél.

Hampl, M.: A főbb területek népességének koncentrációja Csehországban 1869 és 1970 között.

Radkovsky, J.: A népességnyilvántartási szám mint azonosítási eszköz az egészségügyi adatbankban.

Pokora, T.: Chung Liang-Ti (1746–1809), a kínai Malthus.

A ROMÁN SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 9–10. SZÁM

A Román Szocialista Köztársaság gazdasági és társadalmi fejlődése az 1981 és 1985 közötti ötéves időszakban.

1981. ÉVI 11. SZÁM

Marian, V.: A nettó jövedelmi rátákat tartalmazó, kiválasztott ártípusokra alapozott társadalmi termék volumenének és szerkezetének elemzése.

Serban, Gh.: A nemzetközi összehasonlítások problémái.

Pantea, P. – Dumbrava, P. – Ghisoiu, N.: A nettó ipari termék és a termelési egységre jutó költség számításának információs rendszere.

Rocsin, M.: A statisztikai munka irányítása és ellenőrzése a szocialista mezőgazdasági üzemekben.

Pana, I. – Pana, V.: Nyereségelemzés a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.

Capanu, I. – Wagner, P. – Porojan, D.: Az életszínvonal emelésének kilátásai.

Badin, V. – Baz, D.: A megbízhatóság becslése csonkított mintákat felhasználó normáeloszlás esetében.

Isaic-Maniu, Al. – Voda, V. Gh.: A megbízhatóság figyelembevételével egy Gamma típusú eloszlásban.

Samboan, A. – Berechet, A.: A Matematikai Statisztikai Központban folyó kutatások.

DEMOSTA

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL DEMOGRÁFIAI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 3. SZÁM

Ottomansky, J.: A Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1980-ban végrehajtott nép-, ház- és lakásszámlálásának első eredményei.

Srb, V.: A népesség fejlődése Csehszlovákiában, 1980-ban.

Rydl, D.: A felnőtt népesség időmérlege Csehszlovákiában.

Fremr, J.: A dolgozók munkabéreinek alakulása Csehszlovákiában ágazatok szerint az 1976 és 1980 közötti időszakban.

Janderová, M.: Az Egészségügyi Világnap.

mitteilungsblatt

AZ OSZTRÁK STATISZTIKAI ÉS INFORMATIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 44. SZÁM

Stenger, H.: Miért a véletlen kiválasztás?
Dornonville de la Cour, A.: Az Európai Közösség statisztikai rendszere.

Gerhold, S.: Teljességtesztek a gazdaságstatisztikai felvételeknél a nemzetgazdasági elszámolás keretében.

Haslinger, A.: Milyen stabil a gyermek utáni vágy? A loglineáris modellek alkalmazása.

Polasek, W.: Statisztikai modellképzés nem kísérleti adatok számára.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 137. SZÁM

Domenach, H. – Guengant, J.-P.: Munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság a tengerentúli megyékben.

Laulhé, P.: A legutolsó foglalkoztatottsági felvétel eredményei; aktív népesség és munkanélküliség 1981 márciusában.

Coutière, A. – Hatem, F. – Mantz, P. – Pontagnier, Ch.: A családi vagyonok koncentrációja.
Desplanques, G.: Az idősebb gyermek helyzete.

1981. ÉVI 138. SZÁM

Dutailly, J.-D.: A termelési rendszer válsága.
Vincent, M.: A textil- és ruházati ipar húsz esztendeje.

Camus, B.: Rentabilitás, beruházás és finanszírozás.
Eymard-Duvernay, F.: Az iparágak és dolgozók.
Lattes, G.: A „harmadik gyermek” hatása.
Rolen, Ch.: Az alapanyagok behozatala.

1981. ÉVI 139. SZÁM

Barge, M. – Payen, J.-F.: Öregedés és fizetés.
Baudelot, Ch. – Choquet, O.: Fizetés és életszínvonal.

Choquet, O. – Villeneuve, A.: Az adó és a családi kedvezmények hatása a jövedelemre.

Sigogne, Ph.: Az ágazatok helye és hatékonysága; Franciaország és európai partnerei.

Villepin, R.: Az állami pénzügyek húsz esztendeje. A mezőgazdaság előzetes számlái, 1981.

STATISTISK TIDSKRIFT

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 5. SZÁM

Altvall, H. E.: Népszámlálás Tanzániában.
Lybeck, J. A. – Carlsson, E.: Makroökonómiai modellek felhasználása. A svéd GUESS modell példája.

Ohman, S.: Az ENSZ Statisztikai Bizottsága által 1981 januárjában elfogadott külkereskedelmi statisztikai fogalmak és meghatározásaik.

Davidsson, G.: Az 1980. évi nép- és lakásszámlálás propagandakampányának értékelése.

Schweizerische Zeitschrift
für Volkswirtschaft und Statistik
Revue suisse d'Economie politique
et de Statistique

A SVÁJCI STATISZTIKAI ÉS KÖZGAZDASÁGI
TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 3. SZÁM

A Svájci Statisztikai és Közgazdasági Társaság 1981. évi közgyűlése „A népességfejlődés: a gazdasági és társadalmi vonatkozások kölcsönös összefüggései” témakörben.

Hürlimann, H.: A népességfejlődés politikai vetülete.

Lesthaeghe, R.: Demográfiai változás, társadalmi biztonság és gazdasági növekedés; következtetések a belga példából.

Du Pasquier, J.-N.: A demográfiai tényező mint az állami kiadások meghatározója.

Rossi, A.: A népesség decentralizációja városi területeken és a helyi állami szektor tevékenysége.

Aprile, G.: Az állami kiadások elemzése egy szövetségi struktúrában: Svájc esete.

Jannsen, M. – Müller, H.: A demográfia hatása az állami tevékenységekre; az öregségi biztosítási rendszer 1. és 2. oszlopának finanszírozása.

Frey, F. – Leu, R. E.: Demográfia és a költségvetés.

Graf, H. G.: A lassú népességnövekedés gazdasági következményei: Svájc esete.

Bottinelli, T.: A vándormozgalmak szerepe Tessin gazdaságtörténetében a Gotthard vasút megindulása után.

Enderle, G.: Vándorlások és társadalmi gazdasági fejlődés. Korreferátum.

Munkapiaci illeszkedési folyamatok, problémák, megoldások, statisztikai bázisok és előzetes eredmények.

Schuller, M.: Mobilitásfejlődés és a térbeli mobilitás helyettesítési formái.

Höpflinger, F.: A családképzés újabb változásai Svájcban.

Menthonnex, J.: A termékenység értelmező modellje longitudinális elemzésben.

Bruhhardl, M.-C. – Bassard, M.: A térbeli mobilitás mint rendszer.

Hauser, J. A.: Szintézis felállítása a demográfiai előrebecslések és a demográfiai jövő viszonylagosság tételére.

1981. ÉVI 4. SZÁM

Heri, E. W.: A hatékonysági hipotézis empirikus felülvizsgálata a francia Svájc piaca számára.

Huber, G.: Az ICHA (svájci nagykereskedelmi forgalmi adó) hatása a tőkefelhalmozásra.

Müller, F. G.: Ellentétek a természeti erőforrások rendelkezésre állásáról: az erőforrások szűkössége és erőforrás-szűkösségi jelzőszámok.

Wasserfallen, W.: Az állami pénzügyi politika hatásai Svájcban. Empirikus vizsgálat.

STATISTISCHE NACHRICHTEN

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 11. SZÁM

Gyorsjelentés a gazdasági helyzetről.

Gisser, R.: Házasságkötések és válások, 1980.

Friedl, H. P.: Egészségügyi statisztika, 1980.

Friedl, H. P. – Dober, V.: A tanulók egészségi állapota az 1979/80. iskolai évben.

Janik, W.: A lakások fűtése. Az 1981. márciusi mikrocenzus eredményei.

Györi, V.: A lakásépítési statisztika jelentései, 1980.

Turetschek, K.: Iparstatisztika. Éves felvétel, 1979.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 43. SZÁM

Laffargue, J.-P.: Makroökonometriai modell kvázi ciklikus jellemzőinek gazdasági értelmezése sztochasztikus környezetben.

Grilliches, Z. – Yatchew, A.: Mintavételi torzítás és endogeneitás egy munkabéregyenlet becslésében; alternatív specifikálás.

Lovigny, J.: Társadalmi rendszerekre alkalmazott információelmélet.

Journal statistique

DE LA SOCIÉTÉ DE
DE PARIS

A PÁRIZSI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 4. SZÁM

- Paillat, P.*: A francia vidék előregedése.
Albouy, M. – Sinani, A.: A francia vidéki tőzsdék eredményessége.
Prat, G.: A kamat és a részvények átlagos árfo-lyama: kölcsönös összefüggés vagy kauzalitás.
Poisson, J.-P.: Közjegyzői tevékenység: a XIX. és XX. század gazdasági fejlődésének tanulmányozása.

Statistische Hefte

NEMZETKÖZI ELMÉLETI
ÉS ALKALMAZOTT STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

1981. ÉVI 3. SZÁM

- Assenmacher, W. – Braun, G. E.*: Az egyszerűségi posztulátum a tudományelméletben és az ökonometriában.
Lorenzi, R.: Korrespondencia-elemzés.
Brenner, D. – Fraser, D. A. S.: A hagyományos statisztikai modell egyszerűsítése szimmetria esetében.
Abel, P. – Menges, G.: A heidelbergi modell „gerinc elemzésének” időszerűsítése.
Brenner, D. – Fraser, D. A. S. – Monette, S.: A következtetés elméletei vagy egyszerű additívek.
Kockläuner, G.: Korlátozott koefficiens-becslés a készletetett „spline” modellben.
Vogt, A.: Az indexek jellemzése különös tekintettel a Stüvel- és a Banerjee-féle indexekre.

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 374. SZÁM

- Rao, J. N. K. – Scott, A.*: Komplex mintavételes felvételekből származó abszolút adatok elemzése: χ^2 próbák az illeszkedés és a függetlenség vizsgálatára kétdimenziós táblákban.
Laird, J. M. – Olivier, D.: Felülvizsgált továbbélési adatok kovariancia-elemzése log-lineáris elemzési technikák felhasználásával.
Begun, J. M. – Gabriel, K. R.: A Newman-Keuls-féle többszörös összehasonlítás eljárás lezárása.
Elder, R. S.: A csoportosítási probléma és a marhahús minőségének szabványai.
Becker, S.: A termékenységi mutatók szezonális viselkedése: elmélet és adatok.
Friedman, J. H. – Rafsky, L. C.: A többváltozós kétmintás probléma grafikus ábrázolása.
Bicker, P. J. – Doksum, K. A.: A transzformációk újabb elemzése.
Efron, B.: Felülvizsgált adatok és a „csizmahúzó” módszer.

Goodman, L. A.: Asszociációs modellek és kanonikus korreláció a rangsorolt kategóriák szerinti keresztcsoportosítások elemzésében.

Lehmann, E. L.: A teljesség értelmezése és a Basu-féle tétel.

Demster, A. P. – Rubin, D. B. – Tsutakawa, R. K.: A kovariancia komponens modellek becslése.

Devlin, S. J. – Gnanadesikan, R. – Kettenring, J. R.: A szóródási matrixok és a főkomponensek robuszt becslése.

Gewek, I.: Két stacioner kovarianciájú idősor függetlenségi tesztjeinek összehasonlítása.

Schlicht, E.: Egy szezonális kiigazítási elv és az ebből levezetett szezonális kiigazítási módszer.

Feuerverger, A. – McDunnough, P.: Néhány Fourier-féle következtetési módszer.

Hartigan, J. A.: Az egyszerű láncolás konzisztenciája nagy sűrűségű klaszterek esetében.

Shaffer, J. P.: Komplexitás: a többszörös összehasonlítások egy értelmezhetőségi kritériuma.

Arrow, K. J. – Pesotchinsky, L. – Sobel, M.: A megfigyelések összegyűjtése helyett bináris típusú kérdéseket alkalmazó felvételekből származó minták részekre bontása.

McConway, K. J.: Marginalizálódás és lineáris véleménygyűttesek.

Berger, R. A.: A konszenzus elérésének szükséges és elégséges feltétele a De-Groot-módszer alkalmazása esetén.

White, H.: A rosszul specifikált nem lineáris regressziós modellek feltárása és következményei.

Arnold, B. C. – Groeneveld, R. A.: A mintaátlag és a sokasági átlag közötti eltérés maximális értéke véges sokaságokban.

Kronmal, R. A. – Peterson, A. V.: Az elfogadási-elvetési módszer egy változata véletlen változók számítógépes előállítására.

Oman, S. D.: A konfidencia-sávon alapuló megközelítés a torzító paraméter kiválasztására a gerinc-regresszióban.

Lawless, J. F.: Az általánosított gerinc-regressziós becslések átlagos négyzetes hibájának tulajdonságai.

Haan, L. de.: Egy függvény minimumának becslése a rangstatistikák felhasználásával.

Sathe, Y. S. – Lingras, S. R.: A külső és a belső konfidencia-intervallumok konfidencia-koefficienseinek hatásai a kvantilis intervallumokra.

Morimune, K.: Egy korlátozott információn alapuló javított maximum-likelihood becslőfüggvény eloszlásának aszimptotikus kiterjesztése.

Mudholkar, G. S. – Trivedi, M. C.: Nem normál-eloszlású sokaságok mintaeloszlásának Gauss-féle megközelítése.

Broström, G.: Párhuzamos rendszerek komponenseinek optimális kiválasztása.

1981. ÉVI 375. SZÁM

Kruskal, W.: A statisztika a társadalomban: megoldatlan és megfogalmazhatatlan problémák.

Thisted, R. A. – Wecker, W. E.: Az Idősorok sokaságának előrejelzése.

Agresti, A.: A nominális-ordinális asszociációs kapcsolat mutatói.

Leith, R. A. – Neter, J. – Plante, R. – Sinha, P.: A felső polinomiális hatást felhasználó klaszterezés.

Wiorkowski, J. J.: Az ásványi fűtőanyagforrások megmaradt mennyiségének becslése.

Dunsmuir, W. – Robinson, P. M.: Idősormodellek becslése hiányzó adatok esetén.

Ansley, C. F. – Newbold, P.: Az előrejelzés átlagos hibanevetbebecslésének torzítása.

Woodward, W. A. – Gray, H. L.: Az ARMA modell identifikációjának S soros és Box-Jenkins módszere közötti kapcsolat.

Bhansali, R. J.: Az autokorreláltságl folyamat ismeretlenségének hatásai az előrejelzés átlagos hibanevetbebecslésére.

Anderson, T. W. – Hsiao, C.: Hibátényezőket tartalmazó dinamikus modellek becslése.

Shaffer, J. P.: Kevert varianciaelemzési modell osztott megfigyelésekkel; alkalmazás megismételt tervprogramokra.

Kershner, R. P. – Federer, W. T.: Kétmenetes helycserés feldolgozási terv a hatások változatosságának becslésére.

Kourouklis, P. J. – Brown, B. M.: Az általános Gauss–Markov lineáris modell feltételes legkisebb négyzeteken alapuló megközelítése.

Brockwell, P. J. – Brown, B. M.: Határozott, állandó szabályok magas hatékonyságának becslése.

Davis, K. B.: Skaláris paraméter becslése a Kernel típusú sűrűségbecsléshez.

Olkin, I. – Petkau, A. J. – Zidek, J. V.: A binomiális eloszlás n becslésének összehasonlítása.

Hampel, F. R. – Rousseeuw, A. J. – Ronchetti, E.: A variancia-változási görbe és az optimális csökkenő M becslőfüggvények.

Lambert, D.: Hatásfüggvények a teszteléshez.

Yang, S. S.: A rendstatistikát kísérő jelenségek lineáris függvényei a regressziós függvény nem parametrikus becslésére történő alkalmazással.

Boos, D. D.: Az elhelyezés és az illeszkedés jóságának legkisebb távolságon alapuló becslései.

Beckman, R. J. – Johnson, M. E.: Rangsorolt eljárás a parciális diszkriminancia-elemzés számára.

Ashikaga, T. – Chang, P. C.: A Fisher-féle lineáris diszkriminancia-függvény robusztusa kettényezős, kevert normális modellek esetén.

Pfeffermann, D. – Nahan, G.: A klaszter mintából származó adatok regressziós elemzése.

Hidioglou, M. A. – Srinath, K. P.: A teljes sokaság néhány becslése nagy egységeket tartalmazó egyszerű véletlen mintákból.

Hayre, L. S. – Gittins, J. C.: A nagyobbik szekvenciális kiválasztása két normálátlag közül.

Martinsek, A. T.: Egy SPRT szekvenciális valószínűségi arány teszt megállítási idejének varianciájára és magasabb centrális momentumaira vonatkozó megjegyzés.

Voorn, W. J.: A változó transzformációk miatt korlátlan likehood-függvények egy osztálya.

Latta, R. B.: Néhány kiigazított adatot tartalmazó kétmintás rangteszt Monte-Carlo vizsgálata.

Chao, A.: A megbízhatóság becsléseinek közelítő átlagos hibanégyzete az $m-k$ rendszerek számára független exponenciális esetben.

Subbaiah, P. – Mudhalkar, G. S.: A Student-féle rangteszt többváltozós megfelelője.

Chandra, M. – Singpurwalla, N. D. – Stephens, M. A.: A szélsőérték és a Weibull eloszlások illeszkedési tesztjeinek Kolmogorov statisztikái.

Shaughnessy, P. W.: Többszörös iterációs eloszlások: ismétlődések és kritikus értékek.

Smith, P. J. – Rae, D. S. – Manderscheid, R. W. – Silbergelb, S.: A polinomiális illeszkedés likelihood-arány statisztikájának közelítő momentumai és eloszlása.

STATISTICA

edita sotto gli auspici delle Università di Bologna Padova e Palermo

A BOLOGNAI, PÁDUAI ÉS PALERMÓI EGYETEM FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 2. SZÁM

Rosa, R.: A Monte Carlo-módszer és a valószínűségi modellek az atomisztikus kölcsönhatások tanulmányozásában.

Lessi, O.: A „megerősítő” függvények és a feltételes valószínűség, valamint a reprezentatív függvények egy osztályának az identifikációja közötti viszony.

Frosini, B. V.: Adott pontthalmazt tartalmazó legkisebb intervallumok megoszlásai.

Corrado, C.: Megjegyzés a késleltetett eloszlású modellek becsléseinek jellemzéséről.

Ferreri, C.: Megjegyzések az „urna” modellek és néhány kezdeti sztochasztikus folyamat határeloszlásai formális kifejezéseinek értelmezéséről.

Allasia, G.: Normál eloszlású függvény közelítése értékfüggvények (spline) segítségével.

Muliere, P.: A Gini-féle R koncentrációs viszony invarianciájáról.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRÁFIAI INTÉZET FOLYÓIRATA

1981. ÉVI 4–5. SZÁM

Tizedik jelentés Franciaország demográfiai helyzetéről.

Hahn, Ch.: A csecsemőhalandóság nemzetközi különbségei: illúzió vagy valóság?

Blanchet, D.: A termékenység alakulása Franciaország régióiban 1960 óta.

Mannier, A.: Európa és a tengerentúli fejlett országok demográfiai helyzetének alakulása.

Roussel, L.: A francia népesség háztartáson belüli helyzete korcsoportok és nemek szerint. (1975. évi népszámlálás.)

Vallin, J.: Káros-e a gazdasági fejlődés az emberek egészségére?

Lévy, C. – Vallin, J.: A társadalmi-foglalkozási kategóriák szerinti halandóság. Kísérlet a közvetlen számításokra.

Vallin, J.: Az anyai halandóság Franciaországban.